
V
B
J
C
Mag. St. Dr.
905672 II

Z Książnicy
Chęplowa

DYSSERTACYÁ
O KUNSZCIE PISANIÁ U STAROŻYTNYCH.



DYSSERTACYÁ

O KUNSZCIE PISANIÁ U STAROŻYTNYCH

NA POSIEDZÉNIU PUBLICZNÉM SZKOŁY GŁÓWNÉY KORONNÉY

Z OKOLICZNOSCI IMIENIN JASNIE OSWIECONEGO XCIA JMCI

MICHAŁA JERZEGO

CIOŁEK

PONIATOWSKIEGO

ARCYBISKUPA GNIEŹNIEŃSKIÉGO, PRYMASA KORONY POLSKIEY I W. XIĘZTWA LITEWSKIEGO I PIÉRWSZÉGO XIĄŻĘCIA, ADMINISTRATORA KRAKOWSKIÉGO, KANCLÉRZA I KONSERWATORA SZKOŁY KRÓLESTWA GŁÓWNÉY AKADEMII KRAKOWSKIEY, PREZESA KOMMISSYI EDUKACYI NARODOWÉY, ORDERÓW ORŁA BIAŁÉGO I S. STANISŁAWA KAWALERA &c. &c.

DNIA VI. PAŹDZIERNIKA, ROKU MDCCLXXXVIII

W SALI JAGIELLOŃSKIÉY

PRZEZ

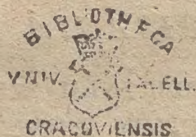
JACKA PRZYBYLSKIÉGO

FILOZOFII DOKTORA, KONSYLIARZA NADWORNEGO J. K. MCI, BIBLIOTEKARZA SZKOŁY GŁÓWNEY KORONNEY, STAROŻYTNOŚCI PROFESSORA.

CZYTANÁ.

W KRAKOWIE

w Drukarni Szkoły Głównéy Koronney.



MUSARUM. JAGELLONIDUM.
CONSERVATORI.
SACRUM.



DYSSERTACYA

O KUNSZCIE PISANIA U STAROŻYTNYCH.

Promiscuè patuit usus rei, qua constat immortalitas hominum.

C. PLINIUS SECUNDUS Hist. Mundi L. XIII. C. XI.

Oglądając się na pomniki szanownéy Starożytności, nie podobná jest nie uczuć, ilé jéy prácóm winnismy. Samé zwaliska, a nawet náydrobnieyszé jéy gruzów szczęty, chociáż coráz daléy umykają się od oczu naszych, i coráz w twardszé kryją się ciénie, przeświádczają jeszcze o mnostwie i rozmaitości wynalázków Gienijuszu Ludzkiégo, któré na jéy powstały łonie. W niéy się poczęły zawięzy wszystkich niemal kunsztów, nie tylko owych, któré natarczywá wskazywała potrzeba, i których gminné weyźrzénié ścigać zdołało, ale i tych, któré się rzadko ołjawiać zwykły zaciekóm náyprzenikliwszych dowcipów, i któré zdawały się

wyciągać śmiałości nad pomiár sił człowieka. Takim kunsztém w rzędzie náypięknieyszych i náypożytecznieyszych jest bez wątpiéniá *Kunszt Pisaniá*, którégo nié możná dosyć pochwálić. *a*)

Co za kunszt nieporównany Pismo! Ten kunszt, który mówi do duszy náydzielniéy bez żadnéy pomocy głosu, który maluje słowo z istoty swojéy niewidzialné i daje bytność brzmiéniu znikającému w powietrzu, który szérzy i uwiecznia wszystkié inné kunszty. Tén kunszt, który przeséła od pokoléniá do pokoléniá i od narodu do narodu to wszystko, cokolwiek Ród Ludzki objaśnić, cokolwiek dolę jego polepszyć, cokolwiek przeznaczénié jego zaszczycić może; to owé wyroki zbawiénné, co pocieszają w trosce i krzepią w przeciwnościach: to owé prawa mądré, co gruntują porządek i swobody w towarzystwie, i zprzymierzają w jedno rodzéństwo i w jedną rzeczpospolitę obywatelów ziémskich: to owé ważne przestrogi losu i przykładu Poprzedników náydawniéy i náypoźniéy zgasłych, co uczą w zabiegach życiá i przekonywają przez skutki o niezmiernéy różnicy między

a) Τίς γὰρ ἂν ἄξιον ἐγκώμιον διάθοιτο τῆς τῶν γραμμάτων μαθήσεως; διὰ γὰρ τούτων μόνων οἱ τετελευτηκότες τοῖς ζῶσι διαμνημονεύονται. οἱ δὲ μακρὰν τοῖς τόποις διεστῶτες τοῖς πλεῖστον ὡς πλησίον παρεστῶσι διὰ τῶν γεγραμμένων ὁμιλοῦσι· ταῖς τε κατὰ πόλεμον συνθήκαις ἐν ἔθνεσιν ἢ βασιλεῦσι πρὸς διαμονὴν τῶν ὁμολογιῶν ἡ διὰ τῶν γραμμάτων ἀσφάλεια βεβαιοτάτην ἔχει πίστιν. καθόλου δὲ τὰς χαριεστάτας τῶν φρονίμων ἀνδρῶν ἀποφάσεις καὶ θεῶν χρησμοὺς· ἔτι δὲ φιλοσοφίαν καὶ πᾶσαν παιδείαν μόνη τηρεῖ, καὶ τοῖς ἐπιγινομένοις ἀεὶ παραδίδωσιν εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ τοῦ μὲν ζῆν τὴν φύσιν αἰτίαν ὑποληπτέον, τοῦ δὲ καλῶς ζῆν τὴν ἐκ τῶν γραμμάτων συγκειμένην παιδείαν· DIODORUS *Siculus* Bibliothecae Historicae L. XII.



cnotą i występkiém: to owé doyźrzałe uwági nad koleynemi przemianami wdzięków i płodów nieustannie odświéżającey się Natury, co przodkują w mniemaniach i kierują w prácy: to owé przedziwné rachunki wieczystégo obrotu toczących się nad głowami naszémi światów, co rozrywają mile w tęsknocie, i przymuszają dumać z uszanowaniém nad wielkością Oyca Wszech Rzeczy: to owé drogie pamiętniki wyśmiénitych tworów przemysłu i pełnych nadziei postrzeżéń, co przychylają lub obiecują nieskończoné korzyści, i okazują, jak wysoko zdolén jest wygórować rozum, i jak daleko mogą bydź przestrzenioné granice szczęśliwości. Tén kunszt, który náyrzeczywiściéy ułatwiá dział, nabytek i upowszechniénié świateł, który czyni wszystkich myślących dziedzicami i uczęstnikami wszelkich korzyści, jakié jedén z nich kiedykolwiek i gdziekolwiek odkrył, który dochowując wiadomości czasów przeszłych, dopomágá wskrzészéniu i wzrostowi wiadomości czasów teraźnieyszych, a porównywając jé, zasadzá podwaliny owéy niewzruszonéy Stolicy Mądrości i Doświádczéniá, jaką na nich zbudują kiedyś wiadomości czasów przyszłych. Tén kunszt na ostatek, którégo dar piérwsi odbiérający wzięli za cud i dobrodzieystwo święté, którégo krzewicielów uczczono jak Bogów i Nadludzi, i przez którén człowiek tak bardzo ograniczony i tak krótko żyjący, chociáż nie był widzianym od milijonów współludzi, którym się dziéło jego dostało, chociáż od wielu wieków zstąpił do grobu, umiał się zrobić każdégo kraiu rodákiém, i náyodlegleyszéy potomności współczesnym, umiał się zrobić nieśmiertelnym.



Jakkolwiek miło jest i nie bez plonu wyśledzać kroki, któremi Ludzie zbliżali się do wynalázku Pisma, przeglądać piérwiástkowé jego zakusy i wzory, zastanáwiać się nad zdarzéniami i stopniami jego popraw i odmian, jak go sobie udziélali Starożytni? na czém i czém pisali? i do jakiégo stanu doprowadzili tén kunszt aż tam, gdzie się ich rola przed kilkunastą wieków zkończyła; atoli w tłumie nawijających się poszukiwáń i wyboczéń, z których każdé długiéy wyciągá rozprawy, i w nieprzebłąkané porywá manowce, muszę sobie założyć pewné obręby, w których osnowę tak rozległą, a tak szczególnie zaymującą kochaiących Nauki pod jedén widok zciągnąć przedsięwziąłém.

§. I.

Człowiek z tą władzą myśléniá i czuciá, z témi potrzebami i namiętnościami, które są mu przyrodzoné, postawiony w jakimkolwiek zakątku kuli ziémskiéy, widząc się otoczonym tylą cudnych obmiotów i jáwisk, przeświádczaiąc się, że ich nie widziáł zawsze, i że wśrzód nich dosyć nie dáwno stanął, domyślając się z odmian wszystkiégo, że i on sam podobno miáł określoné chwile swojéy trwałości, doznając potrzeb, którym dogodzić nie umiáł i nié mogł bez spółeczności podobnych, postrzégając około siebie, jak ci podobni; jedni starzeli się i gasli, drudzy rodzili się i podrástali, musiáł czuć w sobie ciekawość dowiedzéniá się przyczyn tych skutków, które uderzały jego zmysły, i przeznaczéniá tego rodzaju jestestw, do którégo uznáł się na-

leżącym, musiał czuć popęd wytłumaczéniá współludzióm obecnym, czego doświádczał i czego potrzebował, a badaniá z innych na wzajém ich myśli i chęci, musiał czuć żądzę uwiadomiéniá o swéy bytności, wyobrážéniach i czynach, nawet tych, którzy poźniéy żyć mieli. Takié poruszénié musiało się odzywać w każdéy gromadzie Ludzi i w każdém pokoléniu: ale trzeba było wprzód napádać na rozmaité i wielokrotné zawody, postępując zawsze od prostszych do zawilszych, trzeba było rachować wieki, niżeli się natrafiło na właściwy kunszt Pisaniá. Tén traf, którén koniecznie wielé innych poprzedziło, nié mógł się zdarzyć tylko dosyć poźno.

Odkąd Ludzie zaczęli się porozumiéwać, piérwszym i długo jedynym składém wiadomości było *Podánié Ustné*. (Παράδοσις διὰ στόματος, *Traditio Majorum.*) Głowy Famiiy domownikóm i starsi młodszym opowiadali, co im się osobliwszégo zdarzyło w życiu, jakich zapamiętali dziejów, co słyszeli od swych Rodzicōw, Dziadów i Naddziadów, a do poparciá takowégo opowiadaniá używali náydoręcznieyszych śrzodków, jakié dowcip zawsze obfity w miarę doświádczéń i pomocy wieku nastręczał ku naznaczéniu pamiątek, które z ust do ust do náydalszych ich wnuków przechodzić miały. Takiémi śrzodkami były szczepiénié drzéw, kopanié zdrojów, sypanié wzgórków kamiéni, które naydáwniéy podług Tucydydesa i Strabona nazywano *Słupami*, stanowiénié świąt, zkładanié krótkich piosnek, mianowanié mieysc i osób i t. d. Przeświádczá o tém powszechná zgoda piérwiástkowych pomników.

Patryarchowie wystawiali Ołtarze na tych mieyscach, gdzie miewali Widzénia Boskié. *b*) Pomnik przymiérza między ABRAHAMEM i ABIMELECHEM była studnia BETHSABEE. *c*) (*Studnia Siedmiu*) na mieyscu, gdzie sobie przy zakładzie siedmiorga owiec oba przysięgli. Pomnik przymiérza między JAKUBEM i LABANEM była kupa kamiéni GALAAD, *d*) (*Kupa Swiadectwa*). Fenicyanie za náydawnieyszé ślady swych dziejów pokazywali kamiénie i palę. *e*) Widziano niegdyś w okolicy *Kadyxu* czyli dáwnégo *Gades* gromady kamiéni przypominające wyprawę HERKULESA do *Hiszpanii*. *f*) Dáwni mieszkańcy Północy nie inaczéy znakowali swé zdobycze i klęski tylko pokładém kamiéni niezwyczaynéy wielkości. *g*)

b) GEN. Rozdz. XII. ww. 7. i 8. Rozdz. XIII. w. 18. Rozdz. XXVI. w. 25. Rozdz. XXVIII. ww. 11 - 17. Rozdz. XXXV. w. 7. BIBLIA to jest Xięgi Starégo i Nowégo Zakonu na Polski Język według Łacińskiéy Biblii od Kościoła Chrześciańskiégo Powszechnégo przyjętéy wyłożona przez X. JÁNA LEOPOLITĘ Mistrza Nauki Krakowskiéy, a przypisaná Królowi ZYGMUNTOWI AUGUSTOWI. *W Krakowie.* z Drukarni *Szarfenbergerów.* 1561.

c) GEN. Rozdz. XXI. w. 31.

d) GEN. Rozdz. XXXII. ww. 45 - 49.

e) *Etienne* FOURMONT. Reflections Critiques sur les Histoires des anciens Peuples jusqu' au tems de *Cyrus*. L. II. *Paris*. 1735.

f) *καὶ Δικαίαρχος δὲ καὶ Ἐρατοσθένες καὶ Πολύβιος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων περὶ τὸν πορθμὸν ἀποφαίνουσι τὰς στήλας· οἱ δὲ Ἴβηρες καὶ Λίβυες ἐν Γαδείροις εἶναι φασίν. - - τὸ δὲ τὰς νησῖδας ἢ τὰ ὄρη μὴ φάσκειν ἐοικέναι στήλαις, ἀλλὰ ζητεῖν ἐπι τῶν κυρίως λεγομένων στηλῶν τοὺς τῆς οἰκουμένης ὅρους ἢ τῆς στρατείας τῆς Ἡρακλέους, ἔχει μὲν τινα νοῦν· ἔθος γὰρ δὲ παλαιὸν ὑπῆρχε τὸ τίθεσθαι τοιούτους ὅρους.* STRABO Geographicorum L. III.

g) *Jean* LE CLERC. Bibliothèque Ancienne & Moderne. T. I. *Amsterdam.* 1714.

Dnie, w których przypadły zjawiénia dlá powszechności radosné lub okropné zamiéniano w święta. Kapłani obwoływali jé, a lud utrzymywáł w pamięci stateczny obchód rocznic. Samé igrzyska i obrzędy wyobráżały historyą pożytków i strat odniesionych, i uwiadomiały o czasach zakonnych i obywatelskich zatrudniéń lub rozrywek. Takié były piérwszé Kaléndarze Narodów.

Pieśni ogłaszające nauki Przodków i dziéła Bohatyrów znalezioné są we wszystkich dáwnégo i nowégo lądu osadach: u Egipcyán, *h*) u Feników, *i*) u Arabów, *k*) u Chińczyków, *l*) u Gallów, *m*) u Greków, *n*) u Mexykanów, *o*) u Peruwián, *p*) a nawet u hord náypoźniéy wyprowadzonych z ciemności: w *Brazylii*, *q*) w *Islandyi*, *r*) w *Groen-*

h) CLEMENS *Alexandrinus* Stromatum L. VI.

i) SANCHONIATON *Phoenix* apud EUSEBIUM *Cæsariensem* de Præparatione Evangelica. L. I.

k) „*Pomniy, że nieznasz sprawy Jego, o któréy śpiewali Mężowie.*„ JOB. Rozdz. XXXVI. w. 24.

l) Lettres Edifiantes de quelques Missionnaires de la Compagnie de Jesus, T. XIX. *Paris.* 1717.

m) *Unum apud illos memoriæ & annalium genus.* C. CORN. TACITUS de Moribus Germanorum.

n) IDEM. Annalium L. IV.

o) *Theodorus* de BRY. Rerum Americanarum T. II. Parte II. *Francoforti.* 1590-1634.

p) Histoire des Incas de GARCILASSO DE LA VEGA traduite de l'Espagnol par *J. Baudoin. Amsterdam.* 1715.

q) Voyage aux Indes Occidentales de *François* CORREAL T. I. *Bruxelles.* 1736. = Voyage de *Jean* de LERY. *Paris.* 1580.

r) Biblioth. Anc. & Mod. T. II.

landyi, *s*) w *Wirginii*, *t*) w *Kanadzie*, *u*) i t. d. Ustawy piérwszych w świecie Prawodawców były układane wiérszami, i przez częste powtárzanie wrážane w umysły młodzi *w*).

Wszędy i w káżdym czasie, gdziekolwiek działy się rzeczy wspomnieniá wárte, nadawano ziemiom i gmachom nazwiska noszące piętno przypadku. Za czasów Patryarchowskich owe dwie studnie, przy których kłócili się Pastérze Izaaka z Pastérzami *Gierary*, otrzymały nazwiska: jedna Hesek (*Potwárz.*) drugá Sitnach, *x*) (*Nieprzyjáźń.*) Owá wieżá, przy któréy zdarzyła się niezgoda, otrzymała nazwisko Babel, *y*) (*Pomiészanie.*) Imiona gór, rzék, kraiów, miást, náymnieyszych siedlisk Ludzi i samychże osób, były skazówką dzieiów. W naszych żywych językach iléż nié mamy nazwisk osób, mieysc i narzędzi z okoliczności ich początku i stanu wyciągnionych? Żeglarze odkrywaiąc nieznané przedtém lądy dotąd nadaią im imiona od jednéy z okoliczności, które na ich odkrycie nawiodły, i tén gieniusz Człowieka zostawianiá śladu swéy czynności we wszystkiém, nawet przy náydogodnieyszym kunszcie pisaniá trwać będzie póty, póki Ludzie.

s) Histoire Naturelle de l' Islande. *Paris*. 1750.

t) Journal des Savans. *Mars*. 1681.

u) Moeurs des Sauvages Americains. T. I. *Paris*. 1724.

w) *Antoine-Yves* GOGUET, Origine des Loix, des Sciences & des Arts. L. I. Ch. I. *Paris*. 1759.

x) GEN. Rozdz. XI. w. 9.

y) GEN. Rozdz. XXVI. ww. 21-22.

Takié sposoby miały piérwszé pokoléniá do oznáymowániá się potomności, które mówiąc zbyt zwięzle i zbyt ciémno, a za piérwszą skazą znáczéniá wyrazów mogącé świadczyć fałszywie, i pod nawałém jednéy smutnéy przemiany łatwo idącé w zapomin, nié mogły się obéyźdź bez objaśniéń *Ustnégo Podaniá*, którégo były tylko podporami. Oycowie przymuszéni byli tłumaczyć swym dzieciom powody słyszané od Starców, dlá których tu takié szczépy sadzoné były, owdzie takié zdroje prácą dobyté, takié mogiły kamiéni usypané, takié uroczystości obchodzoné, takié dziwy nucone w piesniach, takié nazwiska mieyscóm, osobóm i rzeczóm nadané, a piérwsi Dziejopisowie z kunsztém pisaniá w ręku niezpotykaiąc innych pomników bardzo odległéy Starożytności, tylko niémé pnie i głazy, musieli zasięgać ich znaczeń z powieści osadników tych krajów, które zwiédzali *z*). To samo *Podanie* od Poetów opiewających wieki niepiśmienne, albo w których pismo było rzádkie, wzywané było na świadectwo jako Bogini *Wieść*, (Φήμη, *Fama*.) Muza *Sława* (Κλειώ, *Clio*.) *a*)

W owych czasiech, kiedy towarzystwa były bardzo nieludné, kiedy mało było wynalezionych kunsztów, a náypo-

z) Le Père ANSELME. Des Monumens, qui ont suppléé au defaut de l'écriture & servi de memoires aux premiers Historiens. Dans les Memoires de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres de *Paris*. TT. IV. & VI.

a) Μῆνιν, ἄειδε θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. Jliados A. =
Musa! mihi causas memora. - - - Aeneidos L. I.

trzebnieyszé były jeszcze w dzieciństwie, kiedy nie były rozmnożoné wygody życiá poza nieodbędné pobudki opędzaniá się głodowi i ostrościóm powietrza, kiedy rzadko obcowáł naród z narodém, a zatém kiedy wyobráżéniá o rzeczach były w zbyt wązkim okresie i języki nieobfité, *Podanie Ustné* jakimkolwiek znakiém poparté, mogło wystarczać pokoleniom przestaiącym na małém do rozumiéniá się z nieobecnémi i potomnémi, chociáż za przymieszaniém coráz nowych powiększań, uym i pomyłek w uściech młodszych zamiéniało się częstokroć w báykę; *b*) ale w miarę rozplemianiá się ludzi, w miarę mnożących się obmiotów już w dostrzéganiach pojawów Natury, już w narzędziach ułatwiających prácę lub sprzętach zdobiących domy, w miarę szérzących się i ściśléy jednoczonych związków towarzyskich, te śrzodki nie były dostateczné. Trzeba było obmyślić kunsztowny i pewny śrzodek udziélaniá swych myśli tym, którym ich nié można było udzielić ustnie.

Możnáż uwierzyć, żeby zręczność w pojednywaniu n. p. kamyczków, ziarn, lub jakich drobnych obmiotów w pewnéy liczbie mogła się bardzo wczas wystawić ludzióm za sposób wyobrážaniá myśli, tak jak ta sama zręczność doprowadzić ich mogła do kunsztu rachowniczego? Znany już był w Starożytności Azyatyckiéy zakus sposóbu znakowaniá mowy, który, gdyby był jego Wynalezca napadł na tén kres, co Wynalezca Abecadła, wártby był imiénia

b) *Hæc tum multiplici populos sermone replebat*
Gaudens & pariter facta atque infecta canebat. Aeneidos. L. IV.

kunsztu, i podobno mógłby być zastąpić powszechny dziś kunszt pisaniá, gdyby pismo takié, jakié znamy, nie było kunsztém bez porównaniá wygodnieyszym, łatwieyszym do krzewiéniá się, i szczęśliwiéy wypádającym z tych usiłowań prostych, do których silny popęd naśladowania Natury krótszą prowadził drogą.

Taki byłby był sposób tłumaczéniá się przez sznurki, na których za weyźrzéniém obeznanych z kluczém po zadziergach pewnéy liczby i pewnéy barwy, w pewnéy odległości, w pewné kształty i gromadki układanych węzłów możnáby było czytać i bydź czytanym. W Dziejach Chińskich zostały się wzmianki o podobném dzierganiu myśli, którego tén dowcipny naród używał jeszcze przed swym Fo-HI. *c*)

Wzór tak zplatanégo pismá znalazł się w *Peru*, i może się niejako porównać z Staro-Chińskim, ilé że w wiélu innych rzeczach stán nowego świata odkrytégo blizko od trzech wieków znalazł się bardzo podobnym do kolebki świata dáwnégo. Peruwianie przez rozmaite węzły na różnobarwych sznurkach bawełnianych lub jelitowych zaciągane, które oni w swym języku nazywali *Quipos*, *d*) wyrážali epoki swych dziejów, obrządki zakonne, wszelkié rachunki, postrzeżéniá gwiazdarskie i t.d. Podobnych sznurków lubo zawsze przez gienijusz odmiénnie pojednywanych

c) *Martinus* MARTINI. Historiæ Sinicæ Decas prima à gentis origine ad Christum natum. *Amstelodami*. 1659.

d) Histoire des Incas. T. II. = Lettres d'une Peruvienne par *Madame Françoise de GRAFIGNY*. (*Listy Peruwianki*) przełożoné po Polsku przez J. P. *w Warszawie u Piotra Dufour*. 1784.

używają jeszcze Murzyni Juidańscy, *e*) Sposób pojednywania rzniętych kawałków drewna w różné stósy i ztykaniá się szykowanych, przez które czynią się dotąd wzajemné umowy między niektóremi miészkańcami *Albanii f*) i *Syberyi g*) barzo słabo naśladuje kunszt Peruwianów.

Wszakże, czyli dáwné wiązanié sznurków niby-piśmiénnych w Chinach wystarczało do wyrażaniá pojęciów między nieobecnemi, jak daleko rozciągała się liczba jego zawiązek kluczowych, czyli w niém miało mieysce przyobrážénié albo przenośniá w myślach (Ἀλλεγορία,) i w jakim stopniu, nié można sobie nieomylnie wystawić. Że musiało bydź nie wystarczające, albo przynáymniéy zbyt trudné, okazuje się dosyć ztąd, iż się upowszechnić nié mogło. Staro-chińskié sznurkowanié nie przeszło nigdy za granice *Chin*, i nigdzie go nie naśladowano w Azyi. Podobnież narody sąsiedzkié Peruwianóm nie znały całe ich kwiposów, a pęki ich z zdobyczą bogactw Inkasów zabrané stały się niedościgłémi dlá Kastylanów, którzy tén Naród zniszczyli wráz z ich podobno dowcipnym kunsztém. Znakowaniá Juidanów, Albańczyków i Syberyanów od gminu tylko używane muszą bydź barzo poślednié i nie jaśniéy tłumaczącé, jak karbowanié naszégo wieyskiégo ludu.

Nie były zapewne kunsztownieysze zaploty sznurków u Starożytnych Chińczyków, jak u tych ostatnich są karby. W o-

e) Histoire Générale des Voyages. T. IV. *Paris*. 1746.

f) *Barthélemy* d'HERBELOT. Bibliothéque Orientale. voce *Arnauth*. *Paris* 1697.

g) Recueil des Voyages au Nord. T. VIII. *Amsterdam*. 1731.

wych czasiech ledwie mogły popierać jakowy stopień mocy języka migowégo, który między obecnémi nieznającémi na wzajém swojéy mowy dosyć wyraża pewné poruszeniá namiętności w skinieniach twarzy i ręku, ale nié mogły się w niczém równać z znakowym językiém, jaki dziś używany jest w Szkole Głuchych i Niemych, mającym zasadę z Abécadła. Gdyby były owe węzły sznurkowé zasadzały się na rozbiorze głosu ludzkiégo, pozostałyby się były do dziś dnia u Chińczyków, a przynáymniéy zaprowadziłyby ich były do abecadłowégo pisma, kiedy oni dotąd nié mają tylko cechy całosłowé podobné do Hieroglifów Egiptskich ścigłych, a zatém należy je umieścić między świadectwami *Podania Ustnego*, bez którégo nic przez siebie nié mowiły. Kunszt tak zawiły i tak rozbiórowy, jakim jest abecadło, nié mógł bydź ani piérwszém ani zbyt wczesném usiłowaniém rozumu, nie bywszy poprzedzoném przez usiłowaniá mniéy złożoné. Z porządku zaś wzrostu wiadomości i rzemiosł Ludzkich wypádá, że piérwiey Ludzie musieli się domyślać postaci, któréby wyobrážały ich myśli, niżeli mogli trafić na domysł znaków, któréby wyráżały nakłony ich głosu.

§. II.

Piérwszy krok Ludzi do właściwégo Pisma musiał bydź nieodstępnym od wskazu saméyże Natury. Dosyćby było cofać się wstecz po wszystkich stopniach zwyczaynégo pisma, aby się oprzéć o rzetelny piérwszy. Zawsze musiał Człowiek

chcieć naśladować i przeobrażać, iż tak rzekę, widoki, które Natura w oczach jego stawiała, i musiał bydź nieuchronnie pierwiey Malarzém niż Pismiénnikiém. Sam wyráz *pisać* w całéy obszérności znaczénia nie co innégo brzmieć zdaje się tylko *malowanié*.

Mogło bydź snadno przynáymniéy przemyślnieyszému i zręczniéyszemu zarysować na piasku pałcém lub prętém, albo nakryślić na jakiéy materyi twardéy bryłą kruchéy i farbistéy ziémi, acz grubo i nieforémnie, postać obmiotu, który go náymocniéy uderzał, i o którym chciał mówić nie poymującému jego języka, lub nieobecnému, a natychmiást uyźrzał wyobrażénié swojé odmalowané. Nie dostawało tylko powtarzać często takie zakusy, aby z nich zacząć kunszt znaczący myśli.

Chciano wyobrazić myśl o człowieku, o ptáku, o drzewie; malowano postać człowieka, ptáka, drzewa. Malowano te postacie w tych stanach i nawrotach, w których o nich myślano. Chciano oznaymić popełnioné zabóystwo, zarysowano jedną osobę trupem rozciągnioną na ziémi, drugą stojącą na przeciwko niéy z wymierzonym orężém. Chciano donieść o cudzoziémcu, który morzém przywijał do lądu, zarysowano osobę wychodzącą z korabiu i t. d. *h*) Takié malowidło w obrazach rozpiérzchnionych zwané niewłáściwie *Pismém*, było rzeczywiście piérwszym stopniém pisma u wszystkich Starożytnych Narodów, u których náy-

h) Origine des Loix, des Sciences & des Arts. T. I. L. II. Ch. VI. = Sztuka Pisania w trzech rozdziałach wyjęta z Encyklopedyi i pożytecznemi przydatkami pomnożona. *w Warszawie* w Drukarni XX. Missyonarzów. 1781.

dawniéy rolnictwo i handel zakwitły, to iest: u których náydáwniéy uczuto potrzebę malowániá myśli.

Egiptcyanie uchodzili w całéy Starożytności za Doskonalicielów takowégo malowidła - pisma. *i*) Chińczykowie tak pisali powszechnie pod panowaniém Y-A-O. Takiémi obrazami pisané były ich *Kingi* ćzyli początkowé ich xięgi. Zwali oni tén sposób pisaniá *Kou-ou-en*, którégo żadén ślad nie pozostáł prócz podaniá w dziejach. *k*) Takiémi obrazami musiały bydź pisané piérwszé xięgi Indów zwané *Eedasy*, którym wraz z światem początek dają. Fenicyanie będąc piérwszémi w świecie Kupcami i Żeglarzami, musieli podobnémi obrazami znaczyć swe piérwotné towary i wiadomości handlowé. Hafty Frygów wyrażającé różné postacie obmiotów na obiciach, kobiercach i szatach, których są tak częsté w Starożytności przykłady, nié mogiyż w wielu okolicznościach wyrážać małowidła-pisma, jak poźniéy u Partów czytano utykane w ich sukniach głoski? *l*)

Zeznaniém Dziejopisów i Krajowidzów obrazowé pismo znané było u Scytów, u Indów, u Fenicyán, u Etyopów,

i) Essay sur les Hieroglyphes des Egyptiens. *Paris*, 1744. SCHUMACHERS Versuch die Geheimnisse in den hieroglyphischen Denkbildern aufzuklären. Wolfenbütel und Leipzig. 1754.

k) Lettre de Pekin sur le génie de la langue Chinoise & la nature de leur écritute symbolique comparée avec celle des anciens Egyptiens. *Bruxelles*, 1773.

l) *Et tamen malunt Parthi vestibus literas intexere.* PLINIUS Hist. Mundi. L. XIII. C. XI.

u Hetrusków, *m*) a nawet znaleziono jego zakusy między dziczą leśników w Afryce i w Ameryce. *n*) U Greków samych, którzy długo nie mieli innégo tłumaczénia się sposobu, został tegó wieczysty ślad w wyrazie *γράφειν*, które u nich zarówno znaczy *malować i pisać*.

Mexykanie na ostatek nie inaczéy dochowywali swych praw i dziejów tylko przez malowidło - pismo. Kiedy mieszkańcy nadmorscy mieli donieść MONTEZUMIE o przybyciu KORTEZA, odmalowali wiernie na płótnie Hiszpanów z ich brodami, strojém, końmi i strzelbą. *o*) Zostają po dziś dzień dwa nader ciekawé ułomki ich malarstwa - pisma już wiązanégo i wydoskonalonégo: jedén w *Eskuryale* wydany przez PURCHASA, *p*) drugi w Bibliotece Césarskiéy w *Wiedniu* na 65 kartach opisany przez NESSELA. *q*) Tak podo-

m) DIODORUS *Siculus*. Bibl. Hist. L. III. = Voyage de *Vincent le* BLANC. P. II. *Paris*. 1649. = *Jacques* SPON. Recherches curieuses d' antiquités. *Lyon*. 1683. = Essay sur les Hieroglyphes.

n) Letres édifiantes. T. XVII.

o) Giro del Mondo di GEMELLI CARERI *in Venezia*. 1719. = Histoire Naturelle des Indes Occidentales du Père ACOSTA. *Paris*. 1696. = Historia de la Conquista de Mexico de *Antonio* de SOLIS. *en Madrid*. 1609.

p) *Il reste encore aujourd'hui un modèle très-curieux de cette écriture en peinture des Indiens composée par un Mexicain & par lui expliquée dans sa langue, après que les Espagnols lui eurent appris les lettres. Cette explication a été ensuite traduite en Espagnol, & de cette langue en Anglais. PURCHAS a fait graver l' ouvrage qui est une Histoire de l' Empire du Mexique & y a joint l' explication.* Encyclopédie des Sciences, des Arts & des Métiers, à l'article *Ecriture*.

q) Catalogi Bibliothecæ Cæsareæ MSS, Parte IV.

bność dzieciństwa obydwoch światów w domyśle malarstwa za sposób wyobrażania myśli i wiadomości, dowodzi statecznie jednostaynégo i wszędy zgodnégo głosu Natury mówiącéy do pojęcia piérwszych pokoléń Ludzi.

W jaki sposób ułatwiano zarysy właściwych obrazów rzeczy w pisaniu, ażeby były wyrażającemi, i rożniły się od prawdziwego malarstwa, domysł wnosić pozwala. Dosyć było jakkolwiek rysować, byle obrazy były uznane. Dosyć było zkracać też obrazy tak daleko, jak tylko zkrácané bydź mogły, byle znaczyły rzeczy cálkowité. Wiadomy obyczay Egiptcyan ztwierdza to dostatecznie. Ich obrazowe pisma na pomnikach są bez kunsztownych rozmiarów, a co do zkracań, postrzega się, że oni wyobrażali krótko cały obmiót lub całe zdarzénié przez zarys celnieyszéy cząstki piérwszégo, lub celnieyszéy okoliczności drugiégo. Tak zamiást malować całégo wołu, całą owcę, całégo jelenia, malowali głowy zwiérzęcé z różnémi rogami. Zamiást malować dwa woyska uszykowané do bitwy, malowali dwie ręce, z których jedna trzymała łuk, a druga tarczę. Narzędziá były u nich obrazami dzieł samych. Tak pług znaczył rolnictwo, berło panowanie, drabina oblężénié, i t. d. Takié to piérwiastkowe obrazy piśmienne nazwane są od Klemensa *Alexandryyskiego*: *Kiryologi* (Κυριολόγοι od *κύριος właściwy i λόγος mowa*) *Pismo Własnorzeczowe.*

Ale człowiek zawsze więcéy ogarniáł uwágą, niż mu się wyobrażało na oko w kształtach rzeczy widzianych. Jakżé było malować czas, mieyscé, namiętności, przymioty,

wady i t. p. które nié miały obrazu w całéy Naturze? Wkrótce piérwszy stopién pisma w prostych obrazach rzeczy widzialnych znaleziony był niedostatecznym, trzeba go było dopełniać. Trzeba było rózszérzać znaczénia obrazów rzeczy podzmysłowych, które były wyciskami widowisk, przywięzuiąc do nich znaczénia rzeczy nadzmysłowych, których ani oko doyźrzeć, ani myśl barwić nié mogły. Trzeba było nadto podniéść téż obrazy do pewnych między sobą stosunków, ażeby razém stawioné mogły naprowadzić czytaiącego na zgadniénié ich związku, który cel myśli stanowił, a tak pismo własnorzeczowe stało się nowym stopniém pisma obrazowego: *Pismem Godłorzeczowem.*

Nié można dociec porządku stopniów, przez które ten nowy gatunek Pisma w obrazach rzeczy do swojéy doskonałości przyszedł, ale w różnych czasiech odbiérał przemiany aż do oddawania przenośni w myślach barzo dalekich. Egiptcyanie szczególniéy celowali w tych sposobach stopniowania malowidła-pisma, i oni piérwsi zaczęli upostácać rzeczy niewidzialné. Czucia, namiętności, cnoty, występki, wyobrázané były od nich przez postacie zwiérząt, w których własnościach jakikolwiek upatrywali stósunek do swych poięciów, r) a wielé narodów zgádzało się na ich go-

r) *Primi per figuras animalium Aegyptii sensa animi effingebant.* TACITUS Annal. L. XI. —

Nondum flumineas Memphis contexere byblos
Noverat, & saxis tantum volucresque feræque
Sculptaque servabant magicas animalia linguas. M. ANNÆUS LUCANUS. Pharsaliæ L. III.

dła w mowie żywéy. Tak oznaczano odwágę przez lwa, lękliwość przez zająca, umieiętność przez mrówkę, *s*) prostotę przez gołębia, rostropność przez węża, *t*) natrętctwo przez muchę i t. d.

Klemens *Alexandryyski* opisuje Kościół w *Dyospolu* czyli w dáwnych *Tebach Egiptskich*, na którym widziano ryté postawy: dziécięcia, starca, jastrzębia, ryby i krokodyla. Dziécię znaczyło urodzénié, starzec śmierć, jastrząb Boga, ryba nienawiść, krokodyl wszeteczéństwo. Czytano więc w tén sposób: *O wy, którzy się rodzicie i umiéracie! wiedzcie, że Bóg nienawidzi wszeteczéństwa.* *u*)

Powszechnie niedostatek obrazów w Naturze czynił, iż musiano przywięzywać kilka znaczéń do jednéy postawy, których tylko-ż podziału nauk domyślać się można było. U Egipcyan obráz słońca znaczył nie tylko słońce, ale oráz znaczył Boga, niebo, wieczność, rok, prawdę. Obráz jastrzębia wyrażał w Historyi Naturalnéy jastrzębia, w Nauce Zakonney Boga, w Gwiazdarskiéy wiatr południowy. Obraz skrzydła wyrażał, oprócz skrzydła, szypkość, wiatr, ucieczkę i t.d.

Zkrácania i godłowaniá zarysów Rzeczowego Pisma, które było gatunkiém Obrazowéy Filozofii, zapędziło tak daleko Uczonych zwłászcza Egiptskich, iż kiedy w piér-

s) *Idź, leniwcze! do mrówki, a przypatruy się iey drogóm, a ucz się mądrości.* SALOMON w Przypowieściach Rozdz. VI. w. 6.

t) *Oto ja was posyłám, jako owce między wilki: Bądźcież tedy mądrymi jako wężowie, a prostymi jako gołębice.* JEZUS CHRYSTUS w Ewangelii według MATEUSZA Rozdz. X. w. 16.

u) Stromatum L. V.

wiástkach wiązaniá go oznáczano stósowniéy do poięciá pospolstwa i przez mnieyszą liczbę znajomszych obrazów prawa krajowé i powinności obywatelskié, rozmnożyli jé z czasém aż do nieskończoności, a natworzywszy zbyt wiele osobliwych znaczéń jednégo obrazu we wszystkich wydziałach nauk, zmiészali niejako wszystkié stopnie pisma, i biorąc z każdégo, co im się zdawało wyrážającégo náylepiéy, chociáż w rzeczy saméy było náyciémnieyszé dlá powszechności, zrobili z niego práwdziwé pismo zagádkowé, i w tém gniazdzie wylęgły się słáwné w Starożytności zagadki (*αἰνίγματα. γρῖποι, aenigmata, gryphi.*)

Takowé pismo nazwané było od Greków: *Hieroglify* (Ἱερογλύφοι od ἱερὸς *święty* lub ἱερεὺς *Kapłan* i γλύφειν *rznąć,*) *Pismo Kapłańskie*, skoro za odkryciém pisma abecadłowégo, obrazowé zostało się przy samych Kapłanach, albo dlá tego, że ci chcieli z tego pisma tajemnicę zrobić dlá tegminu zwyczajém dáwnych Mędrców, albo raczéy dlá tego, że za upowszechnieniém pisma głoskowégo zwanégo *Pismo Pospolite* (πάνδημοι χαρακτῆρες) zarzucono hieroglify, któré w krótce ledwie od Kapłanów Zachowców Nauk i to nie od wszystkich zrozumiané bydź mogły. Mámy szacowny zabytek cząstki hieroglificznégo pisma w dziéle Horusa Apollina. *w*) Takiém pismém widzieć możná jeszcze okryté Obeliszki po Królach Egiptskich, *x*)

w) HORI APOLLINIS *Niliaci* Hieroglyphica.

x) *Etenim sculpturæ illæ* (Obeliscorum) *effigiesque, quas videmus, Aegyptiorum sunt literæ.* PLINIUS Hist. Mundi. L. XXXVI. C. VIII.

z jakich niektóré zdobią dziś piękné Place *Rzymu*. *y*) Uczony *Atanazy* Kircher usiłował barzo chwalebnie wytłumaczyć ich napisy. *z*)

Podobné odmiany w malowidle-pismie dziać się musiały u innych Narodów. Chińczykowie postępowali w zkrácaniu swégo rzeczowégo pisma *Kou-ou-en*, i na trzy wieki przed Konfucyuszem mieli już wydoskonaloné i zwięzłé w obrazach pismo *Tho-ang-ze*, którégo dotąd jeszcze pokazują zabytki. *a*) Święté u Indów xiążki zwané *Szasty*, którym dają 4800 lat dawności, *b*) wyciągnioné z *Bedásów* już poprawném obrazowém pismém od Brachmanów układané były. Fenicyanie zawsze spółkuiący z Egiptcyanami upostacali poruszéniá umysłu i czucia w obrazach źwiérząt jak oni. *c*) Godłowé wyobrażéniá dziejów Saturna uczącé początku i wzrostu rolnictwa są zapewne przelané z ich

y) Restes de l' ancienne Rome par d' OUVERBEK. *Amsterdam*. 1709. = *Mich*. MERCATI degli Obelischi di *Roma*. 1589.

z) Obeliscus Pamphilius. *Romæ*. 1650 = Obeliscus Aegyptiacus. *Romæ*. 1652. = Obelisci Aegyptii nuper inter Isæi Romani rudera effossi Interpretatio. *Romæ*. 1664. = *Nous devons louer*, „mówi Uczony de GUIGNES„ *les savans efforts de KIRCHER, dont les ouvrages sont remplis d' érudition, tous ceux, qui ont suivi son exemple, même en se trompant, méritent les plus grands éloges*. Dans les Mem. de l' Acad. des Instr. de *Paris*, T. XXXIV.

a) Lettre de Pekin sur le génie de la langue Chinoisé &c.

b) Religion of the Bramins by *Alexander* DOW.

c) *Phænices animalium figuras literarum loco insculpebant lapidibus*. ALEXANDER ab ALEXANDRIS. Genialium Dierum. L. II. C. XXX. *Francoforti*. 1649.

pisma przedabecadłowégo. *d*) Co DYODOR *Sycyliyczyk* mówi o wieżach i murach, któremi SEMIRAMIS I opasała *Babilon*, i na których malowané były rozmaité zwiérzęta, może się rozumieć o napisach rzeczowych pomnikach historyi tego miasta. *e*)

Nié możná wątpić, żeby i Grecy nie zmieniali kiedyś swych obrazów piśmiénnych w dowcipné hieroglify swoim sposobém i smakiém, chociáż to nazwisko tylko pismu Kapłanów Egiptskich właściwé było. Przeświadczá o tém całe widowisko Mitologii, którey obrazy musiały kiedyś zastępować pismo abecadłowé w naukach, i do którégo dlá wyrażénia pewnych poięciów, w niedostatku prostych obrazów, wprowadzono rozliczne potwory, jako to: hidry, chimery, harpie, syreny, gorgony, cyklopy, pegazy, hippocentaury i t. d. Dowiedziono iest, że malowidło XII prác HERKULESA było niegdyś kaléndarzém na 12 miesięcy wskazującym obroty niebieskié i práce ziémskié. *f*) Nie czytanoż na posągach DYANY *Efezkiey* rozmaitych obrazow znaczących język, tak jak na powoynikach Mumiy i na Kanopach u Egiptcyan? Wyborné godła w obrazach Wieczności nagradzającéy cnoty, a karzącéy występki, wyczérpnioné z hieroglifów Egiptskich, musiały bydź u Greków pismem áż do czasu KADMUSA.

d) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne par M. COURT DE GEBELIN, *Paris*. 1773.

e) ἐνῆσαν δὲ ἐν τε τοῖς πύργοις καὶ τείχεσι ζῶα παντοδαπὰ φιλοτέχνως τοῖς τε χρώμασι καὶ τοῖς τῶν τύπων ἀπομιμήμασι κατεσκευασμένα. Bibl. Hist. L. II.

f) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne.

Zgoła Pismo Rzeczowé w obrazach prostych lub godłowych było niemal pismém wspolném wszystkim uczonym narodom odległey Starożytności, i długo się utrzymywało, nawet po odkryciu abecadła. Wszędy ogień i woda były godłem towarzystwa, miecz godłém zemsty, rózga oliwy godłém pokoju i t. d. Tysiąc przykładów tego daje *Walery* Pierius. *g*). Można to pismo przyrównać do owego języka powszechnego, jaki usiłowali ztworzyć w wieku ostatnim i na początku teraźnieyszego, między innemi: Wilkins, Dalegarme i Leybnitz. *h*).

Gdzie nie było dosyć zręczności do rysowaniá samych obmiotów, albo gdzie należało się tłumaczyć z większą mocą, dosyć było wytknąć samé rzeczy na mieyscu obrazów, a myśl była objawioná i zrozumianá. Tak Idanturas Król Scytów posłáł był Daryuszówi I Królowi Persów, odgrážającému wkróczéniém do *Scytyi*, pięć godeł: mysz, żabę, ptáka, pocisk i pług. Orontopagas jedén z Hetmanów Perskich wytłumaczył tak owé godła: *Chce Król Scytów, ażeby Persowie oddali mu swé miészkaniá, wodę, powietrzé, broń i rolę.* Xyfodres zaś, zwany inaczéy Gobryasz jedén z Magów z mocnieyszém rozumowaniém tak wyłożył: *Persowie! jeżeli się nie ukryjecie w ziémi jak myszy, lub nie zanurzycie w wodzie jak żaby, lub nie ulecicie na po-*

g) Hieroglyphica. *Lugduni.* 1626.

h) MICHAELIS. De l' influence des opinions sur le langage & du langage sur les opinions. *Brême.* 1762.

wietrze jak ptáki, nie uydziecie naszych pocisków, a zatém nie postoicie w kraju Scytów. i)

Taki jest gienijusz Człowieka, iż w wszelkiém wyrażaniá się sposobie czy mówi, czy wskazuje, czy maluje, czy pisze, lubi dwoić swoje weyźrzeniá, i pod zasłoną pozornégo obrazu ukrywá inny nieskończénie wyższy od zasłaniającégo. Tén gienijusz ożywiáł wyroki i nauki Starożytności godłami piszącéy, i jako w abecadłowéch pismach, gdy czytámy to owé pełné ognia poezye, to owé dowcipné rozhowory źwiérząt, to owé wielkié porównaniá i przypowieści Wschodnich Narodów, czujémy słodycz z takowégo sposobu widzéniá rzeczy, takbyśmy równy smak znaydowali w obrazowych dziéłach dalekiey Starożytności, gdyby klucz do wielu z nich nie był dlá nas ztracony.

§. III.

Pismo Rzeczowé w obrazach jakkolwiek zkrácané do cząstek postaci, i do ucinków zdarzéń, jakkolwiek godłowané przez nadawanié wielokrotnych znaczéń jednému obrazowi, nié mógło bydź tylko z istoty swoiéy nudné i pracowite w ryciu i malowaniu, a z wzrostém wiadomości i dostrzeżéń w naukach, kiedy Uczéni przymuszéni byli wielé pisać, nié mogło nie grubić i nie mnożyć aż do zbytku ich xiążek. Znaki pojęciów i czuciów rosły zawsze aż do nieskończoności, a nié mając żadnégo stosunku do słów tylko do myśli, do których samych rozciągała się przeno-

i) CLEMENS *Alexandrinus*. Strom. L. V.

śniá w malowidle-pismie; zdawało się bydź raczéy pismém wszystkich języków, niż pismém jakiéy szczególnéy mowy, i tylko tylé przypuszczało różnic w rozmaitych narodach, ilé się té różniły sposobém zapatrywaniá się na obmioty, i smakiém w przenoszéniu znaczéń od rzeczy podzmysłowych do nadzmysłowych. Oprócz tego pismo takowé miało w sobie niedostatek znaków, któréby ukazywały stały związek myśli wyobrażanych przez malowidła, co było zostawiané zgadywaniu czytaiących, i co stało się przyczyną różnych tłumaczeń, a zatém niezgód i błędów nawet między témi, którzy w tym gatunku pisaniá za náybiegleyszych uchodzili. Zostawało więc prácować około tego, ażeby dané już zkróconé obrazy mogły bydź jeszcze z pełności swoiéy wycieńczoné tak daleko, jakby tylko skład ich dopuszczał, żeby je tak zciéńczoné podniesiono wráz każdy, do znaczéniá pewnych słów narodowégo języka, i żeby nadto obmyślone były pewné znaki, któréby stanowiły widzialny na oko czytającego związek między obrazém i obrazém, jak w mowie głośnéy uczuty bywá ná ucho słuchającégo związek między słowém i słowém. Nie wiemy z historyi, tylko o Chińczykach i Egiptcyanach, którzy tén dalszy krók w obrazowém pismie uczynili.

Chińczykowie zamiénili swé zkróconé obrazki w cechy dotąd w ich drukowanych xiążkach używané, które są ich pospolitém pisméin zwaném *Hing-chou*. Dziejópisowie, którzy náyszczęśliwiéy wyjaśnili historyą kunsztów Chińskich upewniają i dowodzą, że teraźnieyszé ich cechy pisménné wy-



nikły z rzetelnych obrazów rzeczy podzmysłowych, którémi dáwniéy pisali, i nié może o tém nie przekonywać już postać tych cech mających w sobie cién i kościéniec, iż tak rzekę, pełnych niegdyś obrazków, które z swéy pełności obnáżoné zostały, już potęga ich rozciągająca się tylko do malowaniá słów całych, a nigdy aż do malowaniá głosek, już liczba ich wzrosła przeszło do 80000, co nié może mieć mieysca tylko w pismach obrazowych. *k*)

Egiptcyanie zaczęli od ogáłacaniá swych hieroglifów z ich gęstych rysów i rozwodów, i obnażali jé stopniami aż do zostawiéniá z nich samych, iż tak rzekę, żeber, czyli przywodząc jé do kształtu teraźnieyszych cech Chińskich, i przywięzuiąc do każdéy cechy razém znaczénié myśli i słowa. Kółko ogołoconé z promiéni i plam wéwnętrznych zaczęło znaczyć słońce. Para kres poziomych ogołocona z wężykowatych wáłów i nurtów, zaczęła znaczyć wodę. Para kres obłączastych odwrotnie położonych i zpajających się w śrzodku, zaczęła oznaczać bliźnięta wyráżané w hieroglifach przez dwoje dzieci trzymające się za ręce i t. d.

k) *La langue de la Chine n' a rien de commun avec les langues mortes ou vivantes que nous connaissons. Elle n' en a ni les figures, ni la construction. Toutes les autres langues ont un alphabet d' un certain nombre de lettres, qui par leurs combinaisons differentes forment des syllabes & des mots. Celle-ci est sans alphabet, elle a autant de caractères differens que de mots.* DU HALDE Description de la Chine. T. II. = Reflexions sur les principes généraux de l' art d' écrire & en particulier sur les fondemens de l' écriture Chinoise par FRERET. = China Illustrata *Athanasii* KIRCHERI. *Amstelodami.* 1666.

Pozostały się jeszcze takowé znaki w Nauce Gwiazdarskiéy.

Tén gatunek pisma *obrazowego*, zkróconégo w ostatnim stopniu i zmiénionégo na pierwszy stopień *cechowego*, może się nazwać *Rzeczogłosowym*, jako mający powinowactwo i z rysami rzeczy i z brzmieniami głosu. Jego znaki chociaż nie malowały tak obecnie obmiotów, jak obrazy pełné, znaczyły téż samé obmioty sposobém celnieyszym przez siłę nadaną sobie od postaci tych samych obrazów, z których obnażonych i zcieńczonych wypadły, a oszczędzały tę trudność, iż nie trzeba było uczyć się przymiotów samych rzeczy wyobrážanych, jak trzeba było dlá zrozumiéniá obrazów pełnych, ale dosyć było przypomnieć sobie słowa wyobrážané przez cechy z rzeczowego pisma wywiedzione, aby myśl przeczytać.

Trzech sławnych Uczonych objaśniają dostatecznie istotę i moc Rzeczogłosowégo Pisma. De guignes dowiodł, że Chińskié cechy takié powinowactwo mają z hieroglifami Egiptskiémi, iż doskonałé ich poznanié mogłoby służyć do czytaniá i wykładaniá hieroglificznych napisów na Egiptskich pomnikach, *l*) Bannister pokazał, jak Chińczyk i Japończyk mogą czytać rzeczowé pismo Egiptcyán, nie rozumiejąc ich języka głosowégo, *m*) a Court de gebelin przeświád-

l) Essay sur les moyens de parvenir à la lecture & à l' intelligence des Hieroglyphes Egyptiens. Dans les Mem. de l' Acad. des Inscr. de *Paris*. TT. XXIX. & XXXIV.

m) Tableau des Arts & des Sciences depuis les tems les plus reculés jusqu' au siécle d' *Alexandre le Grand*, traduit de l' Anglois de *Jacques* BANNISTER. *Paris*. 1780.

czony u siebie, że wszelkié pismo jest hieroglificzné, arcy dowcipnie wyprowadził wszystkié głoski Abecadła z obrazów rzeczy. *n*)

Pismo *Słowowe* otrzymało u Egiptcyan nazwisko *hieroglifów ściglych*, bo pochodziło z hieroglifów pełnych, i bez porownania śpieszniéy można było rysować cechy, niż obrazy. W tém już pismie zaczęły miéć mieyscé pewné znaki żadnégo wypádku z obrazów nié mające, na któré się Kapłani między sobą zgodzili, do oznaczania związku cechy z cechą; to jest, słowa z słowém. Takowé znaki można postrzégać na poźnieyszych pomnikach Egiptcyán, a szczególniéy między przegrodami i na krawędziach Stołu Izydy postawami ludzkiémi okrytégo. *o*) Takowe pismo powtórné Kapłańskié w Egiptcie, *p*) znane od Greków pod imieniém *cech świętych* (Ἱερογράμματα) i równie ják hieroglify czyli *obrazy święte* używane do spisu xiąg zakonnych zwanego *Swiętopismem* (ἁγιογραφία,) było przedostatnim krokiém do Pisma Abecadłowégo.

§. IV.

Skoro ráz cechy piśmienné wyrážały słowa, łatwo mogło przychodzić na myśl dowcipnym, szukać w tych samych słowowych cechach pomocy, ażeby te jako zbyt liczné

n) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne. L. IV. Ch. VII.

o) *Laurentii* PIGNORII. Mensa Isiaca, *Amstelodami*. 1669.

p) Encyclopédie à l' article *Ecriture*.

i mordujące pamięć człowieka, jeszcze do mnieyszéy liczby ograniczyć, i tym sposobém kunszt pisania ułatwić.

Zjawiały się zapewné owé rzákié i szczęśliwé Gienijusze, jakié czasém wskrzészá Opatrzność na zaszczyt Rodu Ludzkiégo, i udoskonalanié jego wygod, co przeglądają obszerniéy i daléy, niż wźrok pospolity. Między usiłującémi czynić rozbiór języka byli zapewné tacy, co natrafiwszy na *syllaby* czyli *zgłoski*, i oné wyrachowáwszy mieli się za dosyć szczęśliwych z tego odkryciá, i nie domyślili się postąpić śmieléy. Znáydując w rozlicznych słowach téż samé zgłoski powtárzáné, ograniczyli liczbę cech do wyrážaniá zgłosek, których użycié jakkolwiek jeszcze zatrudniające znaleźli pismém daleko krotszém i zręcznieyszém niż pismo całosłowe, i utworzyli *Pismo Syllabiczné* czyli *Zgłoskowé*.

W tym powtórnym stopniu cechowego pisma możná już było po części oddać nagięciá głosu ludzkiégo, czego nie podobná było dokazać w poprzedzających. Wyraz n. p. *Chaos*, piszący się w piśmie obrazowém jednym znakiém, a w piśmie abecadłowém pięcią, pisało się w zgłoskowém dwiema, to jest: cechą *cha* i cechą *os*, i na pozor tylko rozmnážały się cechy w pisaniu musząc bydź powtárzané tylé razy w różnych słowach, ilé razy jaká zgłoska do powtarzaniá w nich zachodziła, w istocie zaś liczba cech była pewná i stała w piśmie zgłoskowém, kiedy w całosłowém liczba cech, a w dáwnieyszych liczba obrazów w miarę bogacéniá języka w nowé obmioty i wyrazy musiały się powiększać. Możná było nawet miáwszy wyrachowané zgłoski na-

znaczać im cechy dowolné bynáymniéy nie pochodzące z obrazów rzeczy práwdziwych lub ich godéł, i mogące stanowić *Pismo Głosowé* nic wspólnégo z *Rzeczowém* nie mające.

Możnáby się domyśláć, że w piérwiástkach zarzucania hieroglifów ścigłych, narody Azyatyckié, wyjąwszy tylko Chińczyków, którzy się statecznie przy swych cechach słowowych pozostali, a zwłászcza Narody oznaczoné u Starożytnych imieniém Assyryyczyków lub Syryyczyków, używały takowégo pisma zgłoskowégo, czego ślad dostrzégá się w dawném podaniu przywłászczającém wynalazek pisma cechowégo Assyryyczykóm, a odmiéniénié i wydoskonalénié cech jego Fenicyanom. *q*)

Cożkolwiek bądź, barzo mało narodów chwyciło się Pisma Zgłoskowégo. Mają takowé pismo od niepamiętnych czasów Siamczykowie. *r*) Takież pismo przyjęté jest od Etyopów i od niektórych narodów Indyy Wschodnich. *s*) Tén zapewné był ostatni krok ku *Pismu Abecadłowému*, czyli *doskonale Głosowému*; i lubo možná przypuścić szczęśliwszy i prostszy krok do Abecadła od Pisma Rzeczogłosowégo; atoli doświádczénié codzienné uczy, że w każ-

q) φασὶ τοὺς φοίνικας οὐκ ἐξ ἀρχῆς εὑρεῖν, ἀλλὰ τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων μεταθεῖναι μόνον, καὶ τῇ γραφῇ τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων χρήσασθαι, καὶ διὰ τοῦτο τυχεῖν τῆς προειρημένης προσηγορίας. DIODORUS *Siculus*. Biblioth. Hist. L. V.

r) le Président *Charles de* BROSSES. Méchanisme du Langage. T. I. *Paris*. 1765.

s) Memoires de Trévoux. *Mars*. 1740.

dym niemal wynalazku ważnym zaczyná się pospolicie od rzeczy náytrudnieyszéy.

Ale jak wielkiégo i jak bystrégo potrzeba było Gieniuszu, któryby był jeszczé jedén krok daléy uczynił! Pismo Zgłoskowé jeszcze nié mogło bydź przystósowané do wydaniá na oko nieskończonych różnic brzmień, które się wydają na ucho, nie tylko w językach ogładzonych, ale nawet w náychropawszych gadaninach. Trzeba było nadpospolitégo weyźrzéniá Rozumu, któryby się był zastanowił nad składém brzmień mowy i nad naczyniami głosu ludzkiégo; któryby był doświádczył, ilé współczynią do wybijaniá słów: płuca, gardło, podniebiénié, język, zęby, wargi, nozdrza, tudzież ich nerwy i muszkuły; któryby był rozczłonkowáł niejako ich nakłony i uderzaniá; któryby był owé brzmiéniá wydające się zrazu nieskończonémi umiáł odnieść do naymnieyszéy liczby ich piérwiástków, któryby był rozróżnił té pierwiástki na pojedynczé i na zkłádané náyprościéy, i obmyślił stósownie takié znaki, coby się mogły nieskończénié jednoczyć, nie będąc samé tylko w małéy bardzo liczbie, i coby wyrážały myśli tak dzielnie, jak samé brzmiénia głosowé, nié mając nawet żadnégo podobieństwa z rzeczami, jak sama mowa.

Czyli cechy tych piérwiástków głosu powinné były bydź wykſztáłtowane z obrazów rzeczy, jak sądzą Johnes. t)

t) Hieroglyphic or a Grammatical Introduction to an universal hieroglyphic Language. *London*, 1768.

Nelme *u*) i Court de Gebelin *w*), i jak upatruią fię ślady tego w Abecadłach Egipfkiem i Etyopskiém, tudzież w nakamiennych głoskach Ormiańskich, czy z postawy naczyń głosu ludzkiégo rozmaicie w wymáwianiu naginanych, jak utrzymuią Wachter *x*) i Van Helmont; *y*) nic to nie przyczyniało się do wynalazku tego trzeciégo i ostatniégo stopnia cechowégo Pisma, które miało bydź Pismém náyszczęśliwiéy potrzebie oświécaniá się dogodném. Sam rozbiór takich piérwiastków tak mało licznych, do których oznaczaniá wszelkié dowolné cechy mogły bydź zręcznie użyté, był iftotną wynalazku *Pifma Głofkowégo* zasadą, a dostrzeżénie jego samo stanowi chwałę i zasługę Wynalezcy.

u) Efsay on the enquiry of the origin and the elements of the language and the letters or of the sounds and the symbols wherein is consider'd its analogy and its power, to express the radical ideas, wherupon the Language feems to by form'd. *London*. 1772. = Nazwiska cech nayдawnieyfzego z znajomych abecadła dają pochop do wnofzenia, że też cechy ciągnione były z obrazów rzeczy, jeżeli tylko nie fą zwane tak dla wfparcia pamięci uczących się głoskowego pifma, jak u Rofsyyczyków głoski mają nazwiska: *Az*, *Buky*, *Widy*, *Hłahol* i t. d. nie mające związku z ich postaciami. Hebrayskie Głoski mają te znaczenia: ALEPH tłumaczy się *wół*, *wódz*; BETH, *dom*; GHIMEL, *wielbłąd*; DALETH, *wrota*; WAU, *hak*; ZAIN, *grot*, *chwała*, *pałka*; CHETH, *zwierz czwornogi*, *wór*; THETH, *błoto*; JOD, *ręka*; KAPH, *dłoń*; LAMED, *bodziec*; MEM, *plama*, *woda*; NUN, *ryba*, *ród*, *matnia*; SAMECH, *podpora*; AIN, *oko*; PHE, *ufta*, *twarz*; TSADE, *boki*; KOPH, *małpa*; RESCH, *głowa*; SCHIN, *zęby*; TAU, *koniec*, *granica*.

w) Monde primitif análysé & comparé avec le monde moderne.

x) Concordia Naturæ & Scripturæ. *Lipfiæ*. 1752.

y) Alphabeti veri Hebraici Delineatio. *Sulzbaci* 1667.

Łatwo było podobno dokazać prácy takowégo rozbioru głosu, ráz trafiwszy na domysł iego, ale, żeby trafić na ow domysł, że takowy rozbiór mógł bydź czyniony, trzeba było usiłowániá Gienijuszu wyższégo porządku. z) Znalazł się na reszcie taki, co na tén domysł trafił, i ztworzył *Pismo Abecadłowé*, które za pomocą kilkunástu znaków nieskończenié jednanych daje mowie ludzkiéy miąższość i barwę. a)

§. V.

Tu każdy odzywá się ciekawie z zapytaniém, kto był ow Wielki Człowiek co piérwszé abecadło ułożył? b) ale z żalém dlá potomności, któráby rada uczcić pamięć Wy-

z) *Si l'on y reflèchit, le premier qui ait fait des observations, qui ne sont pas moins délicates, que justes, on voit que cet art ayant été une fois conçu, dût être formé presqu' en même tems, & c' est ce qui releve la gloire de l' Inventeur. En effet, après avoir eu le génie d' appercevoir que les sons d' une langue pouvaient se decomposer & se distinguer, l' énumération dût en être bientôt faite. Il était bien plus facile de compter tous les sons d' une langue que de découvrir qu' ils pouvaient se compter. L' un est un coup de génie, l' autre simple effet de l' attention. Charles Dineau* DUCLOS. Remarques sur la Grammaire Générale de Port — Royal. *Paris.* 1764.

a) — — — — — — *cet art ingénieux*
De peindre la parole & de parler aux yeux
Et par des traits divers des figures tracées
Donner de la couleur & du corps aux pensées. George de BREBEUF sur la Pharsale de *Lucain. Paris.* 1658.

b) *Quis sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit?* M. T. CICERO. Quæstionum Tusculanarum L. I.

nalezcy tak użytecznégo i tak przedziwnégo kunsztu, imię Jego rzetelné uwikłane iest w ciemnościach i przeciwieństwach starożytnych powieści, i dotąd náytroskliwszym poszukiwaniom nié mogło bydź dostatecznie odsłonione.

Zbyt wielé jest niezgody między domysłami śladujących, a pomnikami náydáwnieyszégo abecadłowégo pisma, ażeby z nich co pewnégo stanowić możná. Nad xiążki Joba i Moyżesza, tudziéż ułamki Sanchoniatoná niémamy żadnégo zabytku starożytnieyszych pism abecadłowych, a zatém cokolwiek jest rozmaitych zdań jedno drugié obalających o wynalazku abecadła w nadto odległych epokach od tych Pismienników, nie są tylko szczéré mniemaniá na żadnym nie wspiérające się pomniku.

Swidas czyni Adama Wynalezcą kunsztów i głosek. *c*) Xiążka Talmudowa: Bava - Bathra (*Tylné Wrota*) udaje go za Autora Psalmu xcı. *d*) Jnné dwa Psalmy pod imiéniém Adama pokazują w jedném z rękopism Eskuryalnych w *Hiszpanii*; *e*) ale te urojéniá dosyć załatwić odpowiedzią, że nám tego Prawé Xięgi Moyżesza nie podają, których samych świadectwo w téy mierze miałoby wágę; a wiadomo jest nadto, ilé innych pism bardzo poźni Pisarze zwłászcza w Szkole Alexandryyskiéy náysławnieyszym w Starożytności

c) Τουτοῦ τέχναι καὶ γράμματα. Lexici *voce* Ἀδαμ.

d) *Jo: Alberti* FABRICII Codex Pseudepigraphus Veteris Testamenti. *Hamburgi.* 1723.

e) *Jo: Eusebius* NIEREMBERGIUS De origine Sacræ Scripturæ L. II. *Lugduni.* 1641.

Ludzióm fałszywie przyczytali. Taka była Xiążka Jezyrah (*Stworzenie*) przywłászczaná Abrahamowi. Taki był rzekomy Testamént xii Patryarchów, chociaż od Orygienesa przytoczony. *f*) Takié były liczné Ewanielie w pierwiástkach Chrześcijańſtwa, z których Kościoł Prawowierny tylko cztéry za *Kanoniczné* uznáł. *g*)

Józef *Żydowin* przeczący Grekóm znajomości piſma aż do czaſu Homera przeciw Apionowi, a zbyt ſtronny przy starożytnościach ſwego Narodu twiérdzi, że Synowie Setha wynalazki i postrzeżéniá swojé na dwóch słupach, jednym kamiennym, drugim z palonéy cegły zpisali, ażeby w przypadku potopu lub pożaru jédén z nich przynaymniéy dlá uwiádomiéniá potomności mógł ocaleć; i przydaje, że z tych słup kamienny jeszcze za jego czasu widziany był w *Syryi*; *h*) ale że tego pomniku przed Jozefem nikt nie opisáł, i nikt go procz niego niewidziáł, słusznie Calmet wyráźá swoié zadziwiénié, iż on się sam o tém przekonał. *i*)

Niektórzy utrzymują Tworcą Głoſek Enocha znanégo na Wschodzie pod imiéniem Hidrysa czyli *Dowcipnego*, o którym czytamy w Katolickim Liście Judy *Apoſtoła*, że proroko-

f) FABRICII Codex Pseudepigraphus.

g) Decretum GELASII Papæ in secunda Synodo Romana factum — in Bullarum, Privilegiorum ac Diplomatum Romanorum Pontificum amplisſima Collectione opera *Caroli* COCQUELINE. *Romæ*. 1739.

h) Καὶ πλινθίνην δ' ὑπ' αὐτῶν ἀνατεθῆναι: μένει δ' ἄχρι τοῦ δεῦρο κατὰ τὴν Συριάδα. Antiquitatum Judaicarum L. I, C. III.

i) Disſertation sur la forme des Livres chez les Hébreux. à *Paris*. 1720.



wáł, *k*) i którégo powieści ułamek znayduje się w Latopiśmie *Jerzégo* Syncella; *l*) ale z słów Proroctwa Enocha przytoczonych od Apostoła nie koniecznie się wnosi, że Enoch używáł pisma abecadłowégo, i że Xiążkę napisáł. Proroctwo to mogło bydź pamiętané w długich pokoléniach przez pieśń, jak się zwykły uwieczniać podania náydáwnieyszé, i ta mógła bydź dochowaná w całości aż do wieków piśmiennych. Ułamek zaś w Syncellu o związkach Aniołów z Córami Ludzkiémi jest baśnią od Hellenistów utworzoną, a przekłádanié Proroctwa Enocha, które Anglik Bruce niedawno z *Abissynii* wywiózł i Bibliotece Królewskiéy w *Páryżu* ofiarowáł, jest tylko powtórzéniém téy baśni w Afrykańskim języku. *m*)

Nie okazuje się z żadnégo wyrazu Historyi Moyżesza, ażeby Noe i Jego Synowie znali litery czyli głoski. Narody nawet poźnieysze długo nie znały głoskowego pisma, *n*)

k) „ *Prorokowáł ci o tych siodmy od Adama* ENOCH *mówiąc: Oto przyy-*
„ *dzie Pán z tysiącmi świętych swoich, aby uczynił sąd przeciwko*
„ *wszystkim, ażeby karát wszystkie bezbożné za wszystkié uczynki ich*
„ *niepobożné, które niepobożnie pobroili, i za wszystkié przykré słowa,*
„ *które mówili przeciwko niému ci niepobożni grzesznicy*„ ww. 14. i 15.

l) Chronologici Canonis L. I.

m) *Dan. Georgii* MORHOFII Polyhistor sive Notitia Authorum & Rerum, L. I. C. II. *Lubecæ.* 1732.

n) *οὐδὲ γὰρ γράμματα ἔστι πω τοῖς ἐν τουτῳ τῷ μέρει τῆς περιόδου γεγονόσι*, PLATO de Legibus. L. III. = Tož świadczy o Jndach i Persach STRABO: *οὐδὲ γὰρ γράμματα εἰδέναι αὐτοὺς, καὶ ἀπὸ μνήμης ἕκαστα διοικεῖσθαι* · Geographicorum L. XV. = O Trakach ELIAN: *Τῶν αρχαίων, φασὶ Θρακῶν μηδένα ἐπίστασθαι γράμματα*: Variæ Historiae L. VIII. C. VI.

tylko przez podaniá ustné, przez obrazy i godłá nauk sobie udzielały, i osobliwsze było przedsięwzięcié niektórych dopiéro ostatniocześnych Uczonych, którzy wszystkich Patryarchów *Literátami* porobili. *o*)

W poszukiwaniu wynalazku tak dowcipnégo, jakim jest pismo abecadłowé, należy utrzymać pewén środek między ową mniemaną dáwnych wieków przépaścią, których żadnégo śladu nié masz ná naszéy ziemi, i między epoką rzeczywistych oszczątków prác ludzkich, które w miarę swoiéy doskonałości pozwalają uważającym domyślać się, ilé trzeba było czasu, aby przez sam początek kunsztu tén stopién ich był poprzedzonym.

Owi, którzy się zgubili w rachunku wieków, krociami je naznaczając dáwności Chinczyków, Jndów, Egiptcyan i t. d. co uwiodło Pliniusza *Starszégo* w zapale nad temi rachunkami aż do wniesieniá wieczności pisma, *p*) znaleźli się zbyt lekkowiernémi, skoro Orfeusz zwiedziwszy *Egipt* owych Królów i Bohatyrów przedtysiącowiecznych do nieporównanie świeższéy poztrącáł daty, a pytanié Makrobiusza: dlá czego wygody życiá i wszystkié kunszty, samo nawet pismo, nie zawsze były znané Ludzióm? nie jest

o) *Joach: Joannes* MADERUS de Scriptis Antediluvianis. *Helmestadii.* 1660. = VOCKERODII Historia Societatum & Rei Litterariæ ante diluvium. *Gothæ* 1702. = REIMANNI Historia Litteraria antediluviana. *Halæ.* 1704. = Wglądając na czoła tych xiążek nie przychodziż wraz na myśl z HORACYM: *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?*

p) *Ex quo apparet aeternus literarum usus.* Hist: Mundi L. VII. C. LVI.

dotąd rozwiązané. *q*) Ci zaś, którzy pismo abecadłowé po zburzéniu *Troi* datują, płocho chcą bydź nowémi.

Są, którzy podanié piérwszégo abecadła przyznają Moyżeszowi dodając, że Mu je sam BÓG natchnął; *r*) ale znowu ta epoka pisma jest zapoźna i nieugruntowaná, bo *naprzód*: abecadło Hebrayskié jest zbyt niedokładné na nátchniénié Boskié, *s*) *powtóré*: Moyżesz nigdyby był nieprzepomniáł uwielbić tak znakomitégo dobrodzieystwa BOGA, o czém jednak nigdzie nie wzmiénia, *potrzecié*: musiało bydź pismo abecadłowé już dáwniéy przez pewny czas dosyć rozkrzewioné, aby było doszło do tego stopnia, w którym się znalazło za Moyżesza, na ostatek są przekonywającé dowody, że kunszt pisaniá abecadłowy tak już był znány przed Moyżeszem, iż ten Prawodawca nie dopiéro się go uczył z *Tablic Dziesięciorga Przykazań*, jak dowodzą Salden *t*) i Cuperus. *u*)

Toż okazuje się z samych wyrazów xiąg Moyżeszowych. W wtórych jego xięgach są wzmianki o pismie gło-

q) *Si enim ab initio, imo ante initium fuit mundus, ut Philosophi volunt, cur per innumerabilium feriem fæculorum non fuerat cultus, quo nunc utimur? non literarum usus, quo solo memoriæ falcitur æternitas?* In Somnium *Scipionis* L. II. C. X.

r) Conjectural observations of the origin and progresses of the letters. *London.* 1771. = HAMBERGERS Nachrichten von den vornehmsten Schriftstellern. II. Abh. §. II.

s) HEUMANNUS Actorum Philosophicorum Vol. I.

t) Otia Theologica. *Amstelodami.* 1684.

u) Lettres à LA CROZE.

skowém świadczącé, że za czasu Jego niebyło rzeczą nową. *w*) U Chananeyczyków było za czasu Jozuego miasto zwané Dabir, które początkowo zwało ſię Kariath-Sepher, to jeſt, podług źrzódła Hebrayſkiego: *Miasto Xiążek*, a podług Przekładu Greckiégo: *Miasto Głosek* czyli *Liter*. *x*) Na oſtatek rzecz jeſt pewná, że dáwniéy jeszcze znané było pismo w *Arabii* za czaſu Joba, *y*) który za zgodą nayoświécéńſzych Krytyków wſpołcześnym był Patryarſze Jakubowi, i żył w *Arabii*. *z*) Możná ſię nawet domyślać, że Moyżesz wyćwiczony już w Naukach Egiptſkich *a*) znalazł obcowanié

w) „ *Napiſz to* (Zwycięztwo nad Amalekiém) *w Xięgi dlá pamięci:* „ Rozdz: XVII. w. 14. = „ *Napiſał MOYŻESZ wſzyſtkié słowa Pańskié.* „ Rozdz: XXIV. w. 4. = „ *Napiſz ſobie té słowa, którémi i z tobą* „ *i z ſynmi Izraelskimi uczyniłém przymierze.* „ Rozdz: XXXIV. w. 27. „ = *Albo im odpuść tę winę, albo jeżli tego nie uczyniſz, wymaż mnie* „ *z Xiąg Twoich, któreś napiſał.* „ Rozdz: XXXII. w. 33.

x) *DABIR, którépiérwiéy zwano KARIATH-SEPHER, to jeſt, Miaſto Nauk.* = τὸ δ' ὄνομα Δαβὶρ τὸ πρότερον πόλις γραμμάτων. (*Miaſto Głoſek.*) JOZUE. Rozdz. XV. w. 15. Wyraz *Literæ* w Łacińskiem Piśmie będąc równie znaczącym *nauki* i *głoski* dał pochop tłumaczącemu na Polski język Biblią z Przekładu Łacińskiégo do przełożénia go raczey przez wyraz *nauki* niż przez wyraz *ćcionki* lub *litery*.

y) „ *Ktoby mi to dał, aby zpiſané były mowy moje! Kto mi to da,* „ *aby były wyrznioné na xięgach prącikiém albo grafką żelazną, albo* „ *wżdy złotém wyryté na krzemiéniu!* „ JOB. Rozdz: XIX. ww. 23 i 24.

z) GOGUET. Diſsertation ſur l' authenticité & l' antiquité du Livre de *Job*. *Paris*. 1759.

a) I *nauczon był MOYŻESZ wſzelkiéy mądrości Egiptskiéy, i był możny w słowiech i uczynkach ſwoich.* DZIEJE APOSTOLSKIE. Rozdz: VII. w. 22.

z Uczonémi i ſposobność poznania pism tego kraju znanégo także pod imieniem *Madyanu*, w którym on lat kilka przed ſwém poſelſtwém przepędził. *b*)

Z podań zaś Starożytnych, którym w téy mierze bezpieczniéy jeſt zaufać, jako bliżſzym źrzodła podań i zniſzczonych dla nas pomników, niż wierzyć ſaméy powadze náydowcipnieyſzych Piſmienników zbyt poźnych, którzy na ſámym przeſtając domyśle, nie zawſze potykają prawdę, tyle wnośić można, że piſmo abecadłowé muſiało bydź wynalezioné w przeciągu czaſu między XX i XIX wiekiém przed Erą Chrześcijańſką, i w tym właśnie czaſie ſtawają na widok Egiptcyanie i Aſsyryyczykowie dwa narody z oświeconych náydawniéy, które w całéy Starożytności dobijały ſię o piérwſzeńſtwo w utworze głoſkowégo piſma, i z których jednému náyrozumniéy przyznać można tę korzyść.

Za Egiptcyanami mówią Plato, *c*) Dyodor *Sycyliy-*

b) *I usłyſzawſzy Farao tę powieść, dał ſzukać na ztracénie* MOYŻESZA, *który zbieżał od oblicznosci jego, i mieſzkał w ziemi Madyańskiéy.* EXOD. Rozdz: II. w. 15.

c) Ἐπειδὴ φωνὴ ἄπειρον κατενόησεν εἴτε τις θεὸς, εἴτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος, ὡς λόγος ἐν Αἰγύπτῳ ΘΕΥΘ τινὰ τοῦτον γένεσθαι λεγὼν, ὃς πρῶτος τὰ φωνήεντα ἐν τῷ ἀπείρῳ κατενοήσεν οὐχ᾽ ἓν ὄντα ἀλλὰ πλείω· καὶ πάλιν ἕτερα; φωνῆς μὲν οὐ φθόγγου δὲ μετέχοντα τινὸς; ἀριθμὸν δὲ τινα ϗ τούτων εἶναι· τρίτον δὲ εἶδος γραμμάτων διεστήσατο, τὰ νῦν λεγόμενα ἄφωνα ἡμίν; τὸ μετὰ τοῦτο διήρει, τὰ τε ἄφθογγα ϗ ἄφωνα μέχρις ἑνὸς ἑκάστου, ϗ τὰ φωνήεντα ϗ τὰ μέσα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἕως αὐτῶν ἀριθμὸν λαβὼν ἑνὶ τε ἑκάστῳ ϗ ξυμπάσι στοιχεῖον ἐπωνόμασε. In Philaebo.

czyk, d) Cycero, e) Plutarch, f) Tacyt, g) i Laktancyusz. h) Wymiéniają nawet Wynalezcę Głosek sławnégo Tauta, który podług zmian powiatowych wygłosów nazywany był u Egiptcyan Thot, Thaut, Teuth, Thyot, Thoyt, u Feników Taat, u Greków Ταάυθος, Ἑρμῆς, Τρισμέγιστος, u Rzymian Mercurius, u Celtów, Teutates; który piérwszy podzielił głoski na samogłoski i współgłoski; i który przy pomocy Kabirów podług Jamblicha 20,000, a podług Manetona 36,525 tablic pisma zostawił. i) Plato zowié go *jednym z Bogów* lub *Boskim Człowiekiém* i *Oycém Głosek.* k) Dyodor i Cycero idą za powágą Platona. Ta-

d) Τιμᾶσθαι δ' ὑπ' αὐτοῦ [Οσίριδοσ] μάλιστα πάντων τὸν ἙΡΜΗΝ διαφόρῳ φύσει κεχορηγημένον πρὸς ἐπίνοιαν τῶν δυναμένων ὠφελῆσαι τὸν κοινὸν βίον· ὑπὸ γὰρ τούτου πρῶτου μὲν τήν τε κοινὴν διάλεκτον διαρθρωθῆναι, καὶ πολλὰ τῶν ἀνωνύμων τυχεῖν προσηγορίας· τὴν δὲ ἕυρετην τῶν γραμμάτων γένεσθαι. Biblioth. Hist. L. I.

e) *Quintus* (Mercurius) *quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interfecisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse.* L. III. de Divinatione.

f) Ἑρμῆς [ἔφη] λέγεται θεῶν ἐν Αἰγύπτῳ γράμματα πρῶτος ἑυρεῖν. Symposiacorum L. IX.

g) *Literarum semetipsos inventores* (Aegyptii) *perhibent.* Annal. L. XI. C. XIV.

h) Divinarum Institutionum L. I.

i) Ταῦτα δὲ, φησὶ, πρῶτοι πάντων ὑπομνηματίσαντο οἱ ἑπτά Συδὲκ παῖδες ΚΑΒΕΙΡΟΙ, καὶ ὄγδοος αὐτῶν ἀδελφὸς Ἀσκλήπιος, ὡς αὐτοῖς ἐνετείλατο θεὸς ΤΑΑΥΘΟΣ. Fragm. SANCHONIATONIS ex Versione PHILONIS *Byblii.*

k) Ὦ τεχνικώτατε ΘΕΥΘ; — — καὶ νῦν σὺ πατὴρ τῶν γραμμάτων In Phaedro.

cyt pozwálá ogólnie Egiptcyanóm mieć ſię za wynalezców głoſek. Laktancyusz świadczy ſię Cyceronem. Sam tylko Antyklides u Pliniusza *Starſzego* przypiſuje wynalazek głoſek w *Egiptcie* Memnonowi. *l*) Ważna jeſt jeſzcze na ſtronę Egiptcyán uwaga, że w cáłéy Starożytności náydáwnieyſze napiſy gdziekolwiek odkryté, gdy innym narodóm były cale nieznajomémi, pokazane Kapłanóm Egiptſkim od nich ſamych z łatwością tłumaczoné i objaśniáné bywały.

Pod imiéniém Aſsyryyczyków ſtawają już Fenicyanie, już Chaldejowie, już dáwni Syryanie ſzczégolniéy tém nazwiſkiém oznaczani, trzy narody niegdyś jedno zkładające Mocarſtwo. Za Fenicyanami mówją Krycyasz u Ateneusza, *m*) Lukan, *n*) Pliniusz *Starſzy*, *o*) i Kurcyusz *p*) nie wymiéniając żadén Wynalezcy. Za Syryyczykami mówi Dyodor *Sycyliyczyk* nie godząc ſię z tém, co powiedziáł o Taucie, *q*) a Euzebiusz *Cezaryeńſki* wzmiéniając podobnież o

l) *Anticlides in Ægypto inveniſse literas quendam nomine Memnona tradit XV annis ante Phoroneum antiquiſsimum Græciae Regem, idque monumentis approbare conatur.* Hist. Mundi. L. VII. C. LVI.

m) Φοίνικες εὗρον γράμματ᾽ ἀλεξίλογα. ΔΕΙΠΝΟΣΟΦΙΣΤΩΝ. L. I.

n) *Phænices primi, famæ si creditur, ausi*
Manſuram rudibus vocem signare figuris. Pharſaliæ L. III.

o) *Ipſa gens Phænicum in magna gloria literarum inventionis.* Hist. Mundi L. V. C. XII.

p) *Si famæ licet credere, haec gens (Tyriorum) literas prima docuit, aut didicit.* Historiæ *Alexandri M.* L. IV.

q) Σύροι μὲν εὑρεταὶ γραμμάτων εἰσι. Bibl. Hiſt. L. V.

Syryyczykach podciągá pod nich Hebrayczyków. *r*) Pliniusz *Starſzy* jeſzcze ráz zdanié odmiéniając, gdy przywodzi mniemaniá innych mających za wynalezców głoſek to Egiptcyán, to Syryyczyków, ſam ogólnie rozumié, że jé wynaleźli Aſsyryyczykowie. *s*) Jeżeli jeſzcze można wierzyć, co Dyodor *Sycyliyczyk* przytácza o napiſie Syryyſkiémi głoſkami położonym od jednéy z Semiramid na górze *Bagistan*, i o liście do téy Królowy od Stabrobatesa Króla Jndów, *t*) ſą pozory, że Aſsyryyczykowie, czyli to Fenicyanie, czy Chaldejowie, czy Syryanie mają niemniéy jak Egiptcyanie prawo do ſławy w zaczęciu Abecadła.

Wśród tak przecznych zdań i świadectw nieugruntowanych na żadnym z pozoſtałych pomników, jakże możná nieomylnie ſtanowić o epoce przypadłéy przed trzydzieści i kilka wieków między Afryką i Azyą, jeżeli dotąd nie możná dość bezpiecznie rozſądzić w ſprawie o wynalazek druków przed trzéma dopiéro wiekami zjawiony w Europie, między Niemcami, Francuzami i Hollendrami Narodami dziś kwitnącémi, dlá których pomniki *Moguncyi*, *Strazburga* i *Harlemu* nie ſą jeſzcze zatarté od czaſu?

r) Ἐισι δὲ οἱ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι λέγουσι πρώτους· Σύροι δ' ἂν εἶεν καὶ Ἑβραίοι· Præparat. Evang. L. X.

s) *Literas ſemper arbitror Aſsyrias fuiſse, ſed alii apud Ægyptios, ut Gellius, alii apud Syros repertas volunt.* L. VII. C. LVI.

t) Οὗ [βαγιστάνου ὄρου] τὸ κατώτατον μέρος καταξύσασα τὴν ἰδίαν ἐνεχάραξεν εἰκόνα, δορυφόρους αὐτῇ ἐπιστήσασα ἑκατόν· ἐπέγραψε δὲ καὶ συρίοις γράμμασι εἰς τὴν πέτραν· — — ἡ δὲ Σεμίραμις ἀναγνοῦσα τὴν ἐπιστολὴν, καὶ καταγελάσασα τῶν γεγραμμένων· κ. τ. λ. Bibl. Hiſt. L.V.



Z jednéy ftrony chce fię przypuścić, że wynalazek pifma abecadłowégo mógł nie należeć koniecznie do przenikniénia jedynégo gienijufzu, i że mogły powftawać w kilku razém mieyfcach równie fzczęśliwe dowcipy, które od pifma obrazowégo do abecadła równie nie zawodné czyniły kroki. Z drugiéy ftrony uważając powinowactwo náydáwnieyfzych abecadeł, a nawet náypoźnieyfzych, nié można fię nie domyślać jednégo Wynalezcy, który zaryfowáł piérwfzé głofki, i podáł wzór do tworzéniá innych.

Takim zdaje fię bydź Taut czyli Hermes, od którego imienia ἑρμηνεύειν znaczy dotąd u Greków *tłumaczyć myśli.* Można to wnośić z świadectwa Sanchoniatona *Fenicyanina*, który pifáł przed woyną Trojańfką, i który zafadzony na pomnikach Egiptfkich náytrofkliwiéy pofzukiwanych, godzi Egiptcyán z Afsyryyczykami, godząc fwé zdanié z rozumném latopifmém. Dziejopis tén, w ułamkach pifm fwoich wyłożonych z języka Fenickiégo na Grecki przez Filona z *Biblos*, a dochowanych u Euzebiusza *Cezaryeńfkiégo* uznaje Wynalezcą *Głofkowégo Pifma* Tauta, wyftawując go czyniącym i w *Egiptcie* i w *Fenicyi.* *u*) Mógł więc Taut u-

u) Πρὸ δὲ τούτων Θεὸς ΤΑΑΥΘΟΣ [περὶ Βύϐλον] μιμήσάμενος τὸν Οὐρανὸν τῶν Θεῶν ὄψεις, Κρόνȣ τέ ϗ Δαγῶνος, ϗ τῶν λοιπῶν διετύποσεν τȣ̀ς ἱερȣ̀ς τῶν στοιχείων χαρακτῆρας — — Ἐλθὼν δέ ὁ Κρόνος εἰς Νότȣ χώραν ἄπασαν τὴν Αἰγύπτον, ἔδωκε θεῷ Τααύτθῳ, ὥπος βασίλειον αὐτῷ γένηται — — Ὧν [ἱεροφάντων] εἷς ἦν ΙΣΙΡΙΣ τῶν τριῶν γραμμάτων εὑρετῆς, Ἀδελφὸς ΧΝΑ τȣ̃ πρώτȣ μετωνομασθέντος ΦΟΙΝΙΚΟΣ. Fragmen. SANCHONIATONIS ex Versione PHILONIS *Byblii*.

łożyć cechy Abecadła bywſzy w *Fenicyi*, a doſkonalić je i krzewić z KABIRAMI bywſzy w *Egiptcie*. Tym ſpoſobém mogło piſmo bydź znané w jednym niemal czaſie Egiptcyanóm, Chaldejóm, Fenikóm, Arabóm, i Syryyczykóm, a od tych dopiéro wcześniéy lub poźniéy pomykało ſię do innych Starożytnych Narodów.

Ilé wiadomo z zgody náypoważnieyſzych Piſmienników, KADMUS *Fenicyanin*, od którego pamiątki głoſki zwané były; *czarne cory* KADMUSA, *w*) i od którego Oyczyzny ἐκφοίνιξαι (*fenicyować*) znaczyło u dawnych Greków jedno co *czytać*, *x*) wprowadził piſmo do *Grecyi*. *y*) Grecy zaś

w) *Cadmi nigellas filias*
Pingens — D. MAGNUS AUSONIUS. Epiſt. IV. ad *Theonem*.
Cadmi filiolis atricoloribus. IDEM. Epiſt. VI. ad Eundem.

x) HESYCHIUS L. de Aqua & Jgne.

y) Οἱ δὲ φοίνικες οὗτοι σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι — — ἐσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ γράμματα οὐκ ἐόντα πρὶν Ἕλλησι. HERODOTUS *Halicarnaſsæus* in *Terpsichore*. =
Εἰ δὲ πάτρα φοίνισσα, τίς ὁ φθόνος; ἦν καὶ ὁ Κάδμος.
Κεῖνος, ἀφ' οὗ γραπτὰν Ἑλλὰς ἔχει σελίδα. ZENODOTUS apud DIOGENEM *Laertium* in *Zenone* Stoico. = ἐκ φοινίκης γράμματα μνημόσυνα λήθης. PLUTARCHUS *Chæronensis* L. Aquane an ignis utilior? = *Fama eſt Cadmum claſse Phænicum vectum rudibus adhuc Græcorum populis artis ejus Authorem fuiſse*. TACITUS Annal. L. XI. = Κάδμος δὲ φοίνιξ, ὁ τῶν γραμμάτων Ἕλλησιν εὑρετὴς, ὥς φησὶν Ἔφορος, ὅθεν καὶ φοινικήια τὰ γράμματα Ἡρόδοτος κεκλῆσθαι γράφει, CLEMENS *Alexandrinus* Strom. L. I. = ξένα καὶ τὰ γράμματα, ἐκ φοινίκης γὰρ ἦλθεν. PHILOSTRATUS *Lemnius* in Epiſtolis. = *Græcarum literarum uſum primi Phoenices repererunt. — Hinc eſt, quod phoeniceo colore librorum capita deſcribuntur, quia ab ipsis literæ initium habuerunt*. ISIDORUS Orig: L. I.

znani pod imiéniém *Pelazgów*, którzy mieli osady na wielu wyspach morza Egieyskiégo, w *Tessalii*, w całéy dáwnéy *Helladzie*, w *Argolidzie*, w *Arkadyi* i na brzegach *Peloponnesu*, wnieśli go do *Italii*, gdzie Aborygienesy uczyli się go od Ewandra z *Arkadyi*, z) a Hetruskowie od Demarata z *Koryntu*. a) Hiszpanie mogli mieć piérwszé pismo od Fenicyan przez *Gades*, a Gallowie od Focejensów Założycielów *Massylii*. Od tych znowu mogło się szerzyć ku północnéy części Europy, jeżeli tam raczéy nie było przeniesioné z *Tracyi*.

Ani to powinno zadziwiać, że pismo abecadłowe, będąc tak dáwnym kunsztém Ludzi krzewiło się tak leniwie, i że tak mało mámy pism pozostałych z piérwszégo tysiąca lat jego użyciá. Wielé się razém wiązało przyczyn fizycznych i moralnych, któré postępek pisma tamowały. Tylé ziémia nasza wyciérpiała klęsk, powodzi, wstrząśnień, pożarów, wojén, któré niszczyły roboty ludzkié tak doszczętnie, iż odnawiané musiały się nieráz zdawać dopiero znalezionémi! Było takié zjawisko już za czasu Gotów. Po upadku Gmachu Pánstwa Starorzymskiégo nauka pisaniá tak była zarzuczoná z innémi, iż le-

z) *Evander tum ea profugus ex Peloponneso authoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo rei novae inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita.* T. LIVIUS *Patavinus.* Hist. Rom. L. I.

a) *In Italia Hetrusci ab Corinthio Demarato; Aborigenes Arcade ab Evandro* (literas) *didicerunt.* TACITUS Annal. L. XI.

dwie przy ſamych Duchownych pozoſtała, a dlá rzádkości umiejętnych, złoczyńcy nawet uwálniani byli od śmierci, jeżeli umieli czytać i piſać. Zwano tén przywiléy *práwém piſmiénniczém* (*jus literaturæ*, *jus clericatus*, *droit de clergie.*) dziś jeſzcze w Sądach Angielſkich na raz jeden ważący.

U owych dáwnych Narodów, któré poprzedziły epokę piérwſzéy Olimpijady jeſzcze gminy były tak ciémné i tak zciśnioné potrzebami, iż ſię zdawały bydź ztworzoné do dziwiéniá głoſek, a bynáymniéy do oſwojéniá ſię z niémi; Rządczy zaś wtedy tylé mieli przeſądu lub obłudy, iż albo sláwy ſzukáli w zdobyczach nie w naukach, albo piſmo zoſtawiali w ſwych ręku, jako ſprężynę do władaniá ludźmi niepodzielną tylko z náymnieyſzą liczbą pomocników. Wielé ſię téż mogł przyczynić do zpoźniéniá rozkrzewu tego kunſztu niedoſtatek trwałego i wygodnego materyału pod piſma. Doſyć przykładu na Grekach i Rzymianach. W *Grecyi* znane było piſmo głoſkowe na lat 1300 przed Erą Chrześcijańſką, a dopiero w lat 700 zjawił ſię Homer. Do *Lacyum* wnieſione było takiéż piſmo na lat 800 przed tąż Erą; a dopiero za czaſu Scypionów zaczęto ſłyſzeć o Piſmiennikach.

§. VI.

Widoczné powinowactwo ſtarożytnych abecadeł zaſtanáwiá Uczonych, i po większey części przymuſza ich do uznania, że głoſki (στοιχεῖα, γράμματα, *elementa*, *literae*,)

jakkolwiek od rożnych Narodów rożnym ſmakiem kſztał-cone, z iednego muſiały wypłynąć źrzódła. Jeżeli za pomocą ſaméy dowodliwości ſzczęśliwie jeſt okázánę powſzechnie zpowinowaconém *Piſmo przez godła*, (Γραφὴ διὰ συμβόλων, *Scriptura Symbolica*,) daleko ſzczęsliwiéy przez ſamo doświádczénié okazuje ſię zpowinowaconém mniey lub więcéy, u wſzyſtkich niemál Narodów znajoméy Starożytności *Piſmo przez głoſki*, (Γραφὴ διὰ στοιχείων, *Scriptura Elementaris*.) Zbliżającym do ſiebie náydawnieyſzé *abecadła* czyli *piſma głoſkowe* nietrudno jeſt wyśledzić owé dwa celné ich powinowactwa oznaki, które náybiegleyſi w językach ſtarożytnych Piśmiennicy upatrzyli. *Naprzód*: że piérwſze abecadło muſiało bydź złożóné, jeżeli nie z mniéy, to nie z więcéy głoſek, jak z XVI, które z czaſém lub przez zmnieyſzanié ich liczby ułatwiano, lub przez pomnáżanié doſkonalono. *Powtóré*: że piérwſzé abecadło muſiało mieć poſtać Fenicką czyli Samarytańſką graniaſtą, które z czaſém w rozmaité kſztałty zaokrąglané dało początek poźnieyſzym ścigłym. Nadto poſtrzegali i to już Starożytni, *b*) że wſzelkie piſmo głoſkowé jakkolwiek źmiénioné i pomnożoné miało piérwſzé w porządku gło-

b) αὐτίκα δὲ καὶ τῶν πρώτων τῆς γραμματικῆς στοιχείων μὲν οὐκ ἂν ἔχοιεν τὰς ἐτυμολογίας εἰπεῖν, οὐδ' αὐτὸς γ' ἂν φαίη Πλάτων τὸν λόγον ἢ τὸν λογισμὸν — τῶν φωνηέντων ἢ τῶν συμφώνων· Ἑβραίων δ' ἂν εἴποιεν παῖδες, τοῦτε ἄλφα τὴν αἰτίαν, ὃ παρ' αὐτοῖς καλεῖται ἄλεφ, τοῦτο δὲ σημαίνει μάθησιν, καὶ τοῦ βῆτα, ὅπερ βὴθ φίλον αὐτοῖς προσαγορεύειν· οὕτω δὲ τὸν οἶκον ὀνομάζουσιν· EUSEBIUS *Pamphilius* Ep. *Caeſarienſis* Praeparat. Evang. L. X. C. VI.

ſki A, B, i nie inné nazwiſko tylko *Abecadło* (Ἀλφάβητον, *Alphabetum*) utworżoné z piérwſzych dwoch głoſek Fenickiégo lub Syryyſkiégo piſma Aleph, Beth. Przekonywaią o tém wzorami Swinton, *c*) Barthelemy *d*) i Dutens, *e*) ktòrzy zebrali náydáwnieyſzé abecadła z napiſów ſtarych monet i kamiéni Hiſzpańſkich, Małtańſkich, Punickich, Maurytańſkich, róznych Azyatyckich, i porownali jé między ſobą.

Piérwiáſtkowé abecadło Hebrayſkie złożoné tylko z głoſek XVI, z czaſém do liczby XXII powiękſzoné było Samarytańſkiém, a używané dziś, ktòré *Hebrayſkiém* zowią, jeſt poźnieyſzé Aſsyryyſkie czyli Chaldeyſkie. *f*) Z tego wynikło Syryyſkié zwané *Eſtrangelos* (Στρογγύλος) *okrągłé*, i z niémi zpowinowaconé dáwne Perſkié Abecadła *Zend* i *Pehlvi*, ktòré wydáł Anquetil. *g*) Abecadło Arabſko-Kufickié do Syryyſkiégo podobné widzieć możná w Encyklopedyi Ywerduńſkiey. Abecadło Palmireńſkié czyli dáwnéy

c) Philoſophical Tranſactions VV. XLVIII. & LIV. *Edit. Witteb.*

d) Memoires de l' Acad. des Jnſcr. & Belles-Lettres de *Paris.* TT. XXVI & XXX.

e) Explication de quelques medailles de peuples, de villes & de rois grecques & pheniciennes. *Londres.* 1773.

f) *Certum eſt Eſdram Scribam Legiſque Doctorem poſt captam Hieroſolymam & inſtaurationem Templi ſub Zorobabel alias literas reperiſſe, quibus nunc utimur, cum ad illud uſque tempus iidem Samaritanorum & Hebræorum characteres fuerint.* HIERONYMUS in Prologo Galeato.

g) Mem. de l' Acad. des Jnscr. de *Paris.* T. LVI.

Tadmory mające powinowadwo z Hebrayſkiém i Syryyſkiém okázané jeſt na pomnikach rozwalin Perſepolitańſkich przez BARTHELEMY. *h*) Abecadła Fenickiégo zwanégo *Baſtul* używanégo niegdyś w wſchodnich powiatach *Hiſzpanii* równie z XVI głoſek złożonégo wydáł wzór VELASQUEZ. *i*)

Náydáwnieyſzé głoſki Egiptſkié mają wielé podobności do Fenickich, jak dowodzi Gráf CAYLUS z dwoch ſztuk płótna, którémi powita była Mumija. *k*) Na jednéy z nich nawet zdawało mu ſię poſtrzegać ſłowo Hebrayſkié EDEN. (*ray* czyli *ogród.*) PLUTARCH daje abecadłu Egiptſkiemu głoſek XXV, ale ich muſiało nié mieć tylé owé piérwiaſtkowé, którégo piérwſzá głoſka A była utworzona z obnażenia hieroglifu wyrażaiącego ptaka *Jbis* czyli *Egiptſkiego Żorawia*, i poświęconá TAUTOWI. *l*) Abecadło Koptów czyli Egiptcyán teraźnieyſzych liczy głoſek XXXII, a zatém jeſt nierównie poźnieyſzé; wſzelako i z tych jedné mają podobność do głoſek Arabſkich, drugié do głoſek Greckich, jak okazuje w ſwych wzorach WILKINS. *m*)

Jedno z barzo dáwnych, ale zapewné nie piérwiaſtko-

h) Reflexions ſur l' alphabet & la langue dont on se ſervait autrefois â *Palmyre.*

i) Eſsay ſur les Alphabets ou les lettres inconnues des anciennes medailles Eſpagnoles par Don *Louis. Joſeph* VELASQUEZ.

k) Recueil d' Antiquités T. I. *Paris.* 1752.

l) διὸ καὶ τῶν γράμματων Αἰγύπτιοι πρῶτον Ἶβιν γράφουσιν, ὡς Ἑρμεῖ προσήκουσαν. Symposiacorum. L. IX.

m) Diſsertatio de Lingua Coptica. à la ſuite de l' Oraiſon Dominicale par CHAMBERLAYNE. *Amſterdam.* 1715.

wé abecadło Brachmanów Jndyyſkich zwané *Schanſkreton*, złożoné z głoſek XXII, okazujące w niektórych podobność do Hebrayſkich wydáł MORTON w wybornym zbiorze abecadeł BERNARDA. *n*) Poźnieyſze pomnożoné zoſtało do głoſek L. Z tego poźnieyſzego powſtały zpowinowaconé z Syryyſkiémi abecadła Mongalſkie i Tybetańſkié, które wydali BAYER *o*) i GEORGI. *p*)

Naydawnieyſzé abecadło Greckié czyli Pelazgańſkié, zwané właściwie *Kadmeyſkiém*, złożoné z głoſek tylko XVI, jak świadczą PLINIUSZ *Starſzy*, *q*) PLUTARCH *r*) i EUZEBIUSZ, *ſ*) kończącé ſię na T, z czaſém dopiéro pomnożoné zoſtało do liczby XXIV przez dodatek zwanych *nadcechowemi*, (*ἐπισήμονες.*) i dodatek nadcechowych VIII do pierwiaſtkowych XVI jeſt zawſze pewny, chociaż trudno poſzlakować, czy to pomnożenie wprowadzone było od PALAMEDESA ſłynącégo podczas woyny Trojańſkiéy, od którégo

n) De ceux, qui vont de droite à gauche· N. VII.

o) Memoriarum Academiæ Petropolitanæ T. III.

p) Alphabetum Tibetanum etc: Fr: *Auguſt. Ant.* GEORGI. *Romæ.* 1762.

q) *Utique in Græciam intuliſſe e Phænice Cadmum ſedecim numero.* Hiſt. Mundi L. VII. C. LVI. O pierwſzem pomnożonem abecadle w *Grecyi* do głoſek XVIII wprowadzone ieſt niżéy świadectwo ARYSTOTELESA: *Aristoteles X & VIII priſcas fuiſse:* A, B, Γ, Δ, E, Z, I, K Λ, M, N, O, Π, P, Σ, T — Υ, Φ, IDEM ibidem. Ξ. Memoire ſur l' origine des lettres grecques dans les Mem. de l' Acad. des Jnſer. de *Paris* T. II.

r) *τὰ δὲ πρῶτα καὶ φοινίκεια διὰ Κάδμον ὠνομασθέντα τετράκις ἤ τέτρας γενομένη παρέσχε·* Symposiacorum L. IX.

ſ) Chronic. Nnm. 1617.

Poetowie nazwali głoſki *Ptakami Palamedowemi*; *t*) czy od ończyków, na których pilno zgodziły ſię niegdyś wſzyſtkié Narody Greckié; *u*) czy naoſtatek od Samianów uchodzących za náydawniéy oświéconych w *Grecyi. w*)

Podanié kilku Piśmienników, że KADMUS z *Miletu* wynalazł głoſki Ζ, Ξ i Ψ, a głoſki Θ, Φ i Χ podług jednych, SYMONIDES z *Ceos*, podług drugich, EPICHARM *Sycyliyczyk*, zdaje ſię bydź wymyſł Grammatyków Greckich; bo już dawniéy *Jliada* HOMERA podzielona była na XXIV głoſek czyli tyleż pieśni. Atoli można pozwolić, że EPICHARM rodém z *Syrakuzy* cokolwiek w ſkładzie abecadła odmiénił, ilé że w rzeczy ſaméy Ζ, Ξ i Ψ nazywano *głoſkami Syrakuzańſkiemi. x*)

Náydawnieyſzé głoſki Greckié, jakié jeſzcze w ſwoim czaſie czytał HERODOT na napiſach trzech troynogów w Kościele APOLLINA *Jſmeńſkiégo* u Beotów, *y*) były barzo podobné do Łacińſkich, i takié uważał PLINIUSZ *Starſzy* na Táblicy Delfickiéy poświęconéy MINERWIE w pierwſzéy z Bi-

t) *Turbabis verſus, nec litera tota volabit*
Unam perdideris si Palamedis avem. M. VAL. MARTIALIS ξενίων Egigr. LXXIV.

u) *Gentium conſenſus tacitus primus omnium conſpiravit, ut Jonum literis uterentur.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XXXVI. C. LVII.

w) SUIDAS in Σαμίων ὁ δῆμος.

x) Γυμνὴν ἢν ἐσίδης Καλλίστιον, ὦ ξένε, φήσεις
Ἤλλακται διπλοῦν γράμμα συρηκόσιων, Epigramma MELEAGRI L. VII. Anthologiæ. *Pariſiis.* 1566.

y) In *Terpſichore.*

bliotek Rzymſkich. *z*) Takich wzór widzieć na napiſié ſłupa marmurowégo, któren znalazł na wyſpie *Melos* dziś *Milo* zwanéy na Archipelagu *Bernard* Nani *Wenecyanin*, gdzie zamiáſt głoſek przydatkowych Φ, Ψ, Χ, Ω, czytá ſię ΠΗ, ΠΣ, ΚΗ, i Ο. *a*) Takiéż widzieć na podſtawowym poſągu bez głowy ſtoiącym przed kościołém Chrześcijańſkim w lichéy wioſce na mieyſcu dáwnégo *Sigaeum*, któren był Sherard Konſul Angielſki w *Smyrnie* odkrył, a Chisfull *b*) i Chandler *c*) odſztychowany wydali. Okazują ſię takiéż na innym marmurowym napiſie odkrytym przez l'Abbé Fourmont w uczonéy jego podroży do *Sachobori*, które jeſt dáwná *Amyclaea*. *d*) Dwa oſtatnié pomniki mają około 2200 lat dawności.

Abecádło Hetruſkié, używane także od Osków i Samnitów, równie z głoſek XVI złożone, jak widzieć u Grutera *e*) i na kamieniach w *Gubio* znalezionych, zgádzá ſię po-

z) *Veteres Græcas* (literas) *fuiſse eaſdem pene, quæ nunc ſunt Latinæ; indicio erit Delphica Tabula antiqui æris, quæ eſt hodie in Palatio dono Principum Minervæ dicata in Bibliotheca cum inſcriptione tali:* ΝΑΥΣΙΚΡΑΤΗΣ ΤΙΣΑΜΕΝΟΥ ᾿ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΚΟΡΑι ΚΑΙ ᾿ΑΘΗΝΑι ᾿ΑΝΕΘΗΚΕΝ. Hiſt. Mundi L. VII. C. LVIII.

a) Spiegazione di due antichiſsime iſcrizzioni Grecche &c. da *Odoardo* CORSINI. *in Roma*. 1765.

b) Antiquitates Asiaticæ Aeram Chriſtianam antecedentes. *Londini*. 1728.

c) Inſcriptiones antiquæ. *Oxonii*. 1744.

d) Mem. de l' Acad. des Inſcr. de *Paris*. T. XV.

e) Corpus Inſcriptionum. *Amſtelodami*. 1707 — Remarques ſur quelques Inſcriptions en langue Etrusque dans les Mem. de l' Acad. des Inſcrip. de *Paris*. T. I.

ſtacią z abecadłém Fenickiém czyli Pelazgańſkiém, a razém i Łacinnik upatruje w niém podobności do ſwégo.

Łacińſkié abecadło w piérwiaſtkach tylko głoſek XVI mające, jak wyraźnie przywodzi ſtary Grammatyk Pryscyan, *f*) różnemi czaſy wzráſtało aż do liczby XXIV. *g*) O oſtatniém i bezſkuteczném uſiłowaniu Klaudyusza Céſarza w przydaniu trzech nowych głoſek wſpominają Swetoniusz *h*) i Tacyt. *i*) Powinowactwo abecadeł Lombardów, Gotów, Saſów, Franków i t. d. z Łacińſkiém, pomimo rozmaitość ich kſztałtu, jeſt oczywiſte.

Zabytki barzo dawnégo piſma Łacińſkiégo okazuje ſławna Trunna starożytna przez Winkelmana objaśnioná, *k*) i *Słup Okrętozwycięski* Kaja Duiliusza (*Columna Rostrata*,) którén mu poſtawiono za pomnik piérwſzéy wygranéy morſkiéy nad Kartagińczykami, ſtoiący dotąd na Kapitolium dziſieyſzégo *Rzymu*. Wzór jego znáyduje ſię u Grawiusza. *l*)

f) *Apud antiquiſsimos Graecorum non plus quam ſedecim erant literæ, quibus ab illis acceptis Latini antiquitatem ſervaverunt perpetuam.* Grammatices L. I. C. IV.

g) *Sed nobis quoque paucæ* (literæ) *primum fuere, deinde additæ ſunt.* TACITUS. Annal. C. XI. = *Latinis primo nonnisi XVI Literæ. Kappa Salluſtius Ludimagiſter invenit. Gamma Sp. Carvilius; literam X ætas Auguſti.* JUSTUS LIPSIUS in hunc *Taciti* locum.

h) De *Claudio.*

i) Annal. C. XI.

k) Storia delle Arti del Diſegno preſso gli Antichi tradotta dal Tedeſcho. in *Milano.* 1779.

l) Theſauri Italiæ Parte IX. — Diſsertatio GAUGIS de Gozze.

Dáwné abecadła Runickié zwané *Czarnoxięzkiemi* (*Runæ Magicæ*) w wiekach ciémnych, kiedy do słów przywięzywano moc działániá nadprzyrodzonych skutków, jakich używały Narody Północné, także z głosek XVI złożoné, i do dáwnych Greckich podobné, *m*) widzieć możná na Tablicach wyciągnionych przez *Jerzego* HICKES z Historyi HIALMARA Króla *Thule* i *Biarm*, *n)* tudzież w náydáwnieyszych rękopismach EDDY. Pismo Hunnoscytyyskié u *Macieja* BELIUSZA. *o)* Dáwné Teutońskié na ostatek do Runickiégo podobné, wyięté z barzo starégo rękopisma Opactwa Fuldéńskiégo, znáyduje się u HEINSELIUSZA. *p)*

Wszystkié dawné Abecadła z piérwiástek XVI głosek mające, a nawet u niektórych Narodów Wschodnich obchodzących się bez cech na wyrážanié samogłosek dosyć mające XI, jak przezornie w przykładzie Starożytnych dostrzégł PLUTARCH, *q*) i mogącé wystarczać skąpéy, nieogła-

m) *Joh.* UPMARK de Antiquitate & origine Literarum Græcarum & Runarum. *Upsaliæ.* 1716. = *Verelii* OLAI Manuductio ad Runographiam Scandicam antiquam. *Upsaliæ.* 1675.

n) Linguarum Veterum Septemtrionalium Thesaurus Grammatico-criticus & archæologicus. *Oxonii.* 1705.

o) De Vetere Literatura Hunnoscythica. *Sect.* II. *Lipsiæ.* 1718.

p) Harmonie des Langues. *Chez Homanns.* 1754.

q) ὥσπερ τά στοιχεῖα ποικίλλουσιν οἱ τά πνεύματα καὶ τὰς δασύτητας αὐτῶν, ἐκτάσεις τε καὶ συστολὰς ἐνίων αὐτὰ καθ᾽ αὐτὰ στοιχεῖα τιθεμένοι, πάθη μᾶλλον ὄντα καὶ συμβεβηκότα καὶ διαφορὰς στοιχείων, ὡς ἐδήλωσαν οἱ πάλαιοὶ διὰ τῶν ἑκκαίδεκα φράζοντες ἀποχρώντως καὶ γράφοντες: in Platonicis Quæstionibus.

dzonéy i niemieszanéy z cudzoziemczyzną mowie, wzrástały w miarę potrzeby i losu bogacénia się języka każdégo Narodu stósownie do składu piersi i nagięciá naczyń głosowych każdému właściwych, a często do siły wyrazów z obcych języków przyswájanych.

Rozróżnianié brzmién miększych i twardszych wprowadzało stopnie między wspołgłoskami tak, jak n. p. w naszym oyczystym języku L i Ł. U wielu Narodów zębowé S i Z, językowé D i T, wargowé B i P, których Huronowie w swym języku nié mają r) gardłowé i nosowé u Narodów zwłaszcza Wschodnich przypuszczały różné stopnie w wymawianiu, a często i różnémi oznáczały się céchami. Tak F, V, i W, wártające zrazu jedną głoskę rozdzielone zostały u Eolów, Rzymián i Celtów. Samogłoski na ostatek ściśléy lub otwarciéy wyrażané nakształt stopniowania dzwięków Muzyki, mogły poddziélać i mnożyć cechy pojedyncze. U niektórych Narodów zgłoski nie dosyć na swé części rozebrané tworzyły często nowé céchy. Tak n. p. u Greków ξ mogło się wyrázać zupełnie przez głoski κ, σ, i t. d.

Do tego przydać trzeba, że różność stanów i różność umieiętności piszących wprowadzały rozmaité gatunki abecadeł w jednymże języku. Tak zapatrując się na abecadła Hetruskié znáyduje się kształt jednéyże głoski troja-

r) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne. L. II. Ch. III.

ki lub czworaki, czego nié można przypiſywać, tylko albo odmianie wieku, albo rożności klass Uczonych. Starzy Grecy do piſania dziejów i umów domowych używali głoſek Attyckich, które były poźniéy przekſztáłcone, do przymierzów zaś z obcémi, którzy od nich zwani byli *niezrozumialnemi* (βάρβαροι) używali dawnych głoſek Jońſkich. *s*) Tak u Chińczyków od niepamiętnych czaſów inny gatunek piſma mają Mandaryni, inny Bonzowie, inny Prawnicy, inny Lékarze i t. d. Mamy tego ślad u dziſieyſzych Wſchodnich Narodów: Turcy i Perſowie liczą aż do XIV gatunków piſmá. Jak takowé przemiany i pomnażaniá abecadeł działy ſię w Starożytności, okazáł to wybornie na ſwych głoſkowych Táblicach Chisfull. *t*)

§. VII.

Niemniéy ciekawé i ważné jeſt zaſtanowiénié ſię nad ſzykiem, którym Starożytni układali ſwé piſma. Łatwo jeſt wyſtawić ſobie trojaki ſpoſób ſzykowaniá głoſek: *kolisty*, *pionowy* i *poziomy*. Wſzyſtkié trzy żnané były Starożytności.

Wzór koliſtégo ſzyku głoſek znaleziony jeſt u dáwnych Greków na Talerzu Jfitusa, na którym obwie-

s) THEOPOMPUS Philippica XXV. — HARPOCRATION in Αττικοις γραμμασι.

t) Antiquitates Asiaticæ Chriſtianam Æram antecedentes.

ſzczénié zawiesin oręża przy wſkrzeſzéniu igrzyſk Olimpickich piſané było, *u*) Ten to jeſt zapewne ſzyk piſma, którén Grecy nazywali *Piſmem Pierścienistem.* (σπυριδὸν albo σπειριδὸν od σπυρίς *koſz* lub od σπειρίς *pierścień*) ale mógł takowy ſzyk nie bydź używanym w poſpolitych piſmach, tylko na naczyniach lub táblicach koliſtégo obwodu. Dáwné Narody Północné piſywały częſto koliſto na ſwych pomnikach, czego przykłád mámy u Hickes na grobowym kamiéniu, napis przenośny, który wytłumaczony jeſt o związku przyjaźni z miłością. *w*)

Pionowy ſzyk piſma, w którym głoſka pod głoſką lub ſłowo pod ſłowém układá ſię, zwany był *Piſmém Slupistém.* (κιονηδὸν od κίων *ſup*) Festus Pompejus zowié ten ſzyk piſma wyrazém zawiłym i od Greków zapewné z obcégo im jezyka przyswojonym: Taepocon. *x*) Był czas, kiedy Grecy używali tego ſzyku w piſmach, jak świadczy Eu-

u) ἐς κύκλου σχῆμα περιεῖσιν ἐπὶ τῷ δίσκῳ τὰ γράμματα. PAUSANIAS Deſcriptionis Veteris Græciæ L. V.

w) Antiquitates Asiaticæ Chriſtianam Æram antecedentes.

x) *Taepocon ſoliti ſunt appellare Græci genus ſcribendi deorſum verſus, ut nunc dextrorſum ſcribimus.* De Verborum Significatione ſub T. = *Jozef* SCALIGER do tego mieyſcá FESTUSA dopiſuje: *Oedipo opus eſt.* = Takiego ſzyku głoſek używano w gatunku wierſza zwanego *wierſzogłowy* [ἀκρόστιχα, *acroſticha,*] gdzie wierſze tak układano, iż pierwſze głoski każdego z gory na dół czytane myśl w ſwym ſzeregu wyrażały. Znane były gęſto takie ſzyki wierſzów wiekóm śrzednim, a w Starożytności Sybilla *Kumeyska* niektóré wieſzczby tak piſane zoſtawiła, jak świadczy CYCERO L. II. de Divinatione.

STATYUSZ pierwſzy Objaśniciel *Iliady.* *y)* Tak piſali niegdyś Etyopowie. *z)* Podziśdzień tak piſzą z gory na dół Tartarowie-Jngurezy, niektóré Narody Jndyyſkie, Japończykowie i Chińczyki, z dołu zaś do góry Filippinianie, Malaycy, i Malakkanie. *a)*

Co do poziomégo ſzykowania głoſek zawód od prawéy ku lewéy ręce zwyczayny był Egiptcyanóm, Fenikóm, Chaldejóm, Syryyczykóm, Żydóm, Arabóm, i dotąd tym Narodóm, któré na obaliſkach tamtych powſtały, jeſt właściwy. Tym ſzykiém czytamy położoné napiſy Hetruſkié na Herkulaneńſkim Stole JUNONY, na podziémnéy Scianie *Groty Peruzyńſkiéy* i na posągu miedzianym wykopanym w Stanie Papiezkim przy *Corneto* roku 1770. *b)*

Starzy nawet Grecy zwłaſzcza w *Arkadyi*, długo takiégo zawodu w piśmie używali. PRONAPIDAS, którégo DYODÓR *Sycyliyczyk* daje za Nauczyciela HOMEROWI, miał pierwſzy wprowadzić do *Grecyi* zawód piſania od lewéy ku prawéy ręce, zárzucając dáwny jako niewygodny,

y) ὅυς [στίχους] ὁι παλαιοί ὀυχ' ὡς νῦν ἡμεῖς κατὰ μετωπὸν, ἀλλὰ κατὰ βαθὸς ἔγραφον. Ad Iliados Ψ.

z) *Aethiopes perplexo ſcripturæ genere uſos, ut non ex lateribus digeſtis, uti mos communis habet, ſed a ſummo literarum ductus exararent, quod Taepocon Græci appellant.* ALEXANDER ab ALEXANDRIS Genial. Dier. L. II. C. XXX.

a) Nouveau Traité de Diplomatique T. I. II. *Sect:* II. C. VII.

b) Alphabetum Veterum Hetruſcorum & nonnulla eorundem monumenta. *Romæ*, 1771.

w którym ręka i narzędzie pifarfkié zafłaniały oku pifzącégo wfpak fzykowané głofki. *c*) Herodot świadczy, że już za jego czafu Grecy od lewéy ku prawey pifali i rachowali. *d*)

Bianconi przywodzi jedyny w świecie pomnik piéniądz Hebrayfki przed niewolą Babilońfką bity, na którym głofki wyciśnięté fą od lewéy ku prawéy ręce przeciw ftałému tego Narodu zwyczajowi *e*) Hunnofcytowie pifywali także od prawéy ku lewéy. *f*) Wfzyftkié Narody na Zachodzie Europy pożno przyjąwfzy pifmo zoftały fię przy znanym nám zawodzie.

Nié można pominąć ofobliwfzégo fzyku pifma, który wieloma Krytykóm zdawał fię bydz náydawnieyfzym, i podobno piérwfzym, jaki fię mógł nawinąć za náyzgodnieyfzy piérwfzé abecadło ryfującému, to jeft fzyk, w którym prowadzono w jednéy warfzcie fzereg głofek od lewéy ku prawéy, a w naftępującéy prowadzono go od prawéy ku lewéy, lub przeciwnie, tak iż zawfze koleyno zaczynano naftępującą warfztę pifma od téy ftrony, u któréy fię kończyła poprzedzająca. Takowé fzykowanié warfzt pifma wyrażało wzór orania, kiedy woły pług ciągną po roli, gdzie zrobiwfzy brozdę w jednym zagonie, zwracają fię do przyległégo od téy fąméy ściany, u któréy fię

c) *Jo: Albertus* FABRICIUS Bibliothecæ Græcæ. L. I. *Hamburgi* 1718.

d) ἕλληνες μὲν ἀπὸ τῶν ἀριστέρων ἐπὶ τὰ δέξια φέροντες τὰ χεῖρα: in *Euterpe.*

e) De Antiquitate Literarum.

f) *Mathias* BELIUS De Vetere Literatura Hunnofcythica. *Sect.* II.

tamtén kończy. Od tego podobieństwa szyk taki pisma na przemian poziomy zwany był u Greków *Wołowrót*, (*βουστροφηδὸν* od *βοῦς wół* i *στρέφειν obracać*) czyli *Pismo Brozdziste*, (*Scriptura Sulcata*,) i u Łacinników ztąd wziął nazwisko *wiérsz* (*versus*) wyraz właściwie znaczący *zwrot*. *g*)

Ci, którzy mają tén szyk pisma za piérwiastkowy, wyśledzają pomniki, które tak Egiptcyanie i Fenikowie pisywali, a *Gerard Ján* Wossyusz przywodzi dáwné podanié Żydowskie, że przed Ezdraszem Hebrayczykowie tak szykowali swé pismo. *h*) Rzecz niezaprzeczná, że w *Grecyi* długo się utrzymywáł szyk naprzemiénny. Prawa Solona dané Ateńczykóm na lat 595 przed Erą naszą zpisané były broździsto. *i*) L'Abbé Fourmont wywiózł ze Wschodu *Napis Sygiéyski*, wzmiéniony wyżéy, ryty także broździsto, którégo data przypadá na piérwszy rok woyny między Lacedemończykami i Messéńczykami, to jest; na rok 742 przed Erą naszą. *k*) Widzieć możná podobny szyk na napisie przytoczonym od *de la* Bastie u Murato-

g) *Versus autem vulgo vocati, quia sic scribebant antiqui, sicuti aratur terra. A sinistra enim ad dextram primum ducebant stylum, deinde convertebantur ab inferiore, rursum ad dextram versus, quos & hodie rustici* versus *vocant.* JSIDORUS *Hispalensis* Originum sive Etymologiarum L. VII.

h) Artis Grammaticæ L. I. C. XXXIV. *Amstelodami.* 1698.

i) SVIDAS in *κάτωθεν νόμος*. = HARPOCRATION in *κάτωθεν νόμος*.

k) Inscriptio Sigaea antiquissima *βουστροφηδὸν* exarata cum Commentario Edmundi CHISFULL. *Londini.* 1721.

rego, *l*) i na niektórych z ſkrzyń Cypcelusa opiſanych w Podroży Greckiéy Pauzaniasza. *m*)

Oprócz przykładów Greckich, tym ſzykiém ułożoné piſmo poſtrzegł Martorelli na ſtarożytnym obrazie Łacińſkim wykopanym przy *Turizzo*, a złożonym w *Portici*, gdzie na rachunkowéy táblicy Wexlarza lub Bankiera pokazują ſię głoſki naprzemiénnémi warſztami ſzykowané, *n*) a Vallancey odkrył takowyż ſzyk na pomnikach Jrlandzkich, które Leland odnosi do wieku viii Ery Zwyczaynéy. *o*)

§. VIII.

Jeżeli zapatrzymy ſię jeſzcze na utok głoſek i wyoſobnianié brzmiéń i członków mowy w piśmie Starożytnych, poſtrzeżémy znaczné ich rożnienié ſię od obyczaju późnieyſzych. Okazuje ſię to ſzczególniéy w rozmierze głoſek i w znamionowaniu języków piſanych.

Starożytni w wſzelkiégo rodzaju piſmach zwykli kſztałtować wſzyſtkié głoſki rownéy miary i poſtaci graniaſtéy, to jeſt ſamé té, które zowiémy dziś *wielkiémi*, a które od Petroniusza Arbitra zwané ſą *czworgrannémi*, *p*) (*literæ quadratæ*) od S. Hieronima zwyczajém Jego wie-

l) Novi Theſauri Veterum Inſcriptionum T. I. *Mediolani*. 1739.

m) Deſcriptionis Veteris Græciæ L. V.

n) De Regia Theca Calamaria. in Additamentis, *Neapoli*. 1756.

o) Hiſtory of Jreland. *London*. 1773.

p) *Canis ingens catena vinctus in pariete erat pictus ſuperque litera quadrata ſcriptum*: CAVE CANEM. In Satyrico.

ku *palcowemi* czyli *calowemi*, q) (*unciales*) w wiekach zaś śrzednich używané do celniéyſzych wykazów *głownémi* lub *rozdziałowemi*. (*literæ capitales*, *initiales*) Przekonywają nás o tém wſzyſtkié napiſy nakamiénné i napiéniężné, wſzyſtkié rękopiſma ſtarożytné, jakié ſą n. p. *Xięgi Nowégo Zakonu* Alexandryyſkie świéżo wydàné na widok publiczny z Muzeum Brytannickiégo przez *Karola Gotfryda* WOYDE, r) WIRGILIUSZE Florentſki i Watykaſki, DYOSKORYDES Wiédeńſki, i t. d. Zkąd należy przypuścić za niezawodną cechę práwdziwéy

q) *Habeant, qui volunt veteres libros, vel in membranis auro argentoque descriptos, vel uncialibus, ut vulgo ajunt, literis, onera magis exarata, quam codices.* Præfat. in JOB. = Takié głoski dlá zbytniéy czaſém wielkości nazwáł żartém *łokciowémi* PLAUTUS: *Cubitum hercle longis literis signabo jam uſquequaque.* In Rudente ACT. V. SC. II.

r) NovumTeſtamentum Græcum e Codice MS. Alexandrino, quod Londini in Bibliotheca Muſei Britannici aſservatur, deſcriptum a *Carolo Godofredo* WOIDE S. Th. D. Soc. Reg. & Antiq. Lond. Reg. Goetting, & Phys. Ged. Socio, Eccles. Unit. Conf. Bohem. in Pol. Maj. Seniore, Sacelli Regii Belgici & Prot. Ref. Germanici Miniſtro, Muſei Britannici Bibliothecario. Ex Prelo *Jo: Nichols.* Typis Jakſonianis: 1786. — Uczony Wydawca tych ſzacownych Xiąg ſtaráł się wyrazić w ſwym Wypisie wybornie drukowanym wſzyſtkié ich ſtarożytniczé cechy z oſtateczną wiernością, tak dalece, iż kto posiadá Wypis, może się chlubić, że posiadá iſtné Rękopiſmo Alexandryyskié. Poprzedził Wydawca ſwóy Wypis Przemową pełną wiadomości i krytyki nad hiſtoryą i włáſnościami oryginału, a na końcu przyłączył rozmaité odmiany tych Xiąg Nowozakonnych (*Varietates*) w ſześciu ich edycyach poſtrzeżone. Szkóła Głowná Korónna zachowúié w ſwéy Bibliotece Publicznéy *Exemplarz* tego koſztownégo dziéłá darowany ſobie od ſamégo *Wydáwcy Polaka*, który honór czyni ſwéy Oyczyznie na téy ſzczęśliwéy wyſpie *Albionu*, zkąd zwyczaynie pochodzą náyrzádſzé i náyſzlachatnieyſzé przykłady usług dlá Ludzi w wſzelkim rodzaju.

dawności pism głoſki równoległé.

W ſzybkiém nawet piſaniu, jako to w liſtach i ſpieſznych robotach, chociaż nie zawſze Starożytni ani tak równo, ani tak okázale uſtawiali głoſki, jak je widzimy cięté na ich marmurach i wyciſkané na ich piéniądzach, zawſze jednak dawali im poſtać graniaſtą i równoległą rzeczonych *wielkich*, *s*) któréy nie odmiéniali nawet w *drobnopiſmach* (*ἐν μικϱογϱάφοις*) znanych bez wątpiénia Starożytności, o jakich wſpominają PLAUTUS, *t*) SENEKA, *u*) PLINIUSZ *Starſzy*, *w*) PLINIUSZ *Młodſzy*, *x*) SWETONIUSZ, *y*) i WOPISKUS, *z*) i jakiémi były *piſma prawnicze ścigłe* (*Scriptura Forenſis*) nie kſztałtem głoſek lecz pochyleniém i wiązaniém od zwyczaynégo rożniącé ſię.

Zdwojénié Abecadła, w którém widzieć ſię dają głoſki rzeczoné *więkſzé* i *mnieyſzé* (*literæ majuſculæ & minuſculæ*) właściwiéy dzielić ſię mogącé na *równoległe* i *nierównoległé*, zaczęło bydź znané poniękąd między wiekiém IV i V Ery Naſzey, ſzczególniéy zaś między VII i VIII; lecz te dwojakié głoſki aż do Wieku niemal XI znáydują ſię w rękopiſmach bez

s) PALMERIUS & alii apud *Hugonem* HERMANNUM de prima ſcribendi origine & omni Literaria Antiquitate. *Trajecti ad Rhenum.* 1738.

t) *Euge, literas minutas.* In Bacchidibus ACT. I. SC. IX.

u) *Recitator hiſtoriam ingentem attulit minutiſsime ſcriptam.* Epiſt. XCV.

w) *In nuce incluſam Iliada Homeri carmen in membrana ſcriptum tradidit Cicero.* H. M. L. VIII. C. XXI. = Część prawdy w bayce drobność głosek.

x) *Commentarios reliquit — — — minutiſsime ſcriptos* L. III. Epiſt. V.

y) *Flagitante populo Romano propoſuit quidem legem, ſed & minutiſsimis literis & anguſtiſsimo loco, ut ne cui deſcribere liceret.* In Caligula.

z) *Legit ſane ſenex minutulas literas ad ſtuporem.* In Tacito.

żadnégo rozróżniania jedné z drugiémi miéfzané, a od Wieku XI głofki *mnieyfzé* w powfzechné użycié wefzły, i ftatecznie były wyofobniané od *większych*, którym pewné tylko mieyfca wyznaczono.

Podobnież w Wieku VIII Arabowie wziąwfzy od Indów ich *głofki ścigłé* za cechy rachunkowé zwané *cyframi*, wnieśli jé do Europy. Maurowie naprzód rozkrzewili jé pod imiéniém *Arabfkich* w *Hifzpanii*, a powoli przyfwájané w refzcie Europy ftały fię powfzechnémi w Wieku XII, i dotąd fą używané zamiáft głofek martwych Języków Uczonych, któré w Starożytności wyrążały liczby zawfze z innéın pifmém równolegle kładzioné. Dáwné liczémné głofki Greków i Rzymian zoftawioné fą jedynie napifóm publicznym, Łacińfkié zwłáfzcza używané fą ftale w teraźnieyfzéy Kancellaryi Rzymfkiéy, i ztąd Liczba Starorzymfká zowié fię *Liczbą Kościelną*.

Co do znamionowaniá pifm w Starożytności, rozróżnić należy dwojakié znamiona, jakowé w pofpolitém prawopiśmie upatrujémy. Z tych jedné służą do kréfkowaniá dzwięku głofek, drugié do rozgrádzaniá przeftanków mowy pifanéy. Znáydujémy ślady piérwfzych rzadkie, drugich nie ftałe.

Znamioná piérwfzégo gatunku czyli *znamiona głofek* zwane *wtorówki* (*προσῳδίαι*, *accentus*, *apices*) i *dehy* (*πνεύματα*, *fpiritus*) były niemal obcémi dlá Starożytnych Greków i Rzymian, którzy znając dofkonale w żywych na ów czas językach brzmiéniá i fiłę każdéy głofki, nié potrzebowali żadnych przeftróg w wymáwiániu flów czytając pifmo, i nié mafz przykła-

du takowych znamion w náyważnieyſzych Sarożytności piſm zabytkach tylko w tych, które przez ręce wytwornych Grammatyków przeſzły. *a*) Wzmianki iloczaſów u Starych Autorów świadczą zapewne, ze ściśle zachowané były w mowie żywéy, ale któżby ztąd wnosił ich potrzebę w poſpolitych piſmach? Że Starożytni nigdy ſię nie zgodzili na to, ażeby u nich, jak u nas, było nauką ſtałą *Prawopiſmo*, (Ὀρθογραφία) i że Powſzechność odrzucała zawiłości od Grammatyków do piſm wprowadzané, náywięcéy przekonywá to, iż w rękopiſmach Wieku IV i V niedoſtrzegá ſię żadnych znamion głoſkowych, kiedy już Naſtępcy dwoch ſławnych Narodów przymuſzéni byli pouczać ſwych języków zkazionych i po wielkiéy części martwych, i kiedy potrzeba tych znamion mogła bydź uczutą mocniéy niż w odlegleyſzéy Starożytności. *Żydzi* tylko ſami, jak i inné Narody Wſchodnié, przez zagładę wſpółgłoſek w ſwém Abecadle mogli czuć potrzebę takowych znamión, i w rzeczy ſaméy za zgodą Krytyków zaczęli ich używać w *Tyberyadzie*, gdzie rzeczéni *Maſſoreci*

a) *Burchardus* STRUVIUS de Criteriis Manuſcriptorum. §. XXIX. = BARINGII Clavis Diplomatica. = Wtórowane głoski na dwóch Grobowcach Pizańskich przywiedzionych przeciwko tysiącom bezznamiennych napiſów od Kardynała NORYSA dowodzą tylko, że owe nadgrobki w Wieku AUGUSTA układáł Grammatyk, ale każdy uznać musi, ze takowe napisy były nadzwyczayne. Poſtrzegając na jednym z tych nadgrobków wtórowany wyráz MÁNIBUS, nie można wierzyć, ażeby mogł bydź kiedy w Starożytności Czytelnik tak ciemny, któryby przez wyráz MANIBUS bez wtórowki rozumiáł *Ręce* zamiáſt *Nieboſzczyków* czyli *Bogów Podziemnych*, chybaby tak wykładáł wykwintny jaki Grammatyk dlá żartu.

rzucili piérwſzé naſiona Hebrayſkiégo Prawopiſma, *b*) wſzakże wiadomo jeſt, że dotąd Uczéni tego Narodu obchodzą ſię zwyczaynie bez tych znamion, potrzebując ich jedynie do wprawy ſwéy młodzi w czytanié i w piſanié.

Znamiona wtórégo gatunku czyli *znamiona mowy*, zwane *przecinki* (διακρίσεις, στίγματα, *notæ diacriticae*) zdały ſię bydź ważnieyſzemi, aby zaſtanawiały daleką Starożytność. Domyślano ſię ich już w piſmach obrazowych; atoli w Piśmie Głoſkowém, jako mocniéy mówiącém do zmysłów, długo Starożytni żadnémi znamionami nie przegrádzali przeſtanków mowy. Náydawniéy nie przedziélano nawet ani wyrazu od wyrazu. Z czaſém zaczęto oznaczać w piśmie myśli zakończoné przez układanié piſma *wierſzowato*, (στιχηρῶς od στίχος *wiérſz*) to jeſt; potąd tylko na jednéy warſzcie ciągniono ſzereg słów, pokąd większy lub mnieyſzy przeſtanek mowy wyciągał. *c*) Ztąd w náyſtarſzych rękopiſmach, poſtrzégá ſię piſmo dłużſzémi lub krótſzémi warſztami ſzykowané bez żadnych przecinków, a ślad tego dawnégo zwyczaju zoſtaje ſię w podziałach *Piſma Świętégo* na wiérſzyki.

Piśmiennicy Greccy Wieków Oświécénſzych, a zwłáſzcza Wieku ALEXANDRA *Wielkiégo* obmyślali już rozmaité przecinki mowy piſanéy, ale te były ſzczególné dla każdégo z piſzących, i nie były rozumiané ani przyjęté od wſzyſtkich.

b) *Jo:* BUXTORFII Tiberias sive Commentarius Maſoreticus Triplex. *Basileæ*, 1665. = LIGHTFOOT apud *Adamum* RECHENBERGIUM in Hierolexico art. *Academia Tiberiensis*.

c) *Bernardus* MONTFAUCON Palæographiæ Græcæ L. I. C. IV. *Pariſiis*, 1708.


Miał właściwé sobie znamiona PLATO, *d*) miał swojé ARYSTOTELES, *e*) Sławny Grammatyk ARYSTOFANES *Bizancyanin*, Bibliotekárz PTOLEMEUSZA *Ewergetesa* wprowadził w pisma Greckié trzy kropki zwané: *końcowé znamię* (τελεία στιγμὴ) *zpodnié znamię*, (ὑποστιγμὴ) i *śrzednié znamię*, (μέση στιγμὴ) któremi ostatnie głoski myśli zupełnych lub niezupełnych oznaczał; ale ci wszyscy nie wiele mieli Naśladowców w *Grecyi*. *f*) Rzymianie zaś mieli przecinki Greckié za wolność, któréy w swych pismach ciérpieć nie chcieli, i chociaż w Wieku AUGUSTA Grammatycy Łacińscy na wzór Greckich stanowili pewné w tym celu układy, atoli większa część Uczonych sądzili jé mniéy potrzebnémi, i sam AUGUST w swoich własnopismach wcale ich nie zachował. *g*)

Náypowszechniéy Grecy i Rzymianie wieków pięknych w tym tylko znamionowaniá pism sposobie zgodnémi byli, iż każdé słowo jedno od drugiego kropkami przegradzali, co się nazywało *przekalać*, (διαστίξαι, *interpungere*) i co jeszcze zachowuje się w napisach nakamiennych, a myśli zkończoné nawiasami zamykać zwykli. *h*)

d) DIOGENES *Laertius* in *Platone*.

e) Rhetorices L. III. C. V.

f) SALMASII Epistola ad SARRAVIUM apud MORHOFIUM.

g) *Notavi & chirographi ejus illa præcipue: non dividit verba, nec ab externa parte versuum abundantes literas in alterum transfert, sed ibidem statim subjicit, circumductque, Ortographiam id est formulam rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodit, ac videtur eorum potius sequi opinionem, qui perinde scribendum, ab loquamur, existimant.* C. SUETONIUS TRANQUILLUS in *Augusto*.

h) *Clausulas atque interpuncta verborum animæ interclusio atque angustiæ*

Obydwa rodzaje znamion prawopiſarſkich u Starych niezkończonéy podlegały odmianie, i poſpolicie ograniczały ſię w Klaſsie Grammatyków. Ztąd ich pogodzenié jeſt zbyt trudné, i poprawy zbyt ciemné. Xiążki Dyogenesa z *Cyzyku* o znamionach piſm Greckich, i Swetoniusza o Rzymſkich nie doſzły do Potomności, a zabytki niéktórych widziéć jeſzcze można u Epifaniuzsa i Izydora.

Rzecz pewná, iż znamiona tak głoſek jak mowy aż do naſzych czaſów przesłané, a po części z podaniá dáwnych Grammatyków zaſięgnioné, *i*) wprowadzili do rękopiſm piérwsi Alkuin i Warnefryd za Karola *Wielkiégo*.

§. IX.

Przychodzi mi wſpomnieć o ſtanie piſzących w Starożytności, i o ich uſiłowaniach w podnoſzéniu Kunſztu Piſarſkiégo do ſtopniów łatwości i ſzybkości. Nie mówię tu o owych, którzy obdarzéni ſzczęśliwym talentém użyli tégo kunſztu za śrzodék podaniá nám na piśmié ſwych doſtrzeżéń i uwág w wſzelkiém rodzaju wiadomości, jakié w nich ſmák i doświádczénié wſkrzeſiły. Jaką cześć odbiérali Uczéni Piſmiénnicy (Συγγραφεῖς, *Scriptores*, *Auctores*) w każdym wieku i u wſzyſt-

ſpiritus attulerunt. CICERO de Oratore L. III. = *In græcis hanc licentiam tuleris, nos etiam, cum ſcribimus, interpungimus.* L. ANNAEUS SENECA Epiſt. XL.

i) *Claudius* DAUSQUEJUS Antiqui novique Latii Ortographia. *Tornaci.* 1632. = *Gio. G.* TROMBELLI L' Arte di conoſcere l' età de' Codici Latini e Italiani. in *Bologna.* 1756.

kich Narodów Starożytnych, byłoby obszérné polé mówiéniá gdzieindziéy. Że jednym z źrzódeł ich chwały była biegłość w uwiecznianiu swych myśli przez pisma, dosyć osądzić ztąd, iż w całéy Starożytności niewiadomé gminy oznáczané były imieniém *bezabecadłowych*, (*ἀναλφάβητοι, ἀγράμματοι, illiterati*) a u Greków Ludzie Wielcy wsławiający się użytecznémi dlá Społeczności wynalazkami od piérwszéy głoski Abecadła Ἄλφα zwani byli Ἀλφησαί. U Chińczyków, którzy sami z Starożytnych Narodów, choć pod rożnémi Panami, zatrzymali odwieczną swych rzeczy postać, kiedy inne odmiéniwszy religią, rząd, prawa, obyczaje, zwyczaje, a nawet język i nazwiska osad, zagasły, wiekuje dawne uszanowanié Ludzi Piśmiennych, którzy tam dotąd pod imieniém *Literatów* piérwszych doznają względów, i piérwszy stán zkładają. Mówię o owych tylko, dlá których kunszt Pisaniá był, iż tak rzekę, powołaniém, i którzy tén kunszt, jako kunszt, utrzymywali, doskonalili i rozszerzali.

Nauka pisaniá odkąd znajomá ludzióm, stanowiła wszędy zasadę początkowéy instrukcyi młodzi do ważnych spraw w Oyczyznie przeznaczonéy. Czérpać światła i wiadomości tylko za pomocą pisma można było, żtąd wszystkié nauki w Starożytności Uczonéy wzięły nazwisko *Głoski*, (*Γράμματα*, *Literæ*) i Kunszt Pisaniá względém Nauk nazywał się *piérwszym do Nauk wstępém. k)* (*Prima Literatura*) Ci,

k) *Prima illa, ut antiqui vocabant, litteratura, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes, sed mox percipiendis locum parat,* SENECA Epist. LXXXVIII.

którzy pokazywali prawidła pisania, zwali się powszechnie zwyczajém Greckim *Głoskarzami* (*Γραμματικοὶ*, *Grammatici*) zwani naprzód od Rzymian *Literati*. *l*) Jak byli Nauczyciele Pisma użyteczni, rzecz sama mówi, jak poważáni, świadczą honory wyrządzáné im od Osób náyzacniéyszych, jako piérwszym Wodzóm ich młodości, w Życiopismach Starożytnych do nas przesłané.

Rządy Narodów nié mogły obéyźdź się bez pisma, przez które ułatwiać się musiały wszystkié związki towarzyskié między Narodém i Narodém, między rządém i poddanemi, między obywatelém i obywatelém; ztąd powstały od niepamiętnych czasów urzędy Pisarzów Publicznych, którzy u Greków nazywali się *Γραμματεῖς*, u Rzymian *Scribae*. U Żydów inni byli *Pisarze Prawa*, jakim był Ezdrasz, i ci mieli szczególnieyszé przywileje w Synagogach, inni *Pisarze Ludu*, którzy ugody i spory obywatelskié zpisywali, i ci dlá swéy nauki i wierności wielé znaczyli w Sanhedrynach. *m*) U Greków Pisarze Publiczni oboyga Stanów wpływali w rządy krajowé, i náyznakomitsi Mężowie mieli sobie za zaszczyt dzielić tak ważny urząd. U Rzymian wszystkié Zgromadzéniá Kapłanów, wszystkié Magistratury

l) *Appellatio Grammaticorum græca consuetudine invaluit, sed initio Literati vocabantur.* SUETONIUS de Illustribus Grammaticis.

m) Cérémonies & Coûtumes qui s' observent aujourd' hui parmi les Juifs traduites de l' Italien de LEON *de Modène* Juif de *Venise* par *Richard* SIMON. *Lyon*. 1684.

Rzeczypospolitéy miały swoich Pisarzów, z których piérwsi nazywali się *Pisarzami Kapłańskiémi*, *n*) (*Scribae Publici Pontificum*, *Scribae a Libris Pontificalibus*) a nawet *Kapłanami Mnieyszemi*, *o*) (*Pontifices Minores*) drudzy *Pisarzami Rzeczypospolitey*, *p*) (*Scribae Publici Magistratuum: Quæstorii*, *Aedilitii*, *Praetorii*, *&c.*) Urzędy té były czynné i zyskowné tak dalece, iż się ich częstokroć drogo dokupowano. Podzielano Pisarzów Publicznych dla ich mnostwa *na dziesiątki*, (*in decurias*) ztąd u CYCERONA *kupić dziesiątek* (*decuriam emere*) jedno znaczy co *urząd pisarski kupić*. *q*) Pisarze Duchowni, jako *Świętopisowie*, (Ἱερογραμματεῖς) byli powszechnie znakomitszémi niż Pisarze Świeccy. Tamtych sama Religia szanować kazała, tych tylko pewná część narodu umiała cénić. W *Rzymie* samem barzo długo Pisarze Świeccy nié mieli tylé uszanowaniá co w *Grecyi* nierównie dawniéy z naukami oswojonéy, *r*)

n) M. VARRO L. IV. de Lingua Latina = AGRIAI. TRYPHOSAE. VESTIFICAE. LIVIUS. THEONA. AB. EPISTULIS. GRAEC. SCRIBA. A. LIBRIS. PONTIFICALIBUS. CONJUGI. SANCTISSIMAE. B. D. S. M. Inscriptio apud ONUPHRIUM.

o) *Cum Scriba Pontificum esset, quos hodie Pontifices minores vocant, Pontificem Maximum appellavit.* JUL. CAPITOLINUS In *Opilio Macrino.*

p) CAPITONI. SCRIBAE. AEDILITIO. Inscriptio apud REINESIUM. = *Scribas Quæstorios negotiantes ex consuetudine sed contra Clodiam legem venia in præteritum donavit.* SUETONIUS in *Domitiano.* = L. TARQUINIO. L. F. POM. ETRUSCO. SULPITIANO. SCRIBAE. QUAESTORIO. EX. TESTAMENTO. DE. HS. XX. Inscriptio apud DEMPSTERUM.

q) In *Verrem.* III.

r) AEMILIUS PROBUS in *Eument.*

zwłaſzcza w owych czaſiech tryumfów *Marſa*, kiedy nieſprawiedliwé zdobycze przekładano nad ſpokoyné i ſłodkie *Muzy*, i kiedy piſmo wráz z Nauczycielſtwém niewolnikóm powierzano; za rozkrzewioném jednak oświeceniém i uznaniém *Pięknych Nauk Wyzwolonémi* (*Artes Liberales*) przyſzli do znacznéy powagi, i nie wzywano do publicznégo Piſarſtwa tylko ludzi wolnych i ſzczególnieyſzémi przymiotami zaleconych. *s*) Powinności i korzyście Piſarzów opiſáł wybornie *Jan Andrzey* Eschenbach. *t*)

Panujący i majętnieyſi Obywatele miéwali poſpolicie ſwych Piſarzów domowych *u*) częſtokroć po kilku Uczonych Wyzwoleńców zwanych *Piſarzami Pokojowemi*, *Podrękopi-*

s) *Scribam autem non tantum ſcribendi celeritas commendat; ſed & memoria, ſcientia & conſuetudo, imprimis vero fides.* CICERO pro *Sylla.* = *Ordo* (Scribarum) *eſt honeſtus, quis negat?* IDEM in *Verrem.* V.

t) Diſsertatio de Scribis Veterum in *Jo:* POLENI Utriuſque Theſauri Antiquitatum Romanarum Graecarumque novis Supplementis. Vol. III. *Venetiis.* 1737.

u) *Occupationum mearum tibi signum sit librarii manus.* CICERO ad *Quintum* Fratrem L. III. Epiſt. III. = *Et jam velim mihi mittas de tuis librariolis duos, quibus Tyrannio utetur glutinatoribus.* IDEM ad *Atticum* L. IV. Epiſt. IV. = = *Teſtamentum factum ab eo duobus codicillis partim ipsius, partim libertorum Polybii & Hilarionis manu ſcriptum.* SUETONIUS in *Auguſto.* = *Famæ celebris Hadrianus tam cupidus fuit, ut libros vitæ ſuae ſcriptos a ſe libertis ſuis literatis dederit, jubens, ut eos ſuis nominibus publicarent.* AELIUS SPARTIANUS in *Hadriano.* = = *In ea* (familia) *erant pueri literatiſsimi, anagnoſtæ o-*

ſami, (Γραμματισταὶ, *Librarii*, *Libertini Literati*, *Pueri Literati*, *Scribæ Cubicularii*, *Admanuenſes*) Odbywali oni po domach różné prácy wydziały. Inni byli od liſtów, inni od pamiętników, inni od rachunków i t. d. *w*) Dlá ſwéy biegłości bywali częſtokroć na doſtoyne pomykani urzędy aż do wſkrzeſzenia zawiści. *x*) Hadryan Céſarz piérwſzy do ſwégo Dworu Podrękopiſów dobiérał z ſamégo Stanu Rycérſkiégo. *y*)

Náylicznieyſza była klaſsa z powołaniá piſzących, którzy na zawołanié każdégo ofiarowali ſię piſać, i którzy w całéy Starożytności nieznającéy druków rozmnáżać zwykli dziélá Uczonych do Bibliotek i Sklepów Xięgarſkich

ptimi & plurimi librarii. CORN. NEPOS in Vita *Attici* = = *Ad ea, quæ ſcripsi, commodius equidem poſsem de singulis ad te ſcribere, ſi M. Tullius Scriba meus adeſset.* CICERO Fam. L. V. Epiſt. XX. = *Scribam pro Rege obtruncat.* LIVIUS Hiſt. Rom. L. II. = AUGUSTALIS. SCRIBA. LIBRAR. Inſcriptio apud GRUTERUM = JANUARIUS. DOMITIANI. CAESARIS. L. SCRIBA. CUB. CONTUBERNALI. OPTIMAE. FECIT. Inſcripto apud EUNDEM. = = *Cum adinanuensibus ſuis per ludum jocumque certantem imitari chirographa, quæcunque vidiſset, ac profiteri ſe maximum falſarium eſse potuiſse.* SUETONIUS in *Tito.*

w) *Poſtmeridianas horas ſcriptioni & lectioni epiſtolarum ſemper dedit, ita ut ab epiſtolis & libellis & a memoria ſemper aſsiſterent.* AELIUS LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.*

x) *Sed ante omnes Narciſsum ab epiſtolis & Pallantem a rationibus quæſtoriis prætoriiſque ornamentis ornari paſsus eſt.* SUETONIUS in *Claudio.*

y) *Ab epiſtolis & a libellis primus Equites Romanos habuit.* AELIUS SPARTIANUS in *Hadriano.*

zwani *Xięgopiſami* z) (Βιβλιόγραφοι, *Librarii.*) Ci, oprócz wprawy w ſzybkié piſanié, która ich roboty złatwiała i przyſparzała zyſków, poſiadali zręczność nasladowaniá ręki obcéy, a ſzczególniéy poprawianiá i odnawianiá ſtarych rękopiſm, nadwerężonych lub przytartych, od czego z Wiekiém m nazywani byli u Rzymian *Staropiſami* a) (*Antiquarii.*)

Między Piſarzami ci, którym kunſzt Piſaniá winién był ſzczególniéy podnieſiénié ſwojé do náywygodnieyſzégo użyciá, byli rzeczéni *Skoropiſowie.* (Ταχύγραφοι, *Tachygra-*

z) Βιβλιόγραφον δὲ [εὑρήσεις] παρὰ Κρατίνῳ ἐν χεὶροσι· βιβλιογράφος δὲ παρὰ Αντιφάνει ἐν Σαπφοῖ. JUL. POLLUX Onomaſtici L. VII. = *Aliquando tamen me deſignato, lex in publicum proponitur, concurrunt juſſu meo plures librarii, deſcriptam legem afferunt ad me.* CICERO pro Lege Agraria. = *Cujus loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, ſed ex librariolis latinis.* IDEM de Legibus. = *In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium Scriptoris eſſe in ſumma auri atque argenti.* LIVIUS Hiſt. Rom. L. VIII. =

Ut ſcriptor, si peccat idem, librarius uſque
Quamvis eſt monitus, venia caret. – Q. HORATIUS FLACCUS in Arte Poetica. =
Si qua videbuntur chartis tibi, Lector! in iſtis
Sive obſcura nimis, sive latina parum,
Non meus eſt error, nocuit librarius illis. M. VAL. MARTIALIS L. II. Epig. VIII. ad Lectorem.

a) *Qui videt literas in codice optime ſcripto, laudat Antiquarii manum.* AUR. AUGUSTINUS Serm. XLIV de Verbis Domini. = *Antiquarios ad Bibliothecæ codices componendos vel pro vetuſtate reparandos quatuor græcos & tres latinos ſcribendi peritos legi jubemus.* Imperator VALENS ad *Clearchum* apud *Cæſarem* BARONIUM Annal. T. IV. *Venetiis.* 1705.

phi, *Exceptores.*) Náyzwyczaynieyſzy rodzáy ſkoropiſma u Starożytnych Hebrayczyków, Greków i Rzymian był przez zkrácaniá ſłów, przez które tak ſzybko umieli piſać Skoropiſowie, jak wymawiających ſłyſzeli. Zkrácaniá ſłów zwyczayné zawiſły na ſzczególnych początkowych głoſkach lub zgłoſkach wyrazów, które między znającémi umowę całé ſłowa oznaczały, i ztąd nazywały ſię *ſzczegółkami*, (*σίγλαι*, *ſiglæ*, *ſigla.*) Takié ſzczegółki poſtrzégámy barzo gęſto na pomnikach publicznych, i té ſtanowią wiełką część Staronapiſowéy Nauki. Egiptcyanie muſieli kiedyś mieć w ſwém piśmie podobné zkrácaniá, o których wſpominá Ammian Marcellin. *b*)

Daleko dowcipnieyſzy był rodzáy ſkoropiſma tych, których nazywano *Pętłopiſami*, *c*) (*Σημειόγραφοι*, *Notarii*) Ci *d*) za pómocą pewnych znaków rozmaicie kryślonych i

b) *Jta priſci quoque ſcripſerant Aegyptii, ſed literæ ſingulis nominibus ſerviebant, & verbis nonnunquam significabant integros ſenſus.* Hiſt. R. L. XVI.

c) *Qui notas didicerint, proprie Notarii appellantur.* AUGUSTINUS L. II. de Doctrina Chriſtiana. = *Lud. Ant.* MURATORII Diſsertatio de Notariis, Antiquitatum Jtalicarum Medii-Aevi T. I. *Medlolani.* 1738.

d) *Hic quoque erit felix ſcriptor, cui litera verbum eſt.*
Quique notis linguas ſuperet curſumque loquentis,
Excipiet longas nova per compendia voces. M. Manlius Ἀστρονομικῶν L, IV.
Currant verba licet, manus eſt velocior illis,
Nondum lingua, ſuum dextra peregit opus. Martiales Ξενιῶν, Epigr. ccviii.
Puer Notarum præpetum! Vix dicta jam ceris tenes;
Sentire tam velox mihi
Tu ſenſa noſtri pectoris Vellem dediſset mens mea! Ausonius ad Notarium velociſsime excipientem. Epigr. CXXXVIII.

cale różnych od głosek przez postać, nazywanych *pętłami*, (*σημεῖα, μήνυσεις, notæ, signa*) równie szybko pisali, jak zwyczayni Skoropisowie przez szczegółki, ale ich kunszt był tajémnieyszy i mniéy pospolity. Częstokroć Podręko-pisowie posiadali naukę pęteł, i używani byli do wypisów śpiesznych, lub zkrytych. *e*) Z czasém nazwisko *Pętłopisów Tajémnych* (*Notarii Secretorum*) dane było Urzędnikóm Pisarzóm publicznym obowiązanym do milczenia, nawet nie posiadającym klucza pęteł. W wiekach ostatnich Starożytności Pętłopisowie, jeżeli pisali wráz za mowiącym, zwani byli *Chwytopisami* (*Actuarii*,) jeżeli pisali rzeczy tajémné, a pisywali jé zwyczaynie ogrodzéni kratami, nazywani byli *Grodopisami*. (*Cancellarii*) Wieki śrzednié nadały inné znaczénia tym nazwiskóm, jakie dotąd są znané, kiedy już zgubiono istotną różnicę *f*) między pisaniém pętłami (*notis*) a pisaniém głoskami. (*sermonibus*)

e) *Ad latus* (Avunculi mei) *Notarius cum libro & pugillaribus, cujus manus hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidem asperitas ullum studiis tempus eriperet.* PLINIUS *Junior* Epist. ad *Macrum.* = *Istæ literæ per notarium proditae illi puero multum apud milites obfuisse dicuntur.* AEL. LAMPRIDIUS in *Diadumeno.* = *Adhibitis notariis opus omne descripsit, — & quia difficile, grandes libros de rebus mysticis disputantes notarum possunt servare compendia, præsertim, qui furtim celeriterque dictantur,* HIERONYMUS ad *Avitum* de Libris *περὶ ἀρχῶν.* = *L. Titus miles Notario suo testamentum scribendum notis dictavit.* PAULLUS L. XL. D. de Testam. Milit.

f) *In foliis palmae interdum notis, interdum sermonibus scribebat:* M. TERRENTIUS VARRO apud SERVIUM ad L. VI. Aeneidos.

Co do dáwności i wzroſtu pętłopiſm u Starożytnych; Żydzi doſyć pożno wprowadzili ſwoje pętła do *Kabały*. *g)* U Greków pierwſzy używał pęteł XENOFON, za pomocą których poſtrzeżenia ſwoje w podrożach, i wiadomości do ſwego dzieła potrzebne, dla oſzczędzenia czaſu zwięzło piſywał. *h)* W *Rzymie* ENNIUSZ wymyślił był pęteł około 1,100, *i)* a pierwſzy nauczał ich CYCERO, ktôry Pętłopiſóm od ſiebie rozſtawionym jedną z Mów KATONA *Młodſzégo* w Senacie mianych, w czaſie ſamym, gdy była mówioná, zchwytać roſkazał, *k)* i ſam podobnych pęteł używał piſząc o rzeczach tajemnieyſzych do pouſałych przyjacioł. *l)* TYRO Wyzwoléniec CYCERONA jedén z nayzręcznieyſzych Pętłopiſów *m)* ułożył porządny klucz pęteł, a po nim PERSANNIUSZ, FILARGIRUS i AKWILA Wyzwoléniec MECENASA rozmnożyli jé znacznie. Jedén z SENEKÓW wyliczył ich aż do

g) Jo: LANGIUS in Epiſtolis Medicinalibus.

h) πρῶτος ὑποσημειωσάμενος τὰ λεγόμενα εἰς ἀνθρώπους ἤγαγεν. DIOGENES *Laertius* in *Xenophonte.*

i) ISIDORUS apud FABRICIUM Biblioth. Latinae. L. II. C. IX.

k) Τοῦτον μόνον. ὧν Κάτων εἶπεν, διασώζεσθαι φασὶ τὸν λόγον, Κικέρωνος τοῦ ὑπάτου τοὺς διαφέροντας ὀξύτητι τῶν γραφέων σημεῖα προδιδάξαντος ἐν μίκροις καὶ βραχέσι τύποις πολλῶν γραμμάτων ἔχοντα δύναμιν, εἶτα ἄλλον ἀλλαχόσε τοῦ βουλευτηρίου σποράδην ἐμβαλόντος· οὔπω γὰρ ἤσκουν οὐδ᾽ ἐκέκτηντο τοὺς καλουμένους σημειογράφους, ἀλλὰ τότε πρῶτον εἰς ἴχνος τι καταστῆναι λέγουσιν. PLUTARCHUS in *Catone Minore.*

l) Et quod ad te de decem Legatis ſcripsi, parum intellexti, credo, quia διὰ σημείων ſcripſeram. L. III. Epiſt. XXXII. ad *Atticum.*

m) At ego ne Tironi quidem dictavi, qui totas περιοχὰς perſequi ſolet, ſed Spintharo ſyllabatim. IDEM L. XIII. Epiſt. XXIV. ad Eundem.

5000, *n*) ale zapewne nie SENEKA *Filozof*, który ſam wyznaje w ſwych Liſtach, że takowéy prácy nie lubił, niewolniczą ją nazywając, *o*) lubo nauka pęteł dlá wielu znakomitych Ludzi była cząſtką wiadomości ważną. MECENAS ſam wielé ſię przyczynił do doſkonaléniá tego rodzaju ſkoropiſma. *p*) AUGUST przy głoſkach uczył ſwych wnuków pęteł. *q*) TYTUS Ceſarz tak był w nich biegły, iż częſtokroć na wyścigi z ſwémi Podrękopiſami w tym gatunku chodził. *r*) W Wieku I Ery Chrześciiańſkiéy znacznie było rozkrzewioné pętłopiſmo. KWINTYLIAN uſkarżał ſię na Pętłopiſów, że jego mowy podchwytywané fałſzywie wydawali. *s*) W Wiekach II i III nauka ſkoropiſarſka była

n) *Romae primus Tullius Tiro Ciceronis Libertus, commentatus eſt notas, ſed tantum præpositionum. Poſt eum tertius Perſannius. Philargyrus & Aquila Libertus Maecenatis alius alias addiderunt. Deinde Seneca contracto omnium digeſtoque & aucto numero, opus effecit in quinque millia.* JSIDORUS Orig. L. I.

o) *Quid verborum notas? quamvis citata excipitur oratio & celeritatem linguæ manus ſequitur? vilisſimorum mancipiorum iſta commenta ſunt.* Epiſt. XC.

p) DIO. CASSIUS Hiſt. Rom. L. LV. in *Auguſto.*

q) *Nepotes & literas & notare docuit.* SUETONIUS in *Auguſto.* — W niektórych edycyach fałſzywie się czyta *natare* zamiaſt *notare.*

r) *Et pluribus comperi notis quoque excipere velocisſime ſolitum.* SUETONIUS in *Tito.*

s) *Nam cæteræ* (actiones forenſes) *quæ ſub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæſtum Notariorum corruptæ minimam partem mei habent.* Inſtitutionum Oratoriarum L. VII. C. II.

do Szkół zaprowadzona, czego mamy przykład na Kassyanie *Męczenniku*, który iéy nauczał publicznie z Katedry. *t*) S. Grzegórz *Nazyanzeńſki* polecając w jednym z ſwych Liſtów opiece Biſkupa Teodora Synów Przyjaciela ſwego Nikobula do Szkół na nauki zjeżdzających, wyraźnie piſze, że owi młodzianie uczyć ſię mięli ſkoropiſma, *u*) a Wegiecyusz wzmiéniá, że *Piſarze Woyſkowi* (*Scribæ Militares*) obowiązani byli umieć rachunki i pętla. *w*)

Z czaſém ſzczegółki z pętłami miéſzane i często jednóm oznaczane nazwiſkiém, wprowadzone były do piſm Prawniczych. *x*) Juz Cycero za czaſu ſwégo od układániá ſądowniczych poſtępków przez ſzczégółki czyli początkowe głoſki lub zgłoſki wyrazów nazywał żartobliwie Praw-

t) *Magiſter literarum ſedebat*
Verba notis brevibus comprehendere cuncta
Peritus — — — — —
— — — — — — —
Raptimque cunctis dicta præpetibus ſequi
Fictis notare verba signis imbuens. AUR. PRUDENTIUS CLEMENS περὶ στεφάνων Hymno. I. de Paſsione *Caſsiani* Martyris in foro Corneliano.

u) Οἱ τοῦ τιμιωτάτυ υἱῦ Νικοβούλυ παῖδες ἥκασιν εἰς τὴν πόλιν, ταχυγραφεῖν μαθησόμενοι. Epiſt. ad *Theodorum* Epiſcopum.

w) *Præter corporis robur, Notarium quoque & computandi artem in tyronibus eligendam,* — — *in quibusdam notarum peritia, computandi calculandique uſus exigitur.* L. II. de Re: Militari. C. II.

x) *Eum Notarium, qui falſum cauſæ breve in Consilio Imperatorio retuliſset, incisis digitorum nervis, ita, ut nunquam poſset ſcribere, deportavit.* AEL. LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.* — *Eos, qui notis ſcribunt acta Praesidum, Reipublicae cauſa, non abeſse certum eſt.* MODESTINUS JC. L. XXXIII.

ników *Łowicielami Zgłofek*, *y*) (*Aucupes Syllabarum*) a zwyczay tén upowfzechniony utrzymywał fię aż do panowaniá KONSTANTYNA *Wielkiégo*, który ich użyciá w fprawach uroczyftych wzbraniáć zaczął. *z*) Gdy zaś potém Nauka wykładaniá fkoropifm dlá częftych wojén zaniedbaną ftała fię dlá poźnieyfzych ciémną, otworzyła w Prawié zrzódło barzo fzkodliwych wybiegów. TRYBONIAN, jakkolwiek głęboki Prawnik, pomylił fię w wyłożeniu wielu zkrácań fkoropifarfkich, *a*) ztąd pofzło, iż JUSTYNIAN dofzczętnie i pod karą fałfzu zakazał fzczegółek w Xięgach Prawniczych, a daleko barziéy pętel już w jego wieku mało komu znanych. *b*) Były jednak dofyć częfto używané takowé zkrácaniá w innego rodzaju pifmach. Tak z wyrazów GALENA, który mówi o lekarfkiém dziéle MENEKRATESA całkowitémi flowami (διὰ ὁλογραμμάτων) zpifaném, ja-

y) L. de Oratore.

z) *Juris formulae aucupatione Syllabarum insidiantes cunctorum actibus, radicitus amputentur.* Titul. I. C. de Form. & Impetrat. act. fublat.

a) *Jo: Thomas* FREIGIUS in Epiftola Pandectarum.

b) *Nemo audeat eorum, qui libros confcribunt, sigla in his ponere, & per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum adferre difcrimen.* In Conftit. *Omnem* §. *Illud autem.* = *Eandem autem pœnam &c.* — *omnia enim id est & nomina Prudentium & titulos, & librorum numeros per confequentias literarum volumus, non per sigla manifeftari.* In Conft. *Tanta:* §. *Hoc autem.* = *Pœnam falsitatis constituimus adverfus eos, qui in pofterum leges noftras per siglarum obfcuritates ausi fuerint confcribere.* In Conftit. ad Senatum & omnes populos §. 22.

ko o rzeczy rzadkiéy, *c)* wnośić można, iż Lékarze Starożytni barzo pospolicie szczegółkami i pętłami pisywali, a MABILLON przywodzi Psalmy zpisané pętlami TYRONA już po czasach JUSTYNIANA. *d)*

Między zabytkami Starożytnych skoropism, mié mamy tylko dwa klucze pęteł Łacińskich, jedén pod imieniém Abecadła TYRONA, *e)* drugi pod imieniém SENEKI. *f)* Torém Starożytnych usiłowál w wieku ostatnim wskrześić kunszt skoropisarski *Tomasz* SHELTON Anglik. *g)* Szczegółki Starożytnych trwają jeszcze niezatarté na wielu ich napisowych pomnikach. Hebrayskie zebrál náytroskliwiey *Ján* BUXTORF *Młodszy. h)* Greckie zebrali MAFFEI i CORSINI. *i)* Łacińskié z pomiędzy Starożytnych dochowują się zebrané przez WALEREGO PROBUSA. *k)* Zpomiędzy teraźnieyszych obszérnie je wyjaśnił *Ján* NICOLAI. *l)* Innego cale rodzaju i poźnieyszégo wynalazku są znajomé nám zkrácaniá piśmienné zwané *krotła* (*συντομίαι*, *abbreviationes*) od Wieku VIII do ręz

c) L. VI. de Medic. Compositione.

d) De Re. Diplomatica L. I. C. XI. §. VI.

e) Alphabetum Tironis seu Notas Tironis explicandi Methodus. labore D. CARPENTIER O. S. B. *Parisiis*. 1747.

f) Apud *Janum* GRUTERUM Corporis Inscriptionum T. II.

g) Zeelographia or a new art of short-writing. *London*. 1685.

h) De abbreviaturis Hebraeorum. *Nassoviæ*. 1708.

i) Græcorum siglæ lapidariæ. *Veronæ* 1748. = Notæ Græcorum, quæ in æreis atque marmoreis tabulis observantur. *Florentiæ*. 1793.

k) Libellus de Notis seu Siglis Romanorum interpretandis.

l) Tractatus de Siglis Veterum. *Lugduni Batavorum*. 1703.

kopiſm wprowadzoné, z jakich dlá objaśnienia Nauki Dyplomatycznéy práeowicie Słownik ułożył *Ján* WALTHER. *m)*

Do tajemnégo ſkoropiſma należy *Krytopiſmo* (Κρυπτογραφία, Στεγανογραφία, *Scriptura occulta*,) które zawiſło na ſpoſobach ukrywania piſm nawet náyznajomſzych. W ſpołkach liſtowych umieli Starożytni korzyſtać z przeſzyku głoſek poſpolitégo abecadła, który odmiéniony ugodnie między ſpółkującémi, czynił piſmo niedocieczoném i pętłowém dlá niewchodzących w ſpółkę. SWETONIUSZ świadczy o CEZARZE, że piſząc co tajémnego do poufałych, zwykł był kłáźdź każdą czwartą głoſkę w porządku abecadłowym naſtępującą po owéy, którą w otwartém piſaniu położyć należało, *n)* a o AUGUŚCIE, że brál każdą náybliżſzą w tymże porządku, zamiáſt wypadájącéy zwyczaynie. *o)*

Náypowſzechnieyſzy w Starożytności rodzáy krytopiſma był *Rzemień Lakońſki* (Σκυτάλη Λακονική, *Scytala Laconica*,)

m) Lexicon Diplomaticum ſeu Abbreviationes ſyllabarum & vocum in Diplomatibus & Codicibus à Sæculo VIII. ad XVI. uſque occurrentes. *Ulmæ.* 1756.

n) Exſtant (Cæſaris epiſtolæ) *& ad Ciceronem, item ad familiares domeſticis de rebus, in quibus, si qua occultius perferenda erant, per notas ſcripsit, id eſt, sic ſtructo literarum ordine, ut nullum verbum effici poſset; quæ ſi quis inveſtigare & perſequi vellet, quartam elementorum literam id eſt* d *pro* a, *ac perinde reliquas commutet.* De *Julio Cæſare.* = *Eſt adeo Probi Grammatici Commentarius ſatis curioſe factus de occulta literarum significatione Epiſtolarum C. Caeſaris ſcriptarum.* A. GELLIUS Noctium Atticarum L. XVII. C. IX.

o) Quoties autem per notas ſcribit, b *pro* a, c *pro* b. *ac deinceps eadem ratione ſequentes literas ponit, pro* x *autem* aa. De *J. Auguſto.*

który także podług umowy zaſadzał ſię na pewnym uſzyku głoſek. Używano do tego dwóch drewnianych lub ſkórzanych walców, z których dwie umówione ſtrony każdá po jednym miała u ſiebie z karbami klucza abecadłowego, na jaki ſię zgodziły, a paſy pergaminowé, na których ſobie wzajémnié piſma przeſełano, nié mogły bydź przeczytané tylko za znieſiéniém z jednym z takowych walców. *p)* Takié było naprzód haſło porozumiéwaniá ſię między Eforami i Stratarchą w *Sparcie*, a z czaſém od wielu Narodów przyſwojoné za ſpoſób ſpółkowaniá między Magiſtratami i Hetmanami Woyſk pod czas woyny. *q)*

Oprócz tego przemyſłu, doczytujémy ſię około 20 innych ſpoſobów ukrywaniá piſm przed nieprzyjaciełém w dawnych Taktykach Eneaszu *r)* i Frontynie. *s)* Niektóré ſzczególné Kunſzt utajaniá liſtów między przyjaciołmi napomknęli Owidyusz i Pliniusz *Starſzy*; Auzoniusz zaś wyliczywſzy kilka potocznych, chwáli ſię, że mógł okazać

p) *Vel Lacedæmoniam Scytalen, imitare libelle!*
Segmina Pergamei tereti circumdata ligno
Perpetuo inſcribens verſu, qui deinde ſolutus
Non reſpondentes ſparſo dedit ordine formas,
Donec consimilis ligni replicetur in orbem. AUSONIUS ad *Paulinum.* Epiſt. XXIII.

q) ATHENAEUS Δειπνοσοφιστῶν L. X. Dykcyonarz Starożytności dlá Szkół Narodowych przez X. *Grzegorza* PIRAMOWICZA. *w Warſzawie u Michała Gröela.* 1779. wyraz: *Scytale.*

r) Commentarius Poliorceticus.

s) Stratagematica sive de ſolertibus Ducum factis & dictis.

nieżkończoné w téy mierze wynalazki Starożytnych. t) Między poźnieyszémi Pismiennikami barzo dowcipné krytopisma wzory podali *Ján* PORTA u) i *Ludwik* HILLER. w)

§. X.

Po wzorach, szykach i różnych sposobach użyciá pisma, zostaje uważać, na czém pisali Starożytni, i jak rozmaitych doświadczali materyałów, niżeli się domyślili wyrabiać kartę niemal tak doręczną, i tak łatwą do przyjęciá pisma, jak jest nasz papiér, od czego nawet długo zależeć musiał wzrost kunsztu pisaniá. Zobaczyć można materyały pod pisma w Starożytności ciągnioné z trzech wydziałów Natury.

Z wydziału kopiénnégo kamiénie i skały były náydáwnieysze materye, na których Narody pamiątki swéy sławy w czynach i naukach obrazowém i głoskowém pismém uwiecznialy. x) JOB w swym dokuczającym bólu życzył sobie, aby słowa Jego wyrznięté były na krzemiéniu. W *Chinach* náydáwnieysze pomniki znaydywano cięté na niezmier-

t) *Lacte incide notas arescens charta tenebit,*
Semper in adspicuis prodent subjecta favillis.
— — — — — — — —
Innumeras possem celandi ostendere formas
Et clandestinas Veterum reserare loquelas. ad *Paulinum* Epist. XXIII.

u) De Furtivis Literarum Notis. *Neapoli.* 1653.

w) Mysterium Artis Steganographicae. *Ulmæ.* 1682.

x) *Antiquissima monumenta memoriæ humanæ saxis impressa cernuntur.* TACITUS Annal. L. XI.

nych głazach. *y)* W *Egiptcie*, *Grecyi*, *Indyach*, *Arabii*, sławné były zwycięzkié słupy Ozyrysa, Bachusa, Sezostrysa i innych Zdobywców o ich wyprawach świadczącé, zkąd zasięgniono piérwszé początki krajopisma, i rozrodu pokoléń ludzkich. *z)* Piramidy i Obeliszki Królów Egiptskich z granitu i różnych ciosowych kamiéni budowané, *świętopismem* okryté, były znakomitém Archiwém dlá piérwszych Dziejopisów. *a)* Owé słupy kamiénné, które podług bayki Atlas długo swémi ramionami podpierający zdáł do dzwiganiá Herkulesowi, były zapewné jakiés uczoné marmury, które on jako posiadający ich naukę Synowi Jowisza tłumaczył. *b)* Na wyspie *Krecie* widziano niegdyś zabytki barzo starych kamiéni z opisém obrządków Korybantskich, z których Herodot i Ewemer wielé wiadomości zabrali. *c)* Król Połnocny Harald Hildetrand już za czasów Galliena Césarza na skałach ryć kazáł czyny swych Przodków. *d)*

y) Lettres édifiantes T. XIX.

z) DIODORHS *Siculus* Biblioth. Hist. LL. I. & IV. = APOLLODORUS *Atheniensis* Bibliothecæ sive de Diis LL. II. & III. = THEODORETUS Serm. II. ad Græcos.

a) MANETHON apud SYNCELLUM = JAMBLICHUS de Mysteriis Aegyptiorum. Sect: XIII. C. II.

b) CLEMENS *Alexandrinus* Strom. L. II. = *Jo:* POTTER not. 12. ad CLEMENTEM *Alexandrinum. Lugduni Batavorum.* 1702.

c) PORPHYRIUS De Abstinentia L. II.

d) OLAUS WORMIUS de Daniæ Literatura Antiquissima C. XVIII. *Hafniæ.* 1651.

Nie było i nie będzie nic pofpolitfzégo, jak napify na kaminiach i marmurach napominające o dziełach, pofągach i grobach Ludzi. Wielkié namiętności, jakiémi fą żądza flawy i wdzięczność tak fię unieśmiertelniać zwykły nie ufając trwałości náydogodnieyfzych, lecz wątłych materyałów pod pifma. W náyodlegleyfzéy Starożytności śluby Bogóm czynioné (χαριστήρια, *tabulae votivae*) od bogatych częfto złoté i frébrné, od wfzyftkich zaś pofpolicie kamiénné zkładano w kościołach z napifami dobrodzieyftw. *e*) Náyużytecznieyfzé były owé wiéfzadła dziękczynné, na których uzdrowiéni opifywali śrzodki, jakié im do léczéniá ich chorób náyfkuteczniéy pomogły, i którémi ściany Świątyń Eskulapiusza w *Epidaurze* i na wyfpie *Koos* zdobili. Z takich to fzacownych wiéfzadeł Hippokrates początki fwéy zbawiennéy Nauki wyczérpnął. *f*) Pliniusz *Starfzy* dochował ryty na progu Kościoła Efkulapijufzowégo opis dryakwi przeciw truciznóm fzczęśliwie niegdyś od Króla Antyocha zażywanéy. *g*)

Prawa náydawnieyfzé fkoro mogły bydź na piśmie po-

e) *Jacobus Phil.* THOMASINUS de Donariis & Tabellis Votivis. *Patavii.* 1654.

f) *Is cum fuifset mos, liberatos morbis fcribere in templo ejus Dei, quid auxiliatum efset, ut poftea similitudo aliis proficeret, exfcripsifse ea traditur,* (Hippocrates) *atque (ut Varro apud nos credit) jam templo cremato, inftituifse medicinam hanc, quæ* Clinice *vocatur.* PLINIUS Hift. Mundi L. XXIX. C. I.

g) Hift. Mundi L. XX. C. XXIV.



dané, często ryté były na kamiéniu. Wiadomo jest, że *Dziesięcioro Przykazań* podané były na Táblicach kamiénnych. *h*) JOZUE zpisał Piąte Xięgi MOYŻESZA (Δευτερονόμιον) na podobnych Táblicach. *i*) Prawa TEZEUSZA w *Aténach* ryté były na słupach kaméinnych, z których jedén ocalony czytał jeszcze w czasie swoim DEMOSTENES. *k*)

Dzieje nawet i przymiérza Narodów widziano często na kamiéniach. Z początkiém wieku ostatniégo odkryto na wyspie *Paros* ułamki marmurowé dziejów Aténskich w epokach od piérwszégo roku panowania CEKROPSA to jest od 1582 aż do 314 przed Narodzéniém CHRYSTUSA prowadzonych, które niewiadomość zaćmionych poźniéy Wyspiarzów pokruszyła używając ich na naprawy bruku, progów i kóminów, a które przeniesioné do *Anglii* i znané w *Oxfordzie* pod imiéniém *Marmurów Arundelowych* (*Marmora Arundeliana*) są znakomitém dziejów Starożytności światłém. *l*) Tamże widzieć zachowané słupy kamiénné, na których jest ryté przymiérzé między Smyrneńczykami i Magnezyjanami na lat 224 przed Erą Chrześciiańską. Ani spór Uczonych o dawność tych pism nie obálá téy prawdy, że Starożytność długié nawet pisma na marmurach

h) EXOD. Rozdz. XXIV. w. 12. = Rozdz. XXXI. w. 18. = R. XXXIV. ww. 1 i 2. = D. *Bernardus* LAMY de Tabernaculo Foederis. L. III. Sect. IV. *Parisiis.* 1720.

i) JOSUE. Rozdz. VIII. w. 32.

k) In *Neaeram.*

l) Marmora Arundeliana publicavit *Joannes* SELDENUS J. C. *Londini.* 1629.

ryſowała. W *Rzymie* dáwnym, kalendarz, długo od Kapłanów tajony, odkąd Appius Coecus Piſarz Arcykapłańſki (*Scriba Pontificis Maximi*) wyjawił go poſpólſtwu, bywał ryty na marmurach pod imieniém *Szczęśnodnie Mnieyſzé*, (*Faſti Minores*) jakich ułámki widzieć jeſzcze możná na teraźnieyſzem Kapitolium. (*al Campidoglio*) Podobnież ryto na marmurach imiona Konſulów i Tryumfatorów pod imiéniém *Szczęśnodnie Więkſze*. (*Faſti Majores*) Zwyczay tén zachowany był po wielu innych Miaſtach. O kalendarzu Preneſtyńſkim na marmurowéy ścianie rytym wſpominá Swetoniusz. *m*)

Rzeźby obrazów i głoſek na koſztownych kamykach pieczątek i pierścieni gubią ſwą dáwność w czaſach niepamiętnych. U Hebrayczyków *Przyramek Sądu* Arcykapłańſki (*Rationale*) zkłádał ſię z drogich kamyków, na których wyryté były Imiona xii Synów Izraela. *n*) Taki był *Obraz Prawdy* noſzóny na piérsiach od Sędziów w *Egiptcie*. Z Starożytnych rycin Greckich i Rzymſkich układané były *Pierścieniarnie*. (*Dactyliothecae*) Celnieyſzé były: jedna Skaura Paſierba Sylli, drugá Mitrydatesa Krola *Pontu*, którą Pompejusz W. wniósł był do *Rzymu* zdobyczą, inné ſześć Cezar poświęcił *Wenerze Rodzicielce*, (*Veneri Genetri-*

m) *Statuam habet (Verrius) Præneſte in inferiori ſoli parte contra hemicyclum, in quo faſtos à ſe ordinatos & marmoreo parieti inciſos publicarat.* De Illuſtribus Grammaticis.

n) EXOD. Rozdz. XXVIII. w. 32.

ci) a Marcellus przyłączył był inną do Kościoła Apollina *Palatyńſkiégo*. o) O głoſkach rzniętych na naczyniach z náytrwardſzych kopi, zaświadczają ſławné dwa kryſztałowé kubki Nerona wiérſzami Homerowémi ozdobné. p)

Z rzędu kruſzców zapiſanych znakomité mámy wzmianki o ołowiu. Náydáwniéy o nim wſpominá Job. q) Pauzaniasz w ſwéy podróży Greckiéy widział dzieła Hezyoda na blachach ołowianych, które w Skarbcu Kościoła Muz chowano. r) Ténże świadczy o Epaminondasie, że znalazł na ciénkich blachach ołowiu Xiążkę z opiſem czci Bogów. s) Eneasz *Taktyk* daje poznać, że na ołowiu inkauſtem piſywano. t) Hircyusz *Konſul* oblężony w *Mutynie* czyli dziſieyſzéy *Modenie* na ołowiu utrzymywał ſpółkę liſtową z De-

o) PLINIUS. Hiſt. Mundi. L. XXXVII. C. I.

p) *Nero amiſsarum rerum nuncio accepto duos calices cryſtallinos in ſuprema ira fregit, illiſos, hæc fuit ratio ſæculum ſuum punientis, ne quis alius ex his biberet.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XXXVII. C. II. = *Literas prandenti sibi redditas concerpsit, menſam ſubvertit, duos ſcyphos gratiſsimi uſus, quos Homericos a cælatura carminum Homeri vocabat, ſolo illisit.* SUETONIUS in *Nerone*.

q) JOB. Rozdz, XIX. ww. 23 i 24.

r) ϗ μοὶ μολύβδον ἐδείκνυσαν, γέγραπται δὲ αὐτῷ τὰ ἔργα. Deſcriptionis Veteris Græciæ L. I.

s) ὁ [Ἐπαμίνονδας] θύσας ϗ εὐξάμενος τῷ πεφηνότι ὀνείρατῳ, ἤνοιγε τὴν ὑδρίαν; ἀνοίξας δὲ εὗρε κασσίτερον ἐληλάσμενον ἐσ τὸ λεπτώτατον, ἐπείλυκτο δέ ὥσπερ τὰ βιϐλία, ἐνταῦθα τῶν μεγάλων Θεῶν τελετή. L. IV.

t) πρὸς δὲ πήλὰς ϗ τὰ ὕδατα εἰς κασσίτερον ἠλασμένον λεπτὸν γραφέσθω πρὸς τὸ μὴ ἀφανίζεσθαι ὑπὸ τῶν ὑδατῶν τὰ γράμματα. Commentarii Poliorcetici. L. XXXI.

cyuszem Brutusem. *u*) U Jozeta *Żydowina* wſpominané ſą podobné piſma zwané *ołowianémi kartami*, *w*) (χάρται μολυβδινοὶ) a Pliniusz *Starſzy* twierdzi, że nawet pód publiczné piſma używané były Ołowiané Xięgi. *x*)

Poſpoliciéy jednak w takowych zdarzéniach przydatną była miédź dlá ſwojéy trwałości, i można ſię upewnić, że przez wielé wieków Archiwa Miáſt i Narodów zkładały ſię z táblic miedzianych. *y*) Grekóm dáwnym znané były trojakiégo kſztáłtu táblice miedziané, na których obrzędy zakonné i prawa krajowé ryſowano. *z*) Uchwáły Ludu Rzymſkiégo i Zarady Senatu na miedzi zwyczaynie ryté były, ztąd Cycero zowié jé *Miedzie Uchwałowé*. *a*) (*Æra Legum*) Ta-

u) μολύβδου λεπτὸν ἄγαν ποιήσαντες ἔλασμα ἔγραψαν ἐπ' αὐτῷ, ϗ ὡς χαρτὴν τῦτο ἑλίξαντες κολυμβητῇ διενέγκειν ἔδωκαν. *Jo:* ZONARAS Annalium T. I. L. X. *Parisiis.* 1686. = DIO. CASSIUS L. XLVI.

w) Antiquitatum Judaicarum L. I.

x) *Poſtea publica monumenta plumbeis voluminibus — confici coepta.* Hiſt. Mundi L. XIII. C. L.

y) *Uſus æris ad perpetuitatem monumentorum jam pridem translatus eſt tabulis æreis, quibus Conſtitutiones inciduntur.* IDEM L. XIV. C. IX. = *Ut — mox lege jam in æs inciſa & in ærarium condita corrigeret errorem.* SUETONIUS in *Cæſare.*

z) Δέλτοι χαλκαῖ, αἷς ἦσαν πάλαι ἐντετυπωμένοι οἱ νόμοι, οἱ περὶ τῶν ἱερῶν ϗ τῶν πατρίων· Κύρβεις δὲ τρίγωνοι σανίδες πυραμοειδεῖς, οἷς ἦσαν γεγραμμένοι οἱ νόμοι· Ἄξονες δὲ τετράγωνοι χαλκοῖ ἦσαν ἔχοντες τὺς νόμυς. JUL. POLLUX Onomaſtici L. VIII. C. IX.

a) *Nam profecto memoria tenetis Cotta & Torquato COSS. complures in Capitolio turres de cœlo percuſſas, cum & simulacra Deorum immortalium depulſa ſunt, & ſtatuæ veterum hominum dejectæ & legum æra liquefacta.* In Catilinam. III.

kowych táblic ztopiło ſię około 3000 pod czas okropnégo pożaru na Kapitolium za czaſu WESPAZYANA. Náycaléy dotąd zachowané ſą dwa oſzcządki rzeczonych pomników Rzymſkich. Zarada Senatu o Bachuſowych świętach (*S. C. de Bacchanalibus*) w Bibliotece Céſarſkiéy w *Wiédniu* objaśnioná od EGIPCYUSZA *b*) i Popis nakładów na wychowańce TRAJANA (*Tabula Alimentaria*) w *Placencyi* wyłożony od MURATOREGO. *c*) O przymiérzu rytém na miedzi między Rzymianami i Latynami czytamy u LIWIUSZA, *d*) a między Rzymianami i Żydami w Piérwſzych Xięgach Machabeyſkich. *e*) Z żądania AUGUSTA, który chciáł mieć ſprawy ſwojé na miedzi rznięté umieſzczonémi przy grobie; *f*) wnosić trzeba, że i dzieje Narodów częſtokroć na tym kruſzcu uwieczniano.

Do tego wydziału odnieść należy ziémie ſztuczne, na których ważné pomniki piętnowali Starożytni. Tak Chaldejowie przez kilka wieków zpiſywali ſwé poſtrzeżéniá gwiazdarſkié na palonych cegłach. *g*)

b) Senatus Conſulti de Bacchanalibus Explicatio. *Neapoli*. 1729.

c) Exemplar Tabulæ Trajani — pro pueris & puellis alimentariis. *Florentiæ*. 1749.

d) Hiſt. Rom. L. II.

e) MACHAB. Xi. I. Rozdz. VIII. w. 14. = Rozdz. XIV. ww. 27. — 49.

f) *De tribus voluminibus — — altero* (complexus eſt) *indicem rerum a ſe geſtarum, quem vellet incidi in æneis tabulis, quæ ante Mauſoleum ſtatuerentur.* SUETONIUS in *Auguſto*.

g) *Epigenes apud Babylonios DCCXX annorum obſervationes ſyderum coctilibus lateribus inſcriptas docet, gravis Author in primis: qui minimum, Beroſus & Critodemus CCCCLXXX.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. VII. C. XVI.

Z wydziału roślinnégo utrzymują niektórzy za náydáwnieyſzy pod piſmo materyał drewno, a to dlá jego miękości. *h*) Horacy przyznáje w rzeczy ſamey mądrość Stąrym w cięciu práw na drewnie, *i*) a zdanie to potwiérdzá na doświádczéniu zaſadzoná myśl Pittakusa, jednégo z *Siedmiu Mędrców Grecyi*, który zapytany od Krezusa Królá Lidów, jakiby rząd był naymocnieyſzy? odpowiedział: *rząd rozmaitégo drewna*, rozumiejąc przez tén wyráz prawa na táblicach z różnégo gatunku drzewa wyryté. *k*)

Prawa Solona w *Aténach* wyrznięté były na zwyczaynych tarcicach, *l*) i ztąd po proſtu zwané *Tarcicami Solonowemi*. Plutarch widział był ich ułamki za czaſu ſwégo, *m*) a w Wieku IV małe ich ſzczęty kazał Teodozyusz *Młodſzy* powléc bleywaſém. *n*) Táblice drewniané biéloné bleywaſém, (*tabulæ ceruſsatæ, alba*) na których kalendarze i prawa po Miaſtach ludowi przekázywano, dawno i długo zna-

h) D. *Auguſtin* CALMET. Diſſertation ſur la forme des Livres *chez les Hébreux*.

i) — — *fuit hæc ſapientia quondam*

— — — — — — — — — —

— — — — *leges incidere ligno.* De Arte Poetica

k) Καὶ ὑπὸ Κροίσου [ἐρωτηθεὶς] τίς ἀρχὴ μεγίστη; ἡ τοῦ ποικίλου [ἔφη] ξύλου, σημαίνων τὸν νόμον. DIOGENES *Laertius* in *Pittaco*.

l) *Athenis axibus ligneis inciſæ* (leges Solonis) *ſunt.* A. GELLIUS Noctium Atticarum L. II. C. II. = DIOGENES *Laertius* in *Solone*.

m) ἰσχὺν δὲ τοῖς νόμοις πᾶσι εἰς ἑκατὸν ἐνιαυτοὺς ἔδωκε, καὶ κατεγράφησαν εἰς ξυλίνους ἄξονας ἐν πλαισίοις περιέχουσι στρεφομένους· ὧν ἔτι καθ' ἡμᾶς ἐν Πρυτανείῳ λείψανα μικρὰ διασώζετο. In *Solone*.

n) Codex Theodosianus L. XI. Tit. 27.

né były, *o*) a szczególniey za rządu Gotów. Náydáwnieyszé przymiérzé Rzymián z Albanami cięté było na prostém drewnie. *p*) Piérwszé XII Táblic przez X *Mężów* ułożoné (*Leges Decemvirales*) były dębowé, i omylnie czytano w rękopismie POMPONIUSZA Prawnika *tabulas eboreas* zamiást *roboreas*, *q*) bo słoniowá kość byłaby była zbytkiém niezgodnym z ubostwém i prostotą obyczajów owych czasów Rzeczypospolitéy Rzymskiéy. U Żydów długo xiążki zkłádały się z tablic drewnianych, i wyráz Hebrayski SEPHER znaczący Xięgę przełożony jest wielokrotnie od LXX Tłumaczów Greckich przez wyráz *deski* lub *tarcicé*, *r*) (Ἄξονες) i do takowych to drewnianych táblic przyrównané jest sercé ludzkié z piętnowanémi czuciami, między innémi w Przypowieściach SALOMONA. *s*)

O napisach na drzewach rosnących różnégo gatunku mámy liczné wzmianki u Starożytnych. *t*) W wyrábianiu

o) *Cn. Flavius fastos circa forum in albo proposuit non sine magna nobilitatis gloria.* LIVIUS Hist. Rom. L. IX. = CONSTANTIUS AUG. L. I. ad *Ablavium*. Cod. Theodos.

p) LIVIUS Hist. Rom. L. I.

q) De Origine Juris L. I.

r) CALMET. Dissertation sur la forme des Livres chez les Hebreux.

s) ,, *Miłosierdzie i prawda niechay cię nie opuszczają, obwiń je sobie ,, około szyje twey, i spisz je na táblicach serca twego.* ,, PROVERB. Rozdz. III. w. 3.

t) *Incisæ servant a te mea nomina fagi,*
Et legor Oenone falce notata tua,
Et quantum trunci, tantum mea nomina crescent,
Crescite & in titulos surgite rite meos. P. OVIDIUS NASO Heroide V.

zaś tablic pod piſma tén czyniono wybór, iż jeſiony, jodły, klony, lipy, brzozy, buki, wiązy i topole przekłádano nad inné drzew gatunki. Piſma droźſzé ryto na cedrze. *u*) Tak były niegdyś Prawa Platona ryté na táblicach cedrowych, z których jé Filip *Opuncyanin* wypiſał. *w*) Widziané były *x*) táblice cypryſowé przeznáczone pod napiſy w Świątyniach Bogów, (*memoriæ cypariſſinae*) a cytrowe do zkładu przypomków. (*pugillares citrei*)

Znany był Starożytnym Hetruſkóm i Rzymianóm ſzczególny ſpoſób piſaniá na táblicach drewnianych woſkiém

Certum eſt in ſylvis, inter ſpelæa ferarum
Malle pati, teneriſque meos incidere amores
Arboribus, creſcent illæ, creſcetis amores! VIRGILIUS Ecloga x. = *Vetuſtior autem Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus æreis literis Hetruſcis religione arborem jam tum dignam fuiſse significat.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVI. C. LXIV. = In Thuſcis *viæ plures intercedentibus buxis dividunt alibi pratulum, alibi ipſa buxus intervenit in formas mille deſcripta literis interdum, quæ modo nomen domini dicunt, modo artificis.* PLINIUS *Junior* L. V. Epiſt. VI. *Apollinari.*

u) — — — *an erit, qui velle recuſet*
Os populi meruiſse & cedro digna locutus
Linquere nec ſcombros metuentia carmina nec thus? PERSIUS Sat. I.

w) ἔνιοι δὲ φασὶν ὅτι Φίλιππος ὁ Ὀπȣ́ντιος τȣ̀ς νόμȣς αὐτȣ̃ μετέγραψεν ὄντας ἐν κέδρῳ. DIOGENES *Laertius* in *Platone.* W Edycyach, gdzie jeſt ἐν κήρῳ jeſt omyłka.

x) Γράψαντες ἐν τοῖς ἱεροῖς θήσουσι κυπαριττίνας μνημας. Plato Leg. L. V. = *Secta niſi in tenues eſsemus ligna tabellas,*
Eſsemus Lybici nobile dentis onus. MARTIALIS Ἀποφορήτων Epigr. III. Pugillares Citrei.

lub maltą powleczonych, które zwano pospolicie *woskami.* (*ceræ*, *tabellæ ceratæ*, *codicilli cerati*, *buxa*, *πύξια*) Na takich táblicach kłoto ftylém lifty do barzo poblizkich ofób, które chciano mieć po przeczytaniu zmazané, *y*) i od takich liftów zwanych ogólnie *tabellæ*, a w przefełaniu w płótno obwijanych Roznoficiéle ich (*Γραμματόφοροι*) zwani byli w *Rzymie Tabellarii.* *z*) Takowych tablic używali Rachmiftrze pod jednodziénné lub miefięczné rachunki zwané *dniówkami*, *a*) (*ἐφημέριδες*, *ephemerides*, *adverfaria*) któré potém przenofzono na karty porządné całkowitych rachunków zwanych *rejestrami.* *b*) (*libri*, *tabulæ rationum*) Używali ich głofujący na Seymach i w Sądach pod fwé imio-

y) *C. Effer cito. E. Quid? C. Stylum, ceras, tabellas & linum.* M. ACTIUS PLAUTUS in Bacchidibus ACT. IV. Sc. IV. = *Per ceram & linum, literasque interpretes.* IDEM in Pfeudolo ACT. I. SC. I. =

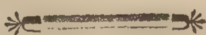
Vulgari buxo fordida cera fuit. SEX. AUR. PROPERTIUS L. III. Eleg. XXII. de Tabellis buxeis deperditis. = *Cepi autem non mediocrem voluptatem, quod hunc librum, cuum amicis recitare voluissem, non per codicillos, non per libellos, sed &c.* PLINIUS *Junior* L. III. Epift. XVIII.

z) *Duabus tuis epiftolis respondebo, uni, quam triduo ante acceperam a Zeto, alteri, quam attulerat Phileros Tabellarius.* CICERO Fam. L. IX. Epift. XV.

a) *Ad Ephemeridem revertitur: invenitur dies profectionis.* IDEM ad *Quintum* Fratrem. =

Me miferum! his aliquis rationes fcribit avari,
Et ponit ceras inter ephemeridas. PROPERTIUS L. III. Eleg. XXII.

b) *Quid eft, quod negligenter fcribamus adverfaria? quid eft quod diligenter conficiamus tabulas? qua de caufa? quia hæc funt menftrua, illæ æternæ, hæc delentur ftatim, illæ feruantur fancte.* CICERO pro *Rofcio Amerino.*



na i zdaniá, jak świadczą cztéry *prawa tábliczkowe* (*leges tabellariæ*) Gabiniusza r. ż. r. 614. Kassyusza r. 616. Papiryusza r. 621. i Celiusza r. 635, i jakich wyobrażénié zdarzá ſię widzieć na piéniądzach Familiy *Licyniuſzów* i *Kaſſyuſzów. c*) Prawnicy pod pozwy pociąganym do prawa. *d*) Lékárze pod recepty, jak widzieć w malowidłach Pompejańſkich. Na oſtaték *przypomki* (*πίνακες*, *διάνοιαι*, *codicilli*, *pugillares*) lub jak Swetoniusz nazywá *libri memoriales*, *e*) których użycié znané było jeſzcze przed woyną Trojańſką, *f*) długo z woſkowanych táblic zkłádały ſię u Rzy-

c) *Ceratam unicuique tabellam dari* (a Diribitoribus) *cera legitima, non illa infami ac nefaria.* CICERO in *Q. Cæcilium.* = *Meminiſti te ſæpe legiſſe, quantas contentiones excitavit Lex Tabellaria.* — *omnes Comitiorum dies tabellas poſtulaverunt.* PLINIUS *Junior* L. III. Epiſt. X. = *Proximis Comitiis in quibusdam tabellis multa jocularia atque etiam fœda dictu* — — — *popoſcit tabellas, ſtylum accepit, demiſit caput &c.* IDEM. L. IV. Epiſt. XXV.

d) *Aptius hæc capiant vadimonia garrula cerae,*
Quas aliquis duro cognitor ore legat. P. OVIDIUS NASO.

e) *Hic ſententias noſtras in codicillos & omnia verba referebat.* CICERO. = *Erat in proximo non venabulum aut lancea, ſed pugillares, & ſtylus, ut, si manus vacuas, plenas tamen ceras reportarem.* PLINIUS *Junior.* L. I. Epiſt. VI. = = *Epiſtolæ quoque exſtant ad Senatum, quas videtur primum ad paginas & formam memorialis libri convertiſſe.* SUETONIUS in *Cæſare.*

f) *Pugillarium uſum fuiſſe etiam ante Trojana tempora invenimus apud Homerum.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVIII. C. VI. = Wzmianka przypomków w HOMERZE jeſt o *Bellerofoncie*, który był wysłany od *Pretuſa* do Króla Licyyskiégo, w wiérſzach naſtępujących:

mian, *g*) acz je i z wygodnieyſzych materyałów robiono.

Z czaſém táblice woſkowané ſamym zoſtawiono żakóm dlá wkłádaniá ich ręki w piſanié, *h*) a Piſmiennicy Rzymſcy wyrazu *ceræ* barzo częſto w przenośném używali znaczéniu. *i*) Poetowie brali go za liſty dlá tego, że bywały woſkiém pieczętowané. *k*) Dziejopiſowie za zwyczayné umowy. *l*) Prawnicy za piſma pieczęcią lub podpi-

Πέμπε δὲ μιν Λυκίηνδε, πόρεν δ' ὄγε σήματα λυγρὰ

Γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά. Iliados ζ. = LEBEUF Memoire touchant l' uſage d' écrire ſur des tablettes de cire dans les Mem. de l' Acad. des Inſcr. de *Paris* T. XX. = WINKELMANS Sendſchreiben von den herkulaniſchen Entdeckungen. Dresden. 1792.

g) *Dolebam mehercle, quod pugillares & ſtylum non habebam, qui tam bellam fabellam pernotarem.* L. APULEJUS. *Madaurenſis* Μεταμορφώσεων sive de Asino Aureo L. VI.

h) *Poſt finem autumni media de nocte ſupinum*
Clamoſus juvenem pater extitat: accipe ceras,
Surge puer, vigila. D. JUNIUS JUVENALIS Sat. L. V. = *Buxus quoque elementorum apicibus utilis exprimendis levi materia uſum manus puerilis informat, unde ait ſcriptura; Scribe in buxo.* = AMBROSIUS Hexem: L. III. C. XIII. =
Dant ceræ ingenium pueris primordia ſenſus. Anonymi apud ISIDORUM L. VI.

i) *Eſse puta ceras, licet hæc membrana vocetur.*
Delebis, quoties ſcripta novare velis. MARTIALIS Ἀποφορήτων Epigr. VII. Pugillares Membranei

k) *Ecquid ab impreſsæ cognoſcis imagine ceræ*
Hæc tibi Naſonem ſcribere verba? Macer! OVIDIUS Ex Ponto L. II. Epiſt. X. ad *Macrum.*

l) *Audi* (inquit) *Jupiter! audi Pater Patrate Populi Romani! audi tu populus Albanus! ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis cerave recitata ſunt &c,* LIVIUS Hiſt. Rom. L. I.

ſém ręki ztwiérdzoné, *m*) a zwłáſzcza za piſma oſtatniéy woli. *n*) (*teſtamenta*, *ceræ*)

Grecy dáwni nie znali prawie kłóciá głoſek na woſku i tylko w wybiégach wojénnych do kryiomych liſtów używali woſku: i to barzo różnym od Rzymſkiégo ſpoſobém, jak ſię doczytać można u Herodota o Demaracie, który był oſtrzégł Lacedemończyków o wtargniéniu Xerxesa, *o*) a o innych w dáwnych Taktykach. Żydzi Starzy nie znali podobnież piſm na woſkach, lecz poźnieyſi, jak i Grecy, hołdująo Rzymianóm oſwoili ſię z tym ſpoſobém piſaniá. Wyznać zaś trzeba, że tylko u ſamych Rzymian między nadgrobkami znáydujémy *Zgromadzeniá Woſkowników*, którzy takowé táblice robili. (*Collegia Cerariorum*)

Liście drzew i krzewów niektórych znalazły ſię zdatné pod piſmo. Palma między 360 użytków, które iéy przy-

m) *Nec mihi crediderit, exſtant decreta, quibus nos*
Laudat, & immunes publica cera facit. OVIDIUS ex Ponto L. IV. Eleg. IX. ad *Græcium*.
Præcipuam in tabulis ceram ſenis abſtulit orbi. JUVENALIS. Sat. L. I.

n) *Nihil Ammiano præter aridam veſtem*
Moriens reliquit ultimis pater ceris. MARTIALIS L. IV. Epigr. LXXX.

o) Δελτίον δίπτυχον λαβὼν τὸν κηρὸν αὐτᾶ ἐξεκνήσε, καὶ ἔπειτα ἐν τῷ ξύλῳ τᾶ δελτίᾶ ἔγραψε τὴν βασιλέως γνώμην· ποιήσας δὲ ταῦτα ὀπίσω ἐπέτηξε τὸν κήρον ἐπὶ τὰ γράμματα, ἵνα φερόμενον κεινὸν τὸ δελτίον μηδὲν πρῆγμα παρέχοι πρὸς τῶν ὁδοφυλάκων: in Polhymnia. Coś podobnego piſze o *Azdrubalu* lub innym Kartagińczyku, którégo ſobie ſam nie przypominá A. GELLIUS Noct. Attic. L. XVI. C. IX. Toż o *Hamilkarze* JUSTINUS L. XXI. C. VI.

właszczali Babilończykowie, *p*) liczyła zapewne tę, iż náydawniéy na jéy liściach pisywano. *q*) Od pisania na liściu u Łacinników *folium* zaczęło znaczyć list karty. Sybilla *Kumeyska* u Wirgiliusza zpisywała swé odpowiedzi na listkach. *r*) Dyodor *Sycyliyczyk* świadczy o Syrakuzanach, że na obradach Narodowych, kiedy oskarżano którégo z obywatelów o przemoc, pisano imię iegó na liściu oliwy, co było ukazém pięcioletniégo wygnaniá, *s*) ztąd prawo o tém stanowiące zwało się *Prawém Listkowém* (*πεταλισμὸς* od *πέταλον listek.*) Izydor Biskup *Hispalski* przytácza wiérszé Cynny zpisané na liściu ślazowém. *t*)

W Indyach Wschodnich wprzód, niżeli tam Europeyczy-

p) Βαβυλώνιοι μὲν γὰρ ὑμνοῦσι καὶ ᾄδουσιν [τὸν φοίνικα] ὡς ἑξήκοντα καὶ τριακόσια χρειῶν γένη παρέχοντ' αὐτοῖς τὸ δένδρον. PLUTARCHUS Symposiacorum L. VI.

q) *In palmarum foliis primo scriptitatum.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XI.

r) *Insanam Vatem aspicies, quæ rupe sub ima*
Fata canit, foliisque notas & carmina mandat.
Quæcunque in foliis descripsit nomina Virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit. VIRGILIUS Aeneidos L. III.
Credite me vobis folium recitare Sibyllæ. JUVENALIS Sat. L. III.

s) παρὰ δὲ τοῖς Συρακουσίοις εἰς πέταλον ἐλαίας γράφεσθαι τὸν δυνατώτατον τῶν πολίτων. Biblioth. Hist. L. XI.

t) *Hæc tibi Arateis multum invigilata lucernis*
Carmina, queis ignes movimus aethereos,
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera navicula. Orig. L. VI.

kowie wprowadzili ſwóy papiér, piſywano poſpolicie na liściach drzewa zwanégo *Muſa* lub *Banan*, i na liściach palmy dzikiéy. *u*) Miſsyonarze Duńſcy wywieźli ztamtąd Biblią piſaną na takowém liściu. W *Oxfordzie* znayduje ſię rękopiſmo Tulingańſkie na liściach palmy Malabarſkiéy. Na wyſpach Maldywſkich piſzą jeſzcze na liściu drzewa zwanégo *Macaraquean. w*) Na Wyſpie *Ceylan* przed przybyciém tam Oſady Hollenderſkiéy piſywano na liściu drzewa *Talipot. x*)

Kora zpodnia drzew była daleko zdatnieyſzá pod piſmo, niż liście lub drżeń, jak doświádczénié ſamo przekonać może, przeto też Starożytni na niéy piſywali zwłaſzcza przed wynalezieniém Karty. *y*) Od takowéy kory zwanéy *liber*

u) *Hieronymus* OSORIUS de Rebus *Emmanuelis* Luſitaniæ Regis L. III. *Ulyſsipone.* 1575.

w) *Jo:* RAY. Hiſtoriae Plantarum. T. II. L. LXXII. *Londini.* 1686.

x) KUOX. Hiſtoire de *Ceylan.* L. III.

y) *Scriptitatum deinde in quarundam arborum libris.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XI. = *Scribit in recenti (cortice vel libro) ad duces explorator incidens literas a ſucco.* IDEM. L. XIII. C. IX. =

Accipe, quæ ſuper hæc ceraſus, quam cernis ad amnem,
Continet inciſo ſervans mea carmina libro. OLYMPIUS NEMESIANUS *Carthaginensis.* Ecl. I. =

Dic age, nam cerasi tua cortice verba notabo
Et deciſa feram rutilanti carmine libro. CALPHURNIUS *Siculus.* Ecl. III. =

— — — *nonnullas licet hic cantare choreas*
Et cantus viridante licet mihi condere libro. IDEM. Ecl. IV. = *Mallem Aborigenum more dictionem ſalutis alternæ ligno aut corticibus ſcri-*

lub *cortex z*) Xiążka wzięła u Łacinników ſwoje nazwiſko, i Piſarze nazwani ſą *Librarii. a*) Muſiano używać náyczęściey powłoki lipowéy, i ztąd Greckié nazwiſko lipy φίλυρα obrócone zoſtało do oznaczaniá liſtu czyli arkuſza, jakich garść papiéru Egiptſkiégo (*ſcapus chartæ*) za Pliniusza *Starſzégo* trzymała 20, a poźniéy 10. Dáwni Niémcy muſieli barzo poſpolicie piſywać na korze lub táblicach bukowych, ztąd u nich Xiążka má dotąd nazwiſko Buch. *b*) Na ko-

bere. SYMMACHUS L. IV. Epiſt. XXXIII. = *Et Martiorum quidem Vatum divinatio caducis corticibus inculcata eſt.* IDEM. L. IV. Epiſt. XXXIV. = εἴθε ὦ δένδρα ϰ̓ νοῦς ὑμῖν γένοιτο ϰ̓ φωνὴ, ὅπως ἂν εἴπητε μόνον, Κυδίππη Καλὴ, ἤγουν τοσαῦτα κατὰ τῶν φλοιῶν ἐγκεκολαμμένα φέροιτε γράμματα. ARISTAENETUS. L. I. Epiſt. X.

z) *Trunci obducuntur libro aut cortice, quo ſint a caloribus & frigoribus tutiores.* CICERO L. I. de Natura Deorum. =

Huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inoleſcere libro. VIRGILIUS Georgic. L. II.
Mollia cinguntur tenui præcordia libro. OVIDIUS Μεταμορφώσεων L. I.

= *Ita librum arboris inoleſcere ſinito.* L. JUNIUS MODERATUS COLUMELLA De Arboribus. L. V. C. X. = *Liber eſt interior tunica corticis, quæ ligno cohæret, in qua ſcribebant antiqui.* ISIDORUS Orig. L. VI.

a) *Nam & rudes Italiæ homines, quos Ennius Caſcos appellat, qui ſibi, ut in Rhetoricis Cicero ait, ritu ferino victum quærebant, ante chartæ & membranarum uſum aut in dolatis e ligno codicillis aut in corticibus arborum mutua epiſtolarum colloquia miſſitabant. Unde & portitores earum tabellarios & ſcriptores a libris librarios vocavere.* HIERONYMUS ad *Nicæam* Hypodiaconum. = *Hinc & priſcorum opuſcula libros appellavit antiquitas. Nam hodie quoque librum virentis ligni vocitamus exuvias.* MAGNUS AUR. CASSIODORUS. Variarum XXXVIII.

b) *Juſtus* LIPSIUS Inſtit. Epiſt. C. I. *Antverpiæ.* 1637. = *Jo: Georgii* WACHTERI Gloſſarium Germanicum in Buch.

rach drzewnych widziano w Starożytności zpisané całe dzieło Dyktysa *Kreteńczyka.* *c*) Tak jeszcze widzieć można na korze przepisané właśną Rufina ręką Xięgi Józefa Flawiusza *Żydowina*, i jedno z rękopism Malabarskich znaydujące się w Bibliotece Eskuryalnéy.

W tym wydziale płótno, tylé innych użytków dające Starożytności, postrzégá się dosyć zwyczaynym materyałém pod pisma. Brachmanowie Indyyscy barzo dawno malowali swé pisma na ręcznikach. *d*) W *Egiptcie* wyborny gatunek płótna zwany *bisior* (*Byssus*) wyrábiany na szaty i przepaski dla Kapłanów Izydy, zwanych ztąd *płótniastemi*, *e*) okryty bywáł hieroglifami, jak wspominá Apulejusz przystrojony pod czas swojégo przystępu do ich Tajemnic. *f*) Mógł mieć podobné użycie bisior w innych Narodach, którym go obficie i długo dostarczáł *Egipt*. *g*) W samych Pisarzach Rzymskich znaydujemy liczne wzmianki o pismach

c) Q. SEPTIMIUS in Epistolá Historiæ Belli Trojani præposita.

d) *Brachmanes literas non ceris, nec libris, sed in syndonibus fullatis coloribus effinxere.* ALEXANDER ab ALEXANDRIS Gen. Dier. L. II. C. XXX.

e) *Nunc Dea linigera colitur celeberrima turba.* OVIDIUS. Μεταμ. L. I. = *Qui grege linigero circumdatus & grege calvo.* JUVENALIS. Sat. L. II. = *Linigeri fugiunt calvi sistrataque turba.* MARTIALIS. L. XII. Epigr. XXIX.

f) *Quaqua tamen viseres, colore vario circumnotatis insignibar animalibus: hinc Dracones Indici, inde Gryphi Hyperborei, quos in speciem pinnatæ alitis generat mundus alter.* De Asino Aureo. L. XI.

g) *Quum ei* (Galliено Seniori) *nunciatum esset Aegyptum defeivisse, dixisse fertur, quid? sine lino Aegyptio esse non possumus?* TREBELLIUS POLLIO in *Gallienis* duobus.

płóciennych. Był czas, kiedy w zwyczáy weszło na płótnie rysować pisma domowé: *h*) jako to listy, *i*) lotné wiérszyki, *k*) i t. d. Nadto jest wiadomo, że oszczątki przestróg Sybilli *Kumańskiéy*, po zpaleniu pod czas woyny z Marsami owych xiąg, jak chce PLINIUSZ *Starszy*, papiérowych, które był TARKWINIUSZ *Dawny* zakupił, z wyrokami innych Sybil wraz zlané, i Urzędowi xv *Mężów* do strzeżénia i zaradzania z nich o losach Rzeczypospolitéy powierzoné pod imiéniém *Xiążek Sybillowych*, *l*) (*Libri Sibyllini*) zpisane były na płótnie. *m*) O Pamiętnikach Urzędowych na płóciénnych xiążkach wielokrotnie wzmienia LIWIUSZ. *n*)

h) *Privata linteis voluminibus confici coepta.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XI.

i) *Stamina barbarica suspendit candida tela,*
Purpureasque notas filis intexuit albis. OVIDIUS Μεταμορφώσεων L. VI. =
— — — *per licia texta querelas*
Edidit, & tacitis mandavit crimina telis. AUSONIUS Epist. XXIII. = *Inveni nuper in Ulpia Bibliotheca inter linteos libros Epistolam* D. *Valeriani.* FL. VOPISCUS in *Aureliano.*

k) *Præter heroos, joca multa multis*
Texui pannis; elegos. SIDONIUS APOLLINARIS. L. IX. Epist. XVI.

l) DIONYSIUS *Halicarnassæus* Antiquitatum Romanarum L. IV.

m) *Monitus Cumanos lintea texta sumpserunt.* SYMMACHUS L. IV. Epist. XXXV. =
Quid meditentur aves? quid cum mortalibus aether
Fulmineo velit igne loqui? quid carmine poscat
Fatidico Custos Romani carbasus ævi? — CLAUDIANUS L. de Bello Getico.

n) *Licinius Macer Author est & in foedere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventis.* — *In tam discrepanti editione & Tubero & Ma-*

Układy práw ku poprawie obwieſzczané zpiſywano na płóciennych paſach zwanych *obruſami. o)* (*mappæ*) W ſławnéy Bibliotece Ulpijuſzowſkiéy znáydywały ſię xiążki płóciénné, między którémi dzienniki Aureliana. *p*) Powoyniki Mumiy Egiptſkich hieroglifami i głoſkami zapiſywané, przeświádczają, że od lat 4000 płótno używané było pod piſma. W Ameryce także znaleziono malowidłá - piſma Mexykańſkie na płótnie.

Ale náydogodnieyſzym piſmu materyałém był Papiér Egiptſki robiony z gatunku trzciny roſnącéy w *Nilu*, *q*) zwa-

cer libros linteos Authores profitentur. — Licinio libros haud dubie ſequi linteos placet, & Tubero incertus veri eſt —, si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magiſtratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem Authores &c. Hiſtor. Rom. L. IV.

o) Æneis tabulis vel cerusſatis aut linteis mappis ſcripta per omnes civitates Jtaliæ proponatur lex, quæ parentum manus a parricidio arceat. CONSTANTIUS AUG. L. I. ad *Ablavium*. Cod. Theodos.

p) Omnia ex libris linteis, quibus ipſe (D. Aurelianus) *quotidiana ſua ſcribi præceperat, pro tua ſedulitate condiſces. Curabo autem, ut tibi ex Ulpia Bibliotheca & libri lintei proferantur.* JUNIUS TIBERIANUS apud FL. VOPISCUM in *Aureliano*.

q) Perque papyriferi ſeptemflua flumina Nili

Victrices egiſse naves — OVIDIUS Μεταμορφώσεων. L. XV. =

Perdite Niliacas, Muſæ! mea damna papyros. MARTIALIS ξενιων Epig. I. =

Melonis (Nili) *albam paginam.* AUSONIUS Epiſt. IV. ad *Theonem*. =

Plurima Niliacis tradunt mendacia byblis. COECILIUS SEDULIUS in Paſchali Carmine.

ney *Papiér*, (Βύβλος, Δέλτος, Πάπυρος, *Papyrum*) w języku dawnych Egiptcyan Bepirin, *r*) od teraźnieyszych mieszkańców *Egiptu* Berd, *s*) znaney od poźnieyszych Botaników pod imieniem *Cyperus Niliaca*. *t*) Grecy wyráz βύβλος obrócili do oznaczania Xiążki; wyráz Δέλτος do oznaczania wszelkiéy táblicy piśmienney, a szczególniéy papierowéy. U Pisarzów Rzymskich wyraz *Papyrum* oznaczał roślinę papiérową, a wyrazy *Charta*; *Papyrus* oznaczały zwyczáynie wyrobioną pod pismo tęż roślinę. *u*) *Charta* oznaczała także Xiążkę. *w*)

r) Scala Coptica in Naturæ & Scripturæ Concordia. *Lipsiæ*. 1764.

s) MONTFAUCON. Dissertation sur la plante appellée *Papyrus* dans les Mem: de l' Acad. des Inscr. de *Paris*. T. VI.

t) *Andreas* CESALPINUS de Plantis: *Florentiæ*. 1583.

u) *De Republica breviter ad te scribam, jam enim charta ipsa ne nos prodat, pertimesco*. CICERO ad *Atticum* L. II. Epist. XX. =
Vellem Cæcilio papyre! dicas
Veronam veniat. — — C. VAL. CATULLUS ad *Cæcilium* = *Invitus invito* (Burrho) *cum chartam protulistet, traderetque, exclamasti: Vellem nescire literas*. SENECA de Clementia L. II. C. I. = *Priusquam digrediamur ab Aegypto, & papyri natura dicatur, cum chartæ usu maxime humanitas vitæ constet, & memoria*. PLINIUS Historiæ Mundi L. XIII. C. XI.

w) *Chartæ quoque, quæ pristinam severitatem continebant, obsoleverunt*. CICERO pro *Cælio*. =
Scribendi recte sapere est & principium & fons
Rem tibi Socraticæ poterint ostendere chartæ. HORATIUS in Arte Poet. =
Admittas timidam brevemque chartam. MARTIALIS L. V. Epigr. VI. =
At chartis nec furta nocent, nec sæcula præsunt,
Solaque non norunt hæc monumenta mori. IDEM. L. X. Epigr. II.
= *Chartis legatis papyrum ad chartam non contineri*. ULPIANUS in D.

Wielokrotne użytki papiérowéy rośliny, które musiały bydź znané po części jeszcze przed MOYŻESZEM, x) i między któréml można było mieć pokarm, napóy, odziénié, obuwie, szałásze, naczyniá, rogóżki, czółna, liny, żagle, opál, wieńce Bogów, xiążki, y) a nawet lekarstwa, z) opisuje TEOFRAST; a) sposób zaś robiéniá z niéy karty pisarskiéy PLINIUSZ *Starszy*. b)

Trudno jest poszlakować epokę, w którey zaczęto robić Kartę Papiérową w *Memfis*; c) nie wiadomo jest nawet, kiedy tak ważné rękodziéło zaczęto naśladować w *Syryi*,

x) „*Alié Córka Faraona idzie, żeby się opłokala w rzece*, (Nilu) *a Fraucymer jéy przechadzát się po brzegu nad rzeką. Ona gdy uyźrzała koszyk w rogozinie*, (papiérze) *posłała poń jednę z służebnic swoich.*" EXOD. Rozd. II. w. 5. Że tu przez rogozinę przy *Nilu* oznacza się trzcina papiérowa, dostrzegł to S. HIERONIM, który tak przekłádá to mieysce in Vulgatis: = *Descendebat filia Pharaonis, ut lavaretur in flumine,* (Nilo) *quæ cum vidisset fiscellam in papyrione, misit unam e famulabus suis.*

y) *Papyrum ergo nascitur in palustribus Aegypti, aut quiescentibus Nili aquis, ubi evagatæ stagnant — — semine nullo, aut usu ejus alio quam floris ad coronandos deos. Radicibus incolæ pro ligno utuntur, nec ignis tantum gratia, sed ad alia quoque utensilia vasorum. Ex ipso quidem papyro navigia texunt, & e libro vela tegetesque, necnon & vestem atque stragula & funes. Mandunt quoque crudum decoctumque succum tantum devorantes. — præparantur ex eo chartæ. &c.* PLINIUS L. XIII. C. XI.

z) COLUMELLA L. VI. C. DI. = PEDACIUS DIOSCORIDES L. I. C. CXVI.

a) De Historia Plantarum. L. IV. C. IX.

b) Hist. Mundi. L. XIII. CC. XI. & XII.

c) *Chartarum usum primum Aegyptus ministravit cæptum apud Memphiticam Urbem.* ISIDORUS. Orig. L. VI.

gdzie także obſicie rodził ſię podobny gatunek trzciny. *d*) Barzo dáwno od mieyſca krzewiénia ſię papiéru wzięło imię miaſto Fenickié *Biblos* między *Ortozyą* i *Sydonem*, a Stolica tego kraju, zwana niegdyś *Tyr*, wielokrotnie odnáwianá, nazwaná była naoſtatek *Charta* od fabryki papiérowéy. Muſiała tam bydź jednak pożno naśladowana, gdyż trzciny papiérowéy roſnącéy w *Eufracie* dopiéro za czaſu Tytusa doświádczono, że była zdátná do wyrobiénia na kartę. *e*)

Myli ſię Warro u Pliniusza *Starſzégo* odnoſząc wynalazek Karty Egiptſkiéy do czaſu, kiedy Alexander W. zakłádał *Alexandryą* na brzegu Afryki. Pliniusz barzo przekonany, że jeſzcze przed Numą znany był papiér pod piſma, dowodzi przeciw Warronowi z dáwnych Piſmienników prawości Xiąg Numy i iednéy z Xiąg Sybilli *Kumańſkiéy* na papiérze. *f*) Gilandyn okázáł, że na papiérze Egipt-

d) *Naſcitur* (papyrum) *& in Syria, circa quem odoratus ille calamus, lacum.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XI.

e) *Nuper & Euphrate naſcens* (papyrum) *circa Babylonem intellectum eſt eundem uſum habere chartæ.* IDEM. L. XIII. C. XI.

f) *Ingentia exempla contra Varronis ſententiam de chartis reperiuntur. Namque Caſsius Hemina vetuſtiſsimus Author Annalium quarto eorum libro prodidit Cn. Terentium Scribam agrum ſuum in Janiculo repaſtinantem offendiſse arcam, in qua Numa, qui Romæ regnavit, situs fuiſset. In eadem libros ejus repertos P. Cornelio L. F. Cethego. Baebio Q. F. Pamphilo COSS. ad quos a regno Numae colliguntur D XXXV. anni, & hos fuiſse e charta majore etiamnum miraculo, quod tot infoſsi duraverunt annis; quapropter in re tanta, ipsius Heminæ verba ponam. „ Mirabantur alii, quomodo illi libri durare potuiſsent, ille*

ſkim piſali PLATO, ALCEUSZ, ANAKREON i inni Uczéni Wieku nawet IV i V przed Erą Chrześciiańſką. *g)* GALEN świadcząc, że TESSALUS Syn HIPPOKRATESA znalazł dzieła Oycowſkié, wyraźnie piſzé, że te dzieła były na ſkórach lub na papiérze. *h)* Umowa małżéńſka między TOBIASZEM *Młodym* i SARĄ Córką RAGUELA muſiała bydź na papiérze zapiſaná, jak okazują wyrazy Piſma. *i)* Równie z wyrazu

„ *ita rationem reddebat: lapidem fuiſse quadratum circiter in media* „ *arca vinctum candelis quoquoverſus, in eo lapides libros inſuper im-* „ *positos fuiſse, propterea arbitrarier tineas non tetigiſse. In his libris* „ *ſcripta erant Philoſophiæ Pythagoricæ, eoſque combuſtos a Q. Pætilio* „ *Prætore, quia philoſophica ſcripta eſsent.* „ *Hoc idem tradit L. Piſo Cenſorius primo Commentariorum, ſed libros ſeptem Juris Pontificii, totidemque Pythagoricos fuiſse. Tuditanus decimo tertio Numae decretorum fuiſse. Ipſe Varro antiquitatum humanarum libro ſexto. Antias ſecundo duos Pontificales Latinos, totidemque Græcos præcepta Philoſophiæ continentes. Idem tertio ponit, quo comburi eos placuerit. Inter omnes verò convenit, Sibyllam ad Tarquinium Superbum tres libros attuliſse, ex quibus igni duo cremati ab ipſa, tertius cum Capitolio Syllanis temporibus. &c.* Hiſt. Mundi L. XIII. C. XIII. = Tu oſtrzédz należy, że *Pitagoras*, o którégo Filozofii rzecz bydź miała w Xięgach po *Numie* pozoſtałych, nie był ow sławny Filozof *Pitagoras* rodém z *Samos*, który żył w wieku VI przed Erą Naſzą, ale inny tego imiénia Filozof *Lacedemończyk* wſpółczeſny *Numie*, jak uważa PLUTARCH in *Numa.*

g) Melchioris GUILANDINI Commentarius in Tria Caji Plinii Majoris de Papyro Capita. Membr. II. *Ambergæ.* 1613.

h) ὁμολόγεται γὰρ οὖν ἤδη καὶ ταῦτα συνθεῖναι Θεσσαλὸν τὸν Ἱπποκράτους υἱὸν τὰ μὲν αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐν διφθέραις τισὶν ἢ δέλτοις εὑρόντα ὑπομνήματα, προσθέντα δὲ τινα αὐτὸν καὶ οὐκ ὀλίγα. L. III. περὶ δυσπνοίας.

i) I wziąwſzy kartę liſtu uczynili ſpiſek małżeński. TOB. Rozdz. VII. w. 16.

Greckiéy Pieśni *o woynie żab z myſzami*, wnieśćby można, że Autór tego dowcipnégo dziélka, czyli to był ſam Homer, czy inny jego Wſpółimiénnik, układał je na papiérze. *k*) Wydoſkonalénié Karty Egiptſkiéy mogło dopiéro naſtąpić pod pierwſzymi Ptolomeuszami, i w rzeczy ſaméy przypuścić to trzeba, ale iéy wynalazék muſiał bydź nie równie dáwnieyſzy. Sama drogość papiéru mogła go czynić rzadkim barzo długo, jak potwiérdza przykład Kleantesa, który dlá uboſtwa nie będąc w ſtanie kupić karty, na cegle wołowym rogiém ryſował nauki ſłyſzané w Szkole Zenona. *l*)

Handel papiérowy muſiał ſię upowſzechnić, gdy powſtała w *Rzymie* ſamym wyborna Papiérnia u *Fanniuſzów*. *m*) (*Officina Fanniana*) Piſarze Złotégo Wieku tak doſtatkiém papiéru mieli, iż go z łatwością doſtawali náywięcey piſzący. Miał go nawet Owidyusz na wygnaniu między Gietami. *n*) Tak wielé zaś zpotrzebowano go za Augusta ſamégo, iż go zabrakło pod Tyberyuszem; ztąd powſtał rozruch w *Rzymie*, któréń Senat przymuſzony był uſpoko-

k) ... εἵνεκ᾽ ἀοιδῆς
"Ην νέον ἐν δέλτοισιν ἐμοῖς ἐπὶ γούνασι θῆκα. In Batrachomyomachia.

l) τῦτον φασὶν εἰς ὄστρακα βοῶν ὠμοπλάταις γράφειν, ἅπερ ἤκουεν ἀπ᾽ αὐτῦ Ζήνονος ἀπορίᾳ κερμάτων ὥστε ὠνήσασθαι χαρτία. DIOGENES *Laertius* in *Cleanthe*,

m) *Excepit hanc* (Hieraticam) *Romæ Fannii ſagax officina, tenuatamque curioſa interpolatione principalem fecit e plebeja & nomen ei dedit.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XII.

n) *Ipſaque cæruleis charta feritur aquis.* Triſtium L. I. Eleg. XII.

ić wyznaczéniem Rozjemców do wydziełánia każdému papiéru w miarę potrzeby. *o*)

Na początku Wieku II znowu powſtały i rozmnożyły ſię Papiérnie zwłaſzcza w *Egiptcie*. Wopiskus zachowáł nám liſt Hadryana Céſarza do Sewerynа Konſula, w którym między wáżnémi rękodziełmi *Alexandryi* policzoné ſą papiéry, jako wielé rąk zatrudniające. *p*) Antoninowie barzo zaſilali to użyteczné rękodziéło, i wtedy Plutarch dziwił ſię mnoſtwu piſm, które *Nilu* z papiéru ogołocić nié mogły. *q*) Ku końcowi Wieku III jeſzcze odbyt papiéru po całém Páńſtwie Rzymſkiém, to jeſt, po całym niemal znanym na ow czas świecie tak był znaczny, iż Aurelian wieczny podatek od niego uſtanowił, *r*) a Firmus chlubił ſię, mówiąc o dochodzie z karty Egiptſkiéy, że mógł woyſka ſwoje ſamym papiérém i klejém wyżywić. *s*) Gdy

o) *Factumque jam Tiberio Principe inopia chartæ, ut a Senatu darentur arbitri diſpenſandi, alias in tumultu vita erat.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XIII.

p) *Alii vitrum conflant, ab aliis charta conficitur, alii linyphiones ſunt, podagrosi, quod agant, habent, cæci, quod faciant, ne chiragrici quidem apud eos otiosi vivunt.* In *Saturnino* inter Hiſtoriæ Auguſtæ Scriptores VI.

q) οὐκ ἐπιλιπεῖν ἔδει πρώτερον φέροντα βύβλους τὸν Νεῖλον ἢ τούτους ἀποκάμειν γράφοντας περὶ αὐτῶν; Adverſus *Colothem.*

r) *Vectigal ex Ægypto Urbi Romæ Aurelianus vitri, chartæ, lini, ſtupæ, atque anabolicas ſpecies æternas conſtituit.* FL. VOPISCUS in *Aureliano.*

s) *Et tantum habuiſſe perhibetur de chartis, ut publice ſæpe diceret exercitum ſe alere poſſe papyro & glutino.* IDEM in *Firmo.*

potém krzew papiérowy nie zawſze ſię udawał, a podatki od papiéru były zbyt uciążliwé, zaczął upadać papiérowy handel na końcu Wieku V, właśnie przy zchyłku Państwa Rzymián, i chociáż TEODORYK Król Włoſki zniósł podatek zwany *Χαρτατικόν* na towar tak potrzebny Narodóm Oświeconym, czego winſzował w ſwym wieku całému Świątu KASSYODOR; *t*) atoli ſamokupſtwo zawſze czyniło papiér drogim, i coráz téż mniéy było Piſmienników. Barzo małé użycié było karty Egiptſkiéy w wiekach naſtępujących, a w Wieku XII zupełnie zginął kunſzt papiérniczy Egiptſki, (*Papyrotechnia Ægyptiaca*) i EUSTATYUSZ tego wieku Piſmiennik świadczy, że za jego czaſu tę kartę zarzucono. *u*)

Pokąd kwitnęły fabryki Egiptſkiégo papiéru, znane były Starożytnym między licznemi ſześć głownych gatunków. *w*)

t) *Hoc munus* (chartarum copiæ) *ſupplicantibus datum eſt, ne avare conſtringerentur ad commodum, pro quibus a largitate publica conſtabat acceptum. Ademptus eſt impudentiſsimis exactionibus locus, ſpecialiter a damnis exemit, propter quos Principis humanitas dedit.* Variarum L. XI.

u) ξυλοχαρτία ὧν ἡ τέχνη ἄρτι ἀπολείπεται. Ad Iliada. = *Lud. Ant.* MURATORIUS Antiquitatum Italicarum medii ævi. T. III.

w) *Chartæ genera quam plurima ſunt: Prima & præcipua Auguſtæa regia majoris formæ in honorem Auguſti Octaviani appellata. Secunda Lybiana ad honorem Lybiæ Provinciæ. Tertia Hieratica dicta, quod ad ſacros libros eligebatur, ſimilis Auguſtæ ſed ſubcolorata. Quarta Teneotica in loco Alexandriæ, qui ita vocatur, ubi fiebat. Quinta Saltica ab oppido Salo. Sexta Corneliana a Cornelio Gallo Præfecto Ægypti primum confecta.* ISIDORUS Orig. L. VI. = Chronicon Gottwicenſe L. I. Typis Monaſterii Tegernſeensis Ordinis S. Benedicti. 1732.

Inny mieli papiér pod liſty, *x*) inny pod piſma zakonné, *y*) inny pod uwoje prawnicze, i pod kopije do Xięgarń, a ten oſtatni dlá uſtawicznégo potrzebowania częſtokroć wietki. *z*) Gatunék z náyprzedniéyſzych nazywał ſię *Charta Hieratica*, *Augusta*, *Livia*, *Claudia*; zmieniając imię przez podchlebſtwo Céſarzom. Náypośledniéyſzy zwany *charta ſcabritia*, *emporetica*, ſłużył do zawijania kupi i towarów. *a*) Mieli także gatunek *tektury* zwany *Kartą wielkokleyną*. *b*) (Μακρόκολλον) Uważano w przednich gatunkach ciénkość, tęgość, białość i gładkość. *c*) Kassyodor jeſzcze w ſwym wieku wychwala kartę, mowiąc, że by-

x) *Auguſtæ* (chartæ) *in epiſtolis authoritas relicta*. PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XII.

y) *Hieratica appellabatur antiquitus religiosis tantum voluminibus dicata, quæ ab adulatione Auguſti nomen accepit, sicut ſecunda Liviæ a conjuge ejus. Ita deſcendit Hieratica in tertium nomen. — Primatum mutavit Claudius Cæſar. Nimia quippe Auguſtæ tenuitas tolerandis non ſufficiebat literis — ob hoc prælata omnibus Claudia*. IDEM Ibidem.

z) *Ægyptus, papyri volumina Bibliothecis foroque texuerit*. SYMMACHUS L. IV. Epiſt. XXVIII. — *Igitur mihi quoque licebit ſcribere, quæ legas; ſit modo, unde chartæ emi poſsint, quæ si ſcabræ, bibulæve sint, aut non ſcribendum, aut neceſſario, quidquid ſcripſerimus boni malive, delebimus*. PLINIUS L. VIII. Epiſt. XV. ad *Juniorem*

a) *Nam emporetica inutilis ſcribendo involucris chartarum ſegeſtriumque in mercibus uſus præbet, ideo a mercatoribus cognominata*. PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XII. — *Septima emporetica, quod ea merces involvuntur, cum ſit ſcripturis minus idonea*. ISIDORUS Orig. L. VI.

b) *Pedalis erat menſura & cubitalis macrocollis*. PLINIUS L. XIII. C. XII.

c) *Spectantur in chartis tenuitas, denſitas, candor, lævitas*. IDEM Ibidem.

ła biała, jak śnieg, a zkładaná z wielkiéy liczby sztuk bez náymnieyszéy marszczki i załamu. *d*) Ale pomimo tyle zalet miała té wady, że w gatunkach przednich nié mogła bydź z obydwóch stron zapisywaná, dlá przepuszczania pisma, i ztąd znané były Starym podziały na karty po jednéy tylko stronie pisane, które się zwały *wierzchopismami*, (συγγραφαὶ, *syngraphæ*,) a od których nazwisko zostało się zapisóm ręcznym pospolicie jednostronnym, *e*) i na karty po obydwów stronach zapisywane, jakié się zwały *spodopismami*. *f*) (ὀπισθόγραφα, *opistographa*, *chartæ aversæ*.) Nad to tak była znana Starym zkazitelność karty Egiptskiéy, *g*) iż

d) *Invitatrix pulchritudo chartarum affluenter dicitur, ubi exceptionis subtrahi materia non timetur. Hæc enim tergo niveo aperit eloquentibus campum, copiosa semper adsistit, & quo fiat habilis, in se revoluta colligitur, dum magnis tractibus explicetur. Junctura sine rimis, continuitas de minutiis, viscera nivea virentium herbarum, scripturabilis facies, quæ nigredinem suscipit ad decorem.* Variarum L. XI.

e) *Cujus pacti non dubitavit a quibusdam jusjurandum atque etiam syngrapham exigere.* SUETONIUS in *Cæsare.*

f) *Hac intentione tot ista volumina peregit, electorumque commentarios CLX mihi reliquit, opistographos quidem & minutissime scriptos.* PLINIUS *Junior* Epist. ad *Macrum.* =

Scribit in aversa Picens epigrammata charta,

Et dolet, averso quod facit ista Deo. MARTIALIS L. VIII. Epigr. LVII. = *Chartæ appellatio & ad novam chartam refertur & ad deletitiam, proinde etsi in opistographo quis testatus sit, hinc peti potest bonorum possessio.* ULPIANUS L. IV. D. de bonor. possess. sec. tab.

g) *Itane de me ludos facis, ut, quæ apud te injuriosius loquor, in styli caudice aut ilice pugillares censeas transferenda, ne facilis senectus papyri scripta corrumpat.* SYMMACHUS L. IV. Epist. XXXIV.

słuszné sprawiło zadziwiénié w *Rzymie* dochowanié xiążek NUMY przez lat przeszło 500. Sam PLINIUSZ, który ich prawość uznał, przypisując ich ocalénie cedrowi, dziwował się dochowaniu własnopism (*ἀυτογϱάφων*) GRACHOW aż do jégo czasu, to jest, tylko przez lat 200 trwających. *h*)

Czas wszystko trawiący naymniey oszczędził pisma Starożytności na papiérze Egiptskim. Na takim papiérze dają się jeszcze widzieć náydawnieysze pisma: Zpis mieszkańców *Ptolemaidy Arsynoyskiéy* Wieku II, wykopany r. 1778 w pieczarze przy *Gizzie* w *Egiptcie*, gdzie było niegdyś sławne *Memphis*, znaydujący się w Muzeum Welitreńskiem *Stefana* BORGIA, świeżo wydany przez Uczonégo Duńczyka SCHOW, *i*) *Charta Ravennas* R. 504. w Bibliotece Césarskiéy w *Wiédniu*, *k*) *Charta Securitatis* R. 553. odkrytá w Archiwum Szkoły Greckiey *S. Mikołaja* (*di Sani Nicolò de' Greci*) w *Wenecyi*, *l*) takaż *Charta* R. 564. w Bibliotece Królewskiéy w *Paryżu*, *m*) Historyá JOZEFA *Żydowina* w Bibliotece Ambrozyańskiéy

h) *Ita sunt longinqua monumenta Tiberii Cajique Grachorum manus, quæ ego apud Pomponium Secundum Vatem Civemque Clarissimum vidi annos fere post CC. Jam vero Ciceronis ac Divi Augusti, Virgiliique sæpenumero videmus.* Hist. Mundi L. XIII. C. XII.

i) Charta Papyracea Musei Borgiani Velitris, qua series Incolarum Ptolemaidis Arsinoiticæ in aggeribus & fossis operantium exhibetur, edita a *Nicolao* SCHOW. — cum adnotatione critica & palæographica in textum Chartæ. *Romæ.* 1788.

k) *Ad. Franc.* KOLLARII Analecta Monumentorum T. I. *Vindobonæ.* 1767.

l) Descrizzione e Spiegazione di un antichissimo e segnalato Papiro del sesto secolo ora scoperto e pubblicato in *Vinegia* da *Girolamo* ZANETTI. 1763.

m) *Joannes* MABILLON in Supplemento de Re Diplomatica. *Parisiis.* 1709.

w *Medyolanie*, i przeszło sto rożnych uwojów odkopanych w *Herculanum* zalanem lawą *Wezuwiusza* pod TYTUSEM, dawnieyszych niż wszystkie inne, lecz naybardziey uszkodzonych. Rękopismo Listów S. AUGUSTYNA w Opactwie *S. Germana* w *Francyi*, którému daią lat przeszło 1100, i w którym widzieć karty papiéru Egiptskiégo przekładané pergaminowémi, okazuje dostatecznie, że musiano téy ostrożności używać w xiążkach papiérowych; inaczéy jeden wiek mógł je niszczyć.

Rękodzieło téy karty dało zapewne pochóp do robiénia papiéru z bawełny i jedwabiu mieszanégo zwanégo *Kartą bawelnianą* lub *bławatną*, (*χάρτη βομβυκινὸς*, *charta bombycina*, *bambacina*, *cuttunea*, *damascena*,) którey wynalazek odnosi MONTFAUCON do Wieku IX. *n*) Mógł on zastąpić niedostatek, a nawet niedogodność karty Egiptskiéy. Greckié Rękopisma często się zdarzá widzieć w Bibliotekach na bawełnianym papiérze zwłaszcza z Wieku XIII i XIV, ale barzo rzádko Łacińskié.

Epoka odkrycia naszégo lnianégo lub szmaciennégo papiéru dotąd nie jest dostatecznie wiadoma. MEERKMAN, który założył był nadgrodę dlá tego, coby odkrył tak ważną epokę, radził jéy szukać pod latami 1250. 1270. i 1302. *o*) MONTFAUCON mieści ją w Wieku XII. Niektórzy pomykają ją aż do Wieku VIII zapewne wzorami papiéru bawełnianégo lub jedwabnégo zwiédzieni. *p*) Pomi-

n) Palæographia Græca. *Parisiis. 1708.*

o) Admonitio de Chartae Nostratis Origine. *Rotterodami. 1761.*

p) D' ORLANDO. Dell' Origine della Stampa. apud MONTFAUCONIUM.

mo prace, które podjęli w dociekaniu téy epoki Uczeni Mężowie: Breitkopf, von Murr, Astle i Beckman, nikt jeszcze dotąd nie przywiodł ani jednégo wzoru karty z papiéru lnianégo, któráby uznana była powszechnie za poprzedzającą Wiek xiv.

W roku bieżącym powstało dwóch Niémieckich Uczonych, którzy świéżo zapuścili się w poszukiwanié nieodkrytéy epoki, i którzy obrócili na siebie baczność Towarzystw Akademickich. *Jerzy* Wehr w *Hannowerze* nié mogąc z pewnością okryślić czasu i mieysca wynalazku papiéru lnianégo, má silné pobudki do przekonaniá się, że musiáł już bydź znany w roku 1308. *q*) *Ján* Schwandner Piérwszy Bibliotekarz Césarski w *Wiédniu* podaje pod roztrząśnienié Powszechności *Diploma* Wieku xiii, podług Jego przeświadczénia na papiérze lnianym. *r*) Zprawdzenie dowodów w tym celu zostaje jeszcze zawiészoné.

Chińczykowie mają więcéy gatunków papiéru, niż którykolwiek w świecie Naród. Robią oni go z kór drzew i włokién krzewów rozmaitych. Każdá tam Prowincyá wyrábiá kartę z szczególnégo rodzaju rośliny. *s*) Náypospo-

q) G. F. WEHRS. Vom Papier und den vor der Erfindung desselben üblich gewesenen Schreibmassen. Hannover. 1788.

r) Chartam lineam antiquissimam omnia hactenus producta specimina ætate sua superantem ex cimeliis Bibliothecæ Augustæ Vindobonensis omnium Europæ Eruditorum judicio exponit *Joannes Georgius* SCHWANDNERUS &c. *Vindobonæ*. 1788.

s) Encyclopédie des Sciences, des Arts, & des Métiers à l' article: *Papier de la Chine*.

litſzá jeſt z włokién trzciny zwanéy *Bambus*, i z kory drzewa zwanégo *Kuchou*. Jeſt ona tak ciénka, iż tylko po jednéy ſtronie na niéy piſać można. Spoſób robiénia jéy opiſuje Du Halde. *t*) Wzory Papiéru Chińſkiégo nie ſą rzádkié w Europie, i można go widzieć około 40 gatunków. Rękodziéło papiéru w *Chinach* kwitnie od niepamiętnych czaſów. Martini twiérdzi, że wynalezioné było dopiéro pod panowaniém Hanów na lat 160 przed CHRYSTUSEM, i że przedtém piſywano tam na atłaſach. *u*)

Siamczykowie robią dawno z kóry drzewa zwanégo *Pliokkloi* dwa gatunki papiéru biáły i czarny, obydwa chropawé, a tak grubé, iż na nich z obydwóch ſtron piſują. Japończykowie mają papiér czworaki z cztérech gatunków drzew różnych. Náypoſpolitſzy i náylepſzy jeſt z krzewu właściwie papiérowégo zwanégo ich językiém *Kaddsi*, *w*) ale możnaby ręczyć, że zawſze dogodnieyſzym i trwalſzym nad ſtarożytné i dziſieyſzych Wſchodnich Narodów karty znaydzie ſię naſz papiér ſzmacienny, pokąd utrzymywać ſię będzie jego rękodziéło tak dziś wydoſkonaloné, jak go wyſtawił w uczonéy Dyſſertacyi De la Lande. *x*)

Z wydziału Zwiérzęcégo używali Starożytni pod piſma na ſam przód niewyprawnych ſkór zwiérząt z włoſa tylko oſtrzyżonych, i to tak dáwno, jak zaczęto piſać inkau-

t) Deſcription de la Chine T. II.

u) Hiſtoriæ Sinicæ Decas.

w) Recueil des voyages de KOEMPFER. *Londres* 1736.

x) Deſcription de l' Art de faire le papier. *Paris*. 1761.

ſtém. Jończykowie zdawien piſzący na ſkórach kozłowych i baranich, nazywali xiążki *ſkórami. y*) U Dyodora *Sycyliyczyka* piſma Biblioteki Królów Perſkich, z których zbiérał ſwoją Hiſtoryą Ktezyasz, nazwané ſą *ſkóry Królewſkié, z*) (*βασιλικαὶ διφθέραι, pelles regiæ.*) Nazwiſko *ſkór* zoſtało ſię długo ſamym nawet pergaminóm. *a*)

Jedna z naydawniéyſzych xiążek Greckich w *Kolchidzie o robiéniu złota przez Chémią* czyli raczéy *przez Alchimią* była piſaná na ſkórach baranich; a tę xiążkę Poetowie báyką *o wyprawie Argonautów na zdobycz Złotégo Runa* oſłonili. *b*) Przymiérzé między Rzymianami i Gabińczykami zpiſané było na ſkórze wołowéy w koło wyciętéy, którą dlá kſztáłtu *puklerzem* nazwano. *c*) Na takowych niewy-

y) ϗ τὰς βίβλυς διφθέρας καλέυσι ἀπὸ τῦ παλαίυ Ἴωνες, ὅτι κοτε ἐν σπάνει βίβλων ἐχρέωντο διφθέρῃσι αἰγείῃσι τε ϗ οἰείῃσι· ἔτι δὲ ϗ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βαρβάρων ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφυσι. HERODOTUS *Halicarnaſſæus in* Terpsichore.

z) ὗτος [Κτήσιας] ὤν, φησιν, ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθέρων, ἐν ἂις οἱ πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις κατά τινα νόμον ἔιχον συντεταγμένας πολυπραγμονῆσαι κατ' ἕκαστα ϗ συνταξάμενον τὴν ἱςορίαν ἐις τὺς ἕλληνας ἐξενεγκεῖν. Biblioth. Hiſt. L. I.

a) *Quid ego tibi de Varrone reſcribam, quatuor* διφθερίαι *ſunt in tua poteſtate.* CICERO ad *Atticum* L. XIII. Epiſt. XXIV.

b) *Guidonis* PANCIROLLI Rerum Memorabilium. L. II. Tit. 13. *Ambergæ.* 1621. = *Jacobi* MARTORELLI de Theca Regia calamaria ad L. I. παρέργον. C. I.

c) *Clypeum ob rotunditatem veteres corium bovis appellarunt, in quo Romanorum fœdus cum Gabiis foret deſcriptum.* FESTUS de Verborum Significatione ſub C.

prawnych ſkórach znáyduią ſię nápiſané dwie xięgi Ezdrasza w Bibliotece Dominikańſkiéy w *Bononii. d)*

Pergamin był w tym wydziale náyſzacownieyſzym materyałém pod piſma. Zwany był równie u Greków jak u Łacinników *powłoką zwierzęcą*, (*μεμβράνα membrana*,) a nazwiſko *Pergaminu* dané mu od Miaſta *Pergamu*, gdzie náyprzedniéy wyrábiany bydź zaczął. *e)* Warro był zdaniá, że dopiéro wtedy był znaleziony, kiedy Ptolemeusz *Epiſanes* przez zazdrość, ażeby Biblioteka Pergameńſká nie była rozſzérzoná, zabronił wywozić papiér Egiptſki za granicę; a Eumenes II wſkrzeſił rękodziéło pergaminów, ażeby jego Biblioteka w niczém nie uſtępowała Alexandryyſkiéy. *f)* Mogło bydź zaiſte, że w owym czaſie, gdy ſię pomnażały w piſma dwie náyſławnieyſze Biblioteki, podwojono práce około pergaminu; atoli już dáwniéy muſiáł bydź w wyſokim ſtopniu przedniości, gdyż święté Żydów xięgi od Arcykapłana Eleazara Ptolomeuszowi *Filadelſowi* przyſłané, które LXX Tłumaczów na język Grecki wyłożyli, na tak wybornym były pergaminie, iż Kró-

d) *Bernardus* MONTFAUCON in Diario Italico. *Pariſiis*, 1702.

e) *Chartam defuiſse non puto Ægypto miniſtrante commercia. Et si alicui Ptolemæus maria clausiſset, tamen Rex Attalus membranas a Pergamo miſerat, ut chartæ pellibus penſarenur. Unde & Pergamendrum nomen ad hunc uſque diem tradente sibi invicem poſteritate ſervatum eſt.* HIERONYMUS Epiſt. XXXVII. *ad Chromatium, Jovinianum & Euſebium.*

f) *Max æmulatione circa Bibliothecas Regum Ptolemæi & Eumenis, ſupprimente chartas Ptolemæo, idem Varro membranas Pergami tradidit repertas.* PLINIUS Hiſt. Mundi. L. XIII. C. XI.

la w zadziwiénié wprawiły, *g*) a nawet przyznać trzeba, że zachowanié pism náystarożytnieyszych przed wyrábiániém papiéru skorom czyli pergaminóm winniśmy.

Jakkolwiek zaś upowszechnioné było użycié papiéru Egiptskiégo do pism codziénnych, zawsze jednak przekłádano pergamin pod dziéła wážné i zachowaniá godné. Paweł Apostół zalécając, w wtorym swym Liście Tymoteuszowi, żeby mu przyniósł xiążki z *Troady*, upominał go náytroskliwiéy o pergaminy. *h*) Robiono pergamin biały, szarłatny i żółty. Tén ostatni był náypospolitszy, *i*) i po jednéy tylko stronie farbowany. *k*)

Oprócz zwykłégo rozchodu Pergaminu na xiążki, znacznie był potrzebowany w Starożytności na ow gatunek Przypomków kretą biélonych, któré, jak się domyślać należy, laską glinki farbistéy lub ołowiu pisywane były, i na których mogły się powtárzać pisma tylé razy, ilé się po-

g) FL. JOSEPHUS Antiquitatum Judaicarum. L. XIII. C. II. = ARISTEAS de LXX. Interpretibus.

h) „ *Idąc przynieś mi z sobą i xięgi, a náywięcéy pergaminy.* ad TIMOTHEUM Rozdz. IV. w. 13. [ἐρχόμενος φέρε καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα δὲ τὰς μεμβράνας.

i) *Si qua aliunde putas rerum expetenda tuarum*
Præsidia, atque ideo croceæ membrana tabellæ
Impletur — — — — — JUVENALIS Sat. L. III.

k) *Membrana aut candida aut lutea aut purpurea fuerunt, candida exsistunt naturaliter, luteum membranarum bicolor est, quod a confectore una tingitur parte idest crocatur, de qua Persius: Jam liber & positis bicolor membrana capillis.* ISIDORUS Orig. L. VI.

dobało dáwné zmazać a nowé zaryſować. Zwané były takié przypomki *Odcierkami.* *l*) (*παλίμψεστοι* od *πάλιν* *znowu* i *ψάυειν* *ſkrobać*, *tabellæ gypſatae*, *chartæ deletiles*, *palimpſesti.*) Podobnież pod krótkié napiſowé wykazy, jakié ſłużyły do oznaymowaniá widowiſk, do wſkazów oſobóm pewnych należytości, do znakowaniá towarów, naczyń i t. d. zwané podług różnych okoliczności *biáłka*, *obwieſtki*, *zkazówki*, *m*) (*λευκώματα*, *προγράμματα*, *πιττάκια*, *alba*, *programmata*, *pittacia*, *indices*, *brevia*,) nie papiéru, który przez ſwą kruchość tamowałby był pośpiech w przypádku rozmnáżaniá takowych napiſów, i nié mogłby bydź długo trwa-

l) *Nam quod in palimpſeſto, laudo equidem parsimoniam, id miror, quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, quam hæc ſcribere* CICERO Fam. L. VII. Epiſt. XVIII.

m) *εισελθὼν ποτε ἠμιξύρητος ἐις νέων συμπόσιον, πληγὰς ἔλαβε· μετὰ δὲ ἐγγράψας τὰ ὀνόματα ἐις λευκώμα τῶν πληξάντων περιῄει ἐξημμένος.* DIOGENES *Laertius* in *Diogene Cynico.* = *Jiſque imperes, ut ſumant membranulam, ex qua indices fiant.* CELSUS L. VII. C. VII. = *Allatæ ſunt amphorae vitreae diligenter gypſatae, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: FALERNUM. ANNORUM. C.* PETRONIUS in Satyrico. = *De promovendis etiam sibi adnotabat, & perlegebat cuncta pittacia.* AEL. LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.* = *Breve nominum conſcripsit. — ac breve omnibus legit.* FL. VOPISCUS in *Aureliano.* = *Edici juſsit & programma in parietibus fixit.* VULCATIUS GALLICANUS in *Avidio Caſsio.* = *Suſceptor antequam diurnum pittacium authenticum ab Actuaris ſuſceperit, non eroget.* IMPP. VALENTINUS & VALENS L. XI. C. Theodos. De Erog. Milit. annonæ. = *Titulus Crucis CHRISTI Servatoris barbare* τίτλος *dictus, qui* γνησίως *audiret* πιττάκιον. *Jacobus* MARTORELLI de Theca Regia Calamaria L. I. C. V.

łym w ſklepach, piwnicach i t. d. lecz pergaminu używano. Pod wſzelkié także ryſunki pergamin był zgodnieyſzy niż papiér. *n*)

Jedwabie pod piſma, jako ſnowy robaków, mieſzczą ſię w wydziale zwiérzęcym. Wzmiéniłém wyżéy o mieſzaniu jedwabiu z bawełną w gatunkach papiéru wiekóm ſrzednim znanégo. W Starożytności Wſchodnié Narody doſyć częſto piſywały na bławatach, ſzczegolniéy zaś Perſowie, ztąd Rzymianie i Grecy, gdy czaſem piſywali na jedwabnych tkaninach, wyznawali tén zwyczáy obcym. *o*)

Z tegoż wydziału mieli jeſzcze Starzy kość ſłoniową, któréy majętnieyſi używali na przypomki. *p*) Dwie tábliczki ſłoniowé złożoné razém zwały ſię *Δίπτυχον*, *pugillar bipatens*, *q*) *Dwoyſałd*; trzy: *Τρίπτυχον*, *pugillares tripli-*

n) *Metium Pomposianum, quod habere imperatoriam genesin vulgo ferebatur, & quod depictum orbem terræ in membranas concionesque regum ac ducum ex T. Livio circumferret — — interemit.* SUETONIUS in Domitiano. — *Assistebant fabri ædium complures balneis novis moliendis adhibiti; ostendebantque depictas in membranulis varias species balnearum.* A. GELLIUS Noct. Attic. L. XIX. C. X.

o) *Tu etiam sericis voluminibus Achæmenio more infundi literas meas præcipis.* SYMMACHUS L. IV. Epiſt. XXXIV.

p) *Languida ne tristes obscurent lumina ceræ,*
Nigra tibi niveum litera pingat ebur. MARTIALIS Ἀποφορήτων Epigr. V. Pugillares Eburnei.

q) *Puer notarum præpetum!*
Solers minister! advola;
Bipatens pugillar expedi, &c. AUSONIUS ad ſuum velociſsime excipientem Epiſt. CXXXVII.



ces, *r*) *Troyfałd* i t. d. Takich przypomków zabytki znáydują fię jeszcze w Muzeach Starożytności. *s*) Na floniowe tábliczki zapifywano niegdyś imiona pokoléń w *Rzymie*, i zkładano je w Kościele SATURNA. *t*) W fzczęśliwych czafach Rzeczypofpolitéy przenofzono na nie Zarady Senatu, a potem wyroki Céfarzów. *u*) Były nawet całe xiążki floniowé. *w*) (*Libri Elephantini*)

Nie opufzczę tu ofobliwości, którą znáyduję o dáwnych pokoléniach Arábfkich, że w niedoftatku karty pifywali na kościach łopatek baranich i wielbłądzych, á nawłocząc jé zapifané na fznurki, pęki z nich robili, nakfztałt trzofu kłuczów. *x*) Jefzcze za czafu MAHOMETA w okolicach *Meki* taki materyáł był dofyć zwyczayny. *y*)

r) *Tunc triplices noftros non vilia dona putabis.* MARTIALIS. Ἀποφορήτων. Epigr. VI. Triplices.

s) Explication d' un Diptyque d' yvoire dans les Mem. de l' Acad. des Infcr. de *Paris*. T. V. = Explication d' un Diptyque singulier dans les mêmes Memoires. T. XVIII. = Diptychon Leodienfe cum Commentario *Alexandri* WILTHEMII. *Leodii*. 1659. = De Diptycho Brixiano Epiftola. *Turici*. 1749.

t) *Bartholomæus* MARLIANUS Topographiæ Urbis L. IV. C. XXI. *Romæ*. 1588.

u) *Diu hæc S. C. quæ ad Principes pertinebant, in libris elephantinis fcribebantur.* FL. VOPISCUS in *Tacito*.

w) *Cubicula plurifariam difpofita tabellis ac figillis* — — *librifque Elephantidis inftruxit.* SUETONIUS in *Tiberio*. = *Habet Bibliotheca Ulpia in armario fexto librum elephantinum, in quo hoc S. C. Tacitus ipfe fua manu fubfcripsit.* FL. VOPISCUS in *Tacito*.

x) ELMACIN *Georgii* Hiftoria Sarracenica. *Lugduni Batavorum*. 1625.

y) *Humphrey* PRIDEAUX in the Life of *Mahomet*. *London*. 1690.

W jedynym przypádku dawni Ateńczykowie pifywali na ſkorupach ślimaczych imiona obywatelów dlá podeyźrzéniá o przewágę w władzy na dzięſiociołetnié wyoyczyznićnié wſkazanémi bydź mających. z) Prawo takowé nazywało ſię ὀςρακισμὸς, *prawo ślimacze*, i podlegali mu częſtokroć náyzacnieysi i náycnotliwsi Ludzie. *a*)

Mabillon dokłádá na oſtatek do tego wydziału piſma oſobliwſze na ſkórach rybich, na jelitach rozmaitych zwierząt i na ſkorupach żółwich; *b*) a Zonaras wſpominá o *Iliadzie* i *Odyſſei* Homera zpiſanych złotém *c*) na zwłoce 120 ſtóp długiéy jakiegoś płazu, którén on zowié *ſmokiem*; zapewné z rodzaju owych wężów Afrykańſkich nadzwyczaynéy wielkości, *d*) z jakich czaſém Céſarze widowiſko dlá ludu czynili. *e*) Te piſma miały ſię znaydywać w sławnéy Bibliotéce Konstantynopolitańskiéy od Konstancyusza Céſarza założonéy, a za Bazyliska w perzynę obróconéy przez pożar.

z) *παρὰ γὰρ Ἀθηναίοις ἕκαστον τῶν πολίτων ἔδει γράφειν εἰς ὄστρακον τȣ̃ὄνομα τȣ̃ δοκȣ̃ντος μάλιστα δύνασθαι τυραννεῖν τῶν πολίτων.* DIODORUS *Siculus* Biblioih. Hiſt. L. XI.

a) CORN. NEPOS. in *Miltiade*, *Themiſtocle* & *Ariſtide*.

b) De Re Diplomatica. L. I. C. VIII.

c) Annalium. T. II. C. XIV.

d) *Tubero in hiſtoriis ſcriptum reliquit, bello primo Punico Attilium Regulum Conſulem in Africa caſtris apud Bagradam flumen poſitis — — — interfecti* (ſerpentis) *longum corium pedes C & XX Romam miſiſse.* A. GELLIUS Noct. Attic. L. VI. C. III.

e) *Solebat — publicare — ut rhinocerontem apud ſepta, tygrin in ſcena, anguem quinquaginta cubitorum in comitio.* SUETONIUS in *Auguſto*

§. XI.

Czém zaś pisali Starozytni i z czego zkłádáł się ich sprzęt pisarski? to jest, co przeyźrzéć jeszcze zostaje, ażeby ich kunszt Pisaniá widziany był w całém swém świetle. Większá część tego sprzętu wyliczoná jest w Zowniku Juliusza Polluxa; *f)* ale zastanowiénié nad niémi okazuje szczegolności, które przemysł Starożytnych céchują, i oddziélá to, co właściwie poźnieysi w tym celu wynaleźli. *g)*

Do ryciá pism na kamiéniach i kruszcach twardych nie mógł bydź użyty tylko *rylec* czyli *dłóto*. *(γλυφεῖον, celtes, coelum.)* Do oraniá zaś pism na táblicach drewnianych, a zwłászcza woskiém powleczonych służyło narzędzié samé tylko Starożytności znajomé *styl. h)* *(γραφεῖον, στύλον, graphium scriptorium, stylus.)*

f) τῷ δὲ παιδὶ δέοντ' ἂν προσεῖναι γραφεῖον, παραγραφίδα, καλαμίδα, πύξιον — — προστεθέον δὲ τοῖς εἰρημένοις μελὰν, μελάνδοχον, κάλαμος. Onomastici L. X. C. XIV.

g) SCHWARTZII Exercitatio de Varia Supellectile Rei Librariæ Veterum. §. 19. *Altfordii.* 1725.

h) *Cum cœperit trementi manu stylum in cerà ducere vel alterius superposita manu teneri, regantur articuli vel in tabella sculpantur elementa, ut per eosdem sulcos inclusa marginibus trahantur vestigia, & foras non queant evagari.* HIERONYMUS ad *Lætam* de Institutione filiæ. = *Vires cum ætate dissentiunt, — non calidi acumen ingenii frigidus sanguis obtundit, — non tremula manus per curvos ceræ tramites errantem stylum ducit.* IDEM ad *Paulum Concordiensem.*

Styl pisarski był z jednégo końca szpiczasty do rysowaniá głosek, z drugiégo spłaszczony nakształt szpateli, a często zaokrąglony i dołkowaty nakształt żłobi w łyżce, jak widzieć na dochowanych w Muzeach, do zaciéraniá tego, co się szpiczastym końcém zaorało, gdy była potrzeba zagładzaniá pisma. *i*) Takowé użycié stylu dało pochóp do dowcipnéy zagádki, *k*) a nawet do przenośni w mowie, kiedy już Starsi odwykli od oraniá na woskach prócz w niektórych przypádkach, i kiedy styl, używany od młodzi niewprawnéy w kunsztownieyszé pisanié, stał się właściwie godłém dziecinnéy nauki, jak to postrzégać można na staroświeckich nadgrobkach żaków stylém w rzeźbie zdobionych. Ztąd u Łacinników *stylus* oznaczá przenośnie *sposób opisaniá myśli*, *l*) tak, jak dziś w całéy Europie *pió-*

i) *Stylus ferreus alia parte, qua scribamus, alia qua deleamus, affabre factus est.* AUGUSTINUS de Vera Religione L. X. = *ego, qui me putaverim hæc absque Philosophis scire non posse, qui meliorem styli partem eam legerim, quæ deleret, quam quæ scriberet.* HIERONYMUS ad *Domnionem.* = W Muzeum Herkulaneńskiém oprócz stylów zwyczaynych, widzieć także style we dwóch sztukach, to jest: osobno *iglice*, a osobno *zacieradła.*

k) *De summo planus, sed non ego planus in imo.*
Versor utrinque manu, diverso & munere fungor.
Altera pars revocat, quidquid pars altera fecit. HEUMANNUS in Symposio *Lactantii.* Aenigma I. *Hanoviæ.* 1722. = Uczony SCHWARTZ w dziéle dopiéro przytoczoném pod g) ucieszne się pomylił, gdy Autora tey zagádki nazwał *Sympozyuszém*, który się nigdy na świecie nie zjawił.

l) *Unus enim sonus est totius orationis & idem stylus.* CICERO de Claris Oratoribus. C. LXV. = *Lucilius, qui primus condidit styli nasum.*

ro, często *arare* znaczy jedno, co *pisać*, *m*) a *stylum vertere* jedno, co *pismo poprawiać* lub *odmieniać* *n*.)

W całéy Starożytności począwszy od Joba wyraźnie wspominającégo o stylu pisarskim, któréń dawni Polácy z Greckiégo nazwali *grafką*, mámy wzmianki náywięcéy o stylach żelaznych zwanych od Poetów, jak oręż, *żelazém*, *o*) (*ferrum*) i bez wątpienia od podobności do stylu pisarskiégo wziął nazwisko znany gatunek broni *stylet*. *p*) Samé nawet style pisarskié musiały bywać znacznéy wielko-

PLINIUS in Prologo Hist. Mundi. = *Affectatione & morositate nimia obscurabat stylum.* SUETONIUS in *Tiberio.* = *In quodcunque vitium styli mei mucro contorquetur, te clamitas designari.* HIERONYMUS ad *Bonosum.* = *Exigitis ut librum Chaldæo sermone conscriptum ad latinum stylum traham, librum utique Tobiæ.* IDEM ad *Chromatium & Heliodorum.* = *Hilarius meorum Confessor temporum & Episcopus duodecim Quintiliani libros & stylo imitatus est & numero.* IDEM ad Magnum Oratorem Romanum.

m) *Hoc paulum exaravi in turba matutinæ salutationis.* CICERO ad *Brutum* Epistola a Germanis reperta IV. =

— — — *ad Salariorum*

Curras scrinia, protinus licebit,

Inversa puero arande charta! MARTIALIS ad Librum suum L. IV. Epigr. LXXXVII.

n) *Sæpe stylum vertas, iterum, quæ digna legi sunt,*

Scripturus — — — — HORATIUS in Arte Poetica. = *Illico vertis stylum, & omnia laudata prius vituperas de eodem ore & dulce proferens & amarum.* HIERONYMUS in *Rufinum.*

o) *Dextra tenet ferrum, vacuam tenet altera ceram.* OVIDIUS Μεταμορφ. L. X.

p) *Inter initia principatus, quotidie secretum sibi horarium sumere solebat, nec quidquam aliud, quam muscas captare, ac stylo præacuto configere.* SUETONIUS in *Domitiano.*

ści, i służyć czasém za broń, gdyż niémi można było śmiertelnie ranić. Takowé rany zdarzały się na burzliwych Seymach Rzymskich, na których głosujący zarádzać zwykli z stylém w ręku: za GRACHOW, za KALIGULI, za KLAUDYUSZA. *q*) CEZAR przebił ramię KASSYUSZOWI jednému z swych Morderców stylém pisarskim, *r*) a Męczénnicy KASSYAN i MAREK; piérwszy od niewdzięcznych Uczniów, drugi od swawolnych żaków stylami byli zakłóci. *s*) Pokazują jednak w niektórych Starożytności Muzeach style miedziané, któré możnáby mieć za szpile do innégo niegdyś użyciá służącé. O stylu kościanym wspominá ATTA dáwny Satyryk u IZYDORA. *t*)

Do pisaniá na pergaminie, papiérze Egiptskim i innych materyach wietkich náydáwniéy służył za narzędzié Pisarzóm pędzel, i jednaki musiáł bydź, iż tak rzekę, warsztat Pisarstwa i Malarstwa, kunsztów; któré w piérwiástkach swoich niczém prawie nie różniły się od siebie. Ztąd pozostał ślad porównaniá narzędzi tych kunsztów w prze-

q) PLUTARCHUS in *Gracchis.* = SENECA de Clementia L. I. C. I. = SUETONIUS in *Caligula.* = IDEM in *Claudio.*

r) *Cæsar Cassii brachium arreptum graphio trajecit.* SUETONIUS in *Cæsare.*

s) THEODORETUS Hist. Eccles. L. I. C. III. = SOZOMENUS Hist. Eccles. L. V. C. X. = GREGORIUS *Nazianzenus* Orat. III. = PRUDENTIUS περὶ Στεφάνων Hymno I, qui incipit: *Sylla forum statuit Cornelius &c.* = Hymn ten daje wyobrażenie o zkładzie i użyciu stylu w pisaniu.

t) *Vertamus vomerem in ceram, mucroneque aremus.*
Osseo, — — — — — — Orig. L. VII.

nośniach języków. *u*) Z rozkrzewiéniém pism głoskowych weszła w powszechné niemal użycié *trzcinka* do szybkiégo kryśléniá cech rozpłynami usposobiana. *w*) (*κάλαμος, δόναξ, σχοῖνον, calamus scriptorius, donax, arundo.*) Ztąd podobno i u Starożytnych Poláków głoski nazywały się *ćcionki* czyli *trzcionki*, przeto, że jé trzcinkami na karcie rysowano.

Wynalazek trzcinki pisarskiéy musiał bydź dáwnieyszy

u) *Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus tuis, penicillo meo.* CICERO ad *Quintum* Fratrem L. II. Epist. XIV.

w) *Eodem scriptorium calamum in aurem esse conjiciendum, donec sursum ad os perveniat.* CORN. CELSUS L. VII. C. XI. = *Si qua (medicamenta) erunt arida, per scriptorium calamum inspirabuntur.* IDEM L. VII. C. XXVI. =

Jam satis invalidos calamo lassavimus artus. OVIDIUS Heroidum Epist. XX. *Cydippe Acontio.* = Καὶ λαβὼν βιβλίον, ὡς γράφειν μέλλων, προσήνεγκε τῷ σόματι τὸν κάλαμον. PLUTARCHUS in *Demosthene.* =

Cogis me calamo manuque nostra
Emendare meos, Pudens! libellos. MARTIALIS L. VII. Epigr. X. =

Jam dudum teretes hendecasyllabos
Attrito calamis pollice lusimus. C. SOLLIUS SIDONIUS APOLLINARIS L. X. Epist. XXIII. = *Senex torminibus & aculeis stomachi podagræque & chiragræ sæpe torquetur, ita ut ne stylum quidem aut calamum tenere queat.* HIERONYMUS Epist. ad *Pammachium.* = = *Harundo Cypria, quæ δόναξ appellatur.* PLINIUS Hist. Mundi. L. XXIV. C. XI. =

Nomen, Acidalia meruit quod arundine pingi. MARTIALIS L. IX. Epigr. XIV. de *Earino Domitiani.* = =

Inque manus chartæ nodosaque venit arundo. PERSIUS Sat. III.

Neve notet lusus tristis arundo tuos. MARTIALIS ad libellum suum, L. I. Epigr. IV.

niż wynalazek karty Egiptſkiéy, gdyż można było zmoczoną w jakiéykolwiek farbie piſać na korze drzew, ſkórach zwiérzęcych i ołowiu. O zwyczayném używaniu trzcinki do piſaniá u Starożytnych Egiptcyan świadczą Horus Apollo *x*) i Klemens *Alexandryyſki. y*) Dáwność ich muſi bydź wielka, kiedy na lat przeſzło 1000 przed Erą Chrześciiańſką Król Dawid przyrownał ſwóy język do trzcinki Piſarza ſzybko piſzącégo. *z*)

Wyborné trzcinki do piſm miéwali Starożytni z *Egiptu. a*) U Rzymián náybarziéy zachwálone były trzcinki Knideyſkié, i owé, które od Anaityckiégo jeziora z Azyi

x) Δέλτον αὐτῷ παρατίθησιν ὁ ἱερεὺς ϗ σχοινίον ϗ μελὰν πειράζων, ἐι ἐκ τῆς ἐπισαμένης ἐσι συγγενείας, γράμματα ϗ ἐι γράφει. Hieroglyphicorum L. I. C. XIV. = Αἰγύπτια μὲν γράμματα δια τὸ τούτοις παρ᾽ Αἰγυπτίοις τα γραφόμενα ἐκτελεῖσθαι, σχοίνῳ γὰρ γράφουσι ϗ οὐκ ἄλλῳ τινὶ. IDEM L. I. C. XXXVIII.

y) Ἑξῆς δὲ ὁ ἱερογραμματεὺς προσέρχεται ἔχων πτερὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, βιβλίον τε ἐν χέρσι, ϗ κάνονα, ἐν ᾧ γραφικὸν μελὰν ϗ σχοῖνον. Strom. L. V.

z) „*Język moy pioro* (trzcinka) *Piſarza ſzybko piſzącego.* PSALM. XLIV. w. 2. = Wyraz *calamus*, [κάλαμος] jak jeſt wyraźnie in Vulgatis (*Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis,*) oddany w przekładach właściwie, a w źrzódle Hebrayskiém przenośnie przez *Styl*, powinién był w tém mieyſcu bydź po polsku wyłożony przez wyráz *trzcinka*, nie przez wyraz *pióro*, bo chociáż u Łaciników dzisieyſzych barzo dobrze używa się do wyrażéniá *pióra* przenośnie *calamus*, lub *ſtylus*, atoli przeciwnie w żadnym z teraźnieyſzych żywych języków nie można oddawać dáwnych narzędzi piſarskich *ſtylu* i *trzcinki* przez wyraz *pióro*, o którém żadén z Starożytnych nie domyślał się, ażeby mogło bydź kiedy narzędziém piſarskiém.

a) *Chartiſque ſerviunt calami Ægyptii maxime, cognatione quadam papyri.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVI. C. XXXVI. = *Modo si papyrum*

zprowadzano. *b*) Miały oné zacięcié prawie takié, jak i naſzé pióra, a od nacięcia kończyny ku upuſzczaniu rozpłynów piſarſkich potrzebnéy zwané były μεσόσχιδες, μεσότομοι, *fiſſipedes*, *c*) i w rzeźbach trudno jeſt rozeznać jé od naſzych piór z ſzczypiorów odartych, chybá ztąd, że ſą proſtſze, węzłowate, i czaſem zacinané z obydwóch końców.

Wzór takowych trzcinek widzieć można w *Rzymie*; jedną na trunnie czyli raczéy na naczyniu, w jakich niegdyś zkładano popioły z ciał zmarłych zwyczajém starożytnym palonych, w ręce Parki *nella Villa Borgueſe*, która dała jaſné wyobrażénié o kſztałcie trzcinek piſarſkich w Starożytności używanych sławnému WINKELMANOWI; *d*) drugą w ręce Muzy na wyciſku z glinki palonéy, ſztuce zrobionéy za czaſów piérwſzych Céſarzów Rzymſkich, wykopanéy w r. 1732, którą objaśnił FICORONI. *e*) Podobnéż doſtrzégá ſię w *Portici* między zbiórém rozmaitych malowideł wydobytych z *Pompejany* i *Stabiów*.

Ægyptiam tu argutia Nilotici calami inſcriptam non ſpreveris inſpicere. L. APULEJUS *Madaurensis* de Asino aureo L. I. ad *Fauſtinum.* =

Dat chartis habiles calamos Memphitica tellus,

Texantur reliqua tecta palude tibi. MARTIALIS Ἀποφορήτων. Epigr. XXXVIII. *Faſces Calamorum.*

b) *Probatiores tamen Cnidii* (calami) *& qui in Asia circa Anaiticum lacum naſcuntur.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVI. C. XXXVI.

c) *Nec jam fiſsipedis per calami vias*

Graſsetur Cnidiæ ſulcus arundinis. AUSONIUS *Burdigalensis* Epiſt. VI. ad *Theonem.*

d) Nachrichten von den neuſten herkulaniſchen Entdeckungen.

e) De Perſonis Scenicis.

Dotąd jeſzcze na Wſchodzie całe Narody piſzą po więkſzéy części trzcinkami. Chińczykowie tylko i Japonowie malują pędzlikami z nieporownaną ſzybkością ſwé całoſłowé céchy; a Siamczykowie używają laſeczek ziémi tłuſtéy i farbiſtéy do ryſowania ſwych cech zgłoſkowych. Na Zachodzie náywcześniéy z wiekiém VI lub VII trzcinki zaczęły uſtępować powoli piorom gęſim, łabęcim, pawim i t. d. lecz całéy Starożytności nie znane było w kunſzcie piſania naſzé pióro, (*penna*) a przynáymniéy nie maſz w téy mierze żadnéy rękoymii z piſm Wiek VIII poprzedzających. Pliniusz *Starſzy* náyprácowitſzy z Piśmiénników, który z 2000 xiążek ſwé wiadomości czérpał, a z doświadczénia wybadywáł pożytki nawet náydrobnieyſzé wſzyſtkich rzeczy Starożytności znanych, jak w obſzernym opiſie rozmaitégo rodzaju ptáków, tak w oſobnym rozdziale o gęſiach, gdzie nám i té ſzczególności dochowáł, że Niémieckié gęſi zwané już w *Rzymie* za jego czaſu *ganzæ* (Gänſe) náybarziéy zachwalano, i że za funt ich puchu do wyściélania wezgłowiów płaciło ſię pięć ſrebrników, (*denarii quini*, to jeſt, ſtóſownie do czaſów Tytusa na dziſieyſzą monetę Polſką zł: 5. gr: 10.) nic cale nie wſpominá o piórach do piſania. Jeżeli gdzie jeſzcze byłyby wzmianki piór ptaſzych do piſm w Starożytności, tedy u owych Piſmienników, którzy o wieyſkiém goſpodarſtwie i korzyściach z niego piſali, jako to Kato, Warro, Kolumella i t. p. wſzyſcy jednak milczą o przydatności piór dlá Piſarzów, wyliczając różne inne użytki z domowych ptaków.

Niewczesny był wniosek niektórych z owégo wiersza JUWENALISA: = *Anxia præcipiti venisset epistola penna.* = f)

f) Sat. L. IV. = Wyráz *Penna* u JUWENALISA tak daleko jest od znaczéniá narzędzia pisarskiégo, jak u KLAUDYANA o pisaniu piórmi na powietrzu w owych wiérszach:

Ingenti clangore grues æstiva relinquunt
Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo,
Ordinibus variis per nubila texitur alis
Litera, pennarumque notis inscribitur aer.

De Bello Gildonico. Náypowszechnieysze było mniemanié Starożytnych, że MERKURY czyli TAUT Wynalezca Abecadła wziął był pochóp do postacéniá głosek od Żurawiów, jakoby one przelatując z Tracyi od Strymonu ponad *Nil* szykiém gromad swoich porządek i postacie głosek wyrážały, jak to objaśniá KASSYODOR mowiąc: *Literas primum, ut frequentior tradit opinio, Mercurius repertor artium multarum volatu Strymoniarum avium collegisse memoratur. Nam & hodie grues, qui classem consociant, alphabeti formas, natura imbuente, describunt, quem in ordinem decorum redigens, vocalibus consonantibusque congruenter admixtis viam sensualem reperit, per quam alta petens ad penetralia prudentiæ mens possit velocissima pervenire.* Variarum L. VIII. Ztąd u Egiptcyan hieroglif Żurawia na céchę piśmiénną zamiéniony czynił piérwszą głoskę w ich Abecadle. Ztąd MARCYALIS przez wyráz *grues* oznaczył przenośnie *głoski*. Ztąd KLAUDYAN na takiém mniemaniu zasadzony położył blizko siebie wyrazy *litera* i *pennæ*, ale z tego wszystkiégo wnosić nie można, że jému lub jego Poprzednikóm znané było pióro pisarskié. Równie nie rozumiáł HOMERA ów, co z wiérsza w H. *Odyssei*:

τῶν νέες ὠκεῖαι ὡσεὶ πτερὸν ἠὲ νόημα.

gdzie tén Patryarcha Poetów przyrównywá lekkié i szybkie okręty w przelocié po morzach do pióra i myśli, chciał przyczépić podobieństwo pióra pisarskiégo, jak gdyby też wnosił z owégo wielokrotnégo powtarzania: ἔπεα πτερόεντα (*słowa skrzydlaste*, czyli *szybko wymowioné*) których raz wypuszczonych zacofnąć nie można, jak rozsądnie tłumaczy PLUTARCH L. de Garrulitate. Nié można tu nie dotknąć grubéy o-

że już w Wieku II znané były pióra ptáſzé w ſprzęcie piſarſkim, kiedy oczywiście wyráz przenośny *penna* w tém mieyſcu położony nie oznaczá piſarſkiégo narzędziá, lecz ſzybkość dochodzących liſtów, jakby na ſkrzydłach. Inaczéy wykładać tén wiérſz jeſt nie znać myśli Poety, a daleko mniéy jéſzcze Starożytność.

Pierwſzą wzmiankę na Zachodzie o piórze piſarſkiém znajdujémy dopiéro w Wieku VII u Izydora, który kładzie wyraźną różnicę między piórém a trzcinką, *g*) lubo zaś nie zdaje ſię mowić o piórze, jak o rzeczy nowéy, że jednak za jego wieku używali Piſarze do woli piór lub trzcinek, to ſa-

myłki albo raczéy natrętnégo uporu w utrzymywaniu właſnégo przywidzenia tych, którzy z owégo mieyſca KLEMENSA *Alexandryyskiégo* przytoczonégo wyżéy w oryginale na k. 131 pod *y*) w wyrazach takich: „*Wráz „Świętopis wyſtępuje pióra na głowie mający, a w ręku xiążkę i pra„widło, na którém czérnidło piſarskie i trzcinka*„ śmiało wnieśli, że tu pióra na głowie znaczą pióra ptáſzé do piſaniá, kiedy nie mogą w tém ſamém mieyſcu nie widzieć trzcinki piſarskiey wyraźnie wſpomnionéy od tego Mądrégo Oyca Kościoła, a powinniby znać, że w ſtróy głowy Kapłanów Egiptskich, ſzczególnieyſzych Czcicielów TAUTA, wchodziły pióra czyli skrzydełka, jakié na obrazach ſtarożytnych u czapki i u pięt *Merkuryuſza* poſtrzegamy, a nawet naydujemy u TERTULLIANA, że pióra były ſtrojem poſpolitym u Garamantów niedalekich Sąsiadów dawnych Egiptcyan, bo tylko Etyopią przegrodzonych, a to w owych słowach: *Debebunt etiam & ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantum, aut ſtrobulos Barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorum, aut ſtigmata Britonum.* L. de Virginitate Velanda.

g) *Calamus arboris eſt, penna avis, cujus acumen dividitur in duo in toto corpore unitate ſervata.* Orig. L. VII.

mo przekonywá, że wtedy pióro niebyło powſzechnie znané, a zatém nie było dawnym wynalazkiém, i możná bydź pewnym, że jeżeli gdzie na obrazie lub na rycinie jakiéy za ſtarożytną udawaney zdarzá ſię widzieć w ręku oſoby piſzącey pióro gęſie z ſzczypiórami, jak bywa w niektórych malowidłach Arystotelesa i Ewanielistow, robota takowá jeſt barzo poźnégo i barzo niewiadomégo kunſztmiſtrza.

Rozpłyn, w którym Starożytni maczali ſwé trzcinki, zwany był u dáwnych Łacinników, równie jak u Greków, *czérnidłem piſarſkiém*, (*μελὰν*, *μελανὸν γραφικὸν*, *atramentum librarium*) u poźnieyſzych Greków *przypałnikiem* (*ἐγκαύστον* od *ἐγκαύειν przypalać*,) podobno dlá tego, że wſzelki gatunek inkauſtu wyſtawianiém na przypál promieni ſłonecznych czyſzczono. *h*) Ztąd i my zkaźnie w ięzyku naſzym nazwaliśmy *inkaust*, jak Włosi *inchiostro*, lubo nazwiſko *ἐγκαύστον* oznaczało náywłáściwiéy ow płyn czerwony z warzonéy poſoki ſzarłatu wyrábiany, którego używali Wſchodni Céſarze do podpiſywaniá piſm urczyſtych zwanych dlá tego *Encauta*, *Encauteria*, a którego nie godziło ſię nikomu więcéy używać pod karą *rebellionis*. *i*)

Inkauſt piſarſki znany był barzo odległéy Starożytności może dáwniéy jeſzcze niż trzcinki długo zaſtępowané od pędzlów, a przynáymniéy zawſze muſiáł bydź w użyciu, odkąd zaczęto piſać na kórach drzew lub ſkórach zwiérząt. Od namazywaniá inkauſtém głoſki w *Lacyum* z pierwiaſtek

h) *Omne autem atramentum ſole perficitur.* PLINIUS Hiſt. M. L. XXXV. C. VI.
i) NICETAS *Choniates* in Annalibus de Vita *Manuelis*.

zaráz rozkrzewienia tam pisma nazwane były właściwie *mazami.* *k*) (*literæ a linendo*) U Jeremiasza, który żył na lat przeszło 600 przed CHRYSTUSEM znáyduje się wyraźná wzmianká o inkauście. *l*) Pamiętny wyráz Demadesa Mowcy Ateńskiégo, który był powiedział o okrutnych Prawach Drakona, że nie inkaustém lecz krwią napisane były, barzo dowodzi, że na lat 700 przed Erą naszą pisano inkaustém w *Atenach.* *m*) Pliniusz *Starszy* przywiódłszy xiążki Numy i *Sybillową* inkaustém pisané na karcie Egiptskiéy, wspominá razém o Mucyanie, który będąc Rządzcą w *Licyi* czytał tam list Sarpedona także na karcie Egiptskiéy pisany podczas woyny Trojańskiéy, *n*) z kąd się okazuje, że Licyyczykóm znany był inkaust dáwniéy niż na lat 1200 przed tąż Erą, to jest, w Wieku Bohatyrskim.

W rzeczy samey pojąć nié można, jakby *Iliada* i *Odysseja*, dzieła tak rozległé! mogły bydź napisané, gdyby był inkaust nie był pospolitym w wieku Homera. Nié można

k) — — — *Incomptis allinet atrum*
Transverso calamo signum — — — HORATIUS in Arte Poetica.

l) „ *Odpowiedział im Baruch: z ust swoich mówił, jakoby czytając ku* „ *mnie te wszystkie kázania, a jam pisał na xiążkach inkaustem.* „ Rozdz. XXXV. w. 18.

m) Διὸ καὶ Δημάδης ὕστερον εὐδοκίμησεν εἰπὼν ὅτι δι᾽ αἵματος οὐ διὰ μέλανος τοὺς νόμους ὁ Δράκων ἔγραψε. PLUTARCHUS in *Solone.*

n) *Mutianus ter Consul prodidit nuper se legisse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis a Troja scriptam in quodam templo epistolæ chartam.* Hist. Mundi. L. XIII. C. XIII.

pojąć, jakby mógł bydź wydoſkonalony język Grecki do tego ſtopnia, w którym go uznajémy w HOMERZE, gdyby już przed HOMEREM nie piſano barzo wiele, a niepodobná było piſać barzo wiele nieznającym inkauſtu, i przymuſzonym orać ſzpicą żelazną. MARTORELLI dowodzi, że już MOYŻESZ piſáł inkauſtém. *o*) Jak powſzechnie był potrzebowany inkauſt w *Grecyi*, gdzie nawet młodź, nie jak w *Rzymie* ſtylém na woſkach, lecz inkauſtém na karcie piſywała, okazuje ow wyrzut, którén DEMOSTENES złośliwie uczynił ESCHINESOWI, że on w Szkołach będąc do nizkich poſług używany między innémi rozciérál inkauſt. *p*)

Spoſoby robiéniá inkauſtu w Starożytności opiſali WITRUWIUSZ, *q*) PLINIUSZ *Starſzy*, *r*) DYOSKORYDES *s*) i IZYDOR. *t*) Między teraźnieyſzymi cała xiążka o *Inkaustach* KANEPARYUSZA użytecznieyſzá jeſt Fizykom, niż Antykwarzóm. *u*) Náypoſpoliciéy robili Starzy ſwóy inkauſt z ſadzy i z węgli pálonégo łuczywa. *w*) Zachwálony był gatunek inkauſtu

o) De Regia Theca Calamaria sive Μελανοδοχείωι. L. I. C. III. Atramentum ſveta ſcribendi materies.

p) *παῖς μὲν ὢν μετὰ πολλῆς ἐνδείας ἐτράφης ἅμα τῷ διδασκαλείῳ προσεδρεύων, τὸ μέλαν τρίβων, καὶ τὰ βάθρα σπογγίζων, καὶ τὸ παιδαγωγεῖον κορῶν, οἰκέτου τάξιν οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων.* De Corona.

q) Architecturæ L. VII. C. X.

r) Hiſt. Mundi L. XXXV. C. VI.

s) De Materia Medica L. V. C. Ult.

t) Originum L. XIX.

u) *Canepari liber de atramentis* „ mowi ERNESTI Archæol. Liter. p. 10. „ *phyſicis aptior eſt quam antiquariis rationibus.*

w) *Fit enim & ex fuligine plurimis modis — — Fit & tædis ligno com-*

w *Atenach* z lagru winnégo zwany τρυγικὸν wynalazku Malarzów Polignotą i Mikona. *x*) Umieli Starzy ubezpieczać pisma od myszy zaprawiając inkaust piołyném. *y*) Posiadali także sposób miarkowania go tak, żeby niebył ani zbyt ciekły ani zbyt gęsty, za pomocą gumy lub octu, *z*) chociaż nám pozostało wyraźné uskarżanie się na jego nieumiar w jednéy Satyrze Persyusza. *a*) Że jednak nie były nadto płynné inkausty Starożytnych, okazują to arcy wydatné głoski w pismach Herkulaneńskich, a przytém niezblakłéy przez XVII wieków czarności, z których to pism jakkolwiek na węgiel przepalonych, za pomocą kunsztownego wałka, około którégo jé okléjáno, kilka szczęśliwie rozwinięto i przepisano. Z tych między innemi náyznajomsza jest *Obrona Muzyki* przez jakiegoś Filodema. Czárność ta inkaustów wydawała się náybardziéy na karcie Egiptskiéy wsiąkającéy rozpłyny i zwanéy ztąd *bibula*. *b*) Bla-

busto tritisque in mortario carbonibus. — — — Laudatissimum eodem modo fit e tædis. Adulteratur fornacum balinearumque fuligine, quo ad volumina scribenda utuntur. PLINIUS Hist. Mundi L. XV. C. V.

x) *Polygnotus & Mycon celeberrimi Athenis Pictores e vinaceis fecere.* ID. Ib.

y) *Atramentum librarium ex diluto ejus* (absynthii) *temperatum literas a musculis tuetur.* IDEM Ibidem.

z) *Librarium* (atramentum) *gummi, tectorii glutino admisto* temperatur. *Quod autem aceto liquefactum est, æque diluitur.* IDEM Ibidem.

a) *Tunc querimur, crassus calamis quod pendeat humor,*
Nigra quod infusa vanescat sepia lympha,
Dilutos querimur geminet quod fistula guttas. Sat. III.

b) *Conficitur bibula Memphitis charta papyro, ait Lucanus. Bibulam autem papyrum dixit, quod humorem bibat.* ISIDORUS Orig. L. VI.

dość ich poſtrzeżoną w niektórych ſtarożytnych piſmach przypiſuje WINKELMAN przeborowi koperwaſém.

Dlá czarności u Łacinników zwany był inkauſt *ſepia* przez podobieńſtwo do pławu zwanego *inkaust*, (*σηπία*, *loligo*) który má czarną poſokę, a w przeſtrachu rozpuſzczá ją po wodzie kryjąc ſię i uciekając pod takowym zamętém. *c*)

c) *Aliæ fuga ſe, aliæ occultatione tutantur, ſepiæ atramenti effuſione, torpore torpedines.* CICERO de Natura Deorum L. III. C. L. =
Sepia tarda fugæ tenui cum forte ſub unda
Deprenſa eſt, jam jamque manus timet illa rapaces,
Inficiens æquor nigram vomit illa cruorem,
Avertitque vias oculos fruſtrata ſequentes. OVIDIUS in Ἁλιευτικῶν Fragmento. = *Sepiarum generis mares varii & nigriores, conſtantiæque majoris; percuſsæ tridente fæminæ auxiliantur; at fæmina icto mare fugit. Ambo autem, ubi ſenſere ſe apprehendi, effuſo atramento, quod pro ſanguine his eſt, infuſcata aqua abſconduntur.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. IX. C. XXIX. = διωκομένη δὲ ἡ σηπία τὸν θολὸν ἀφίησι, καὶ ἐν αὐτῷ κρύπτεται ἐμφήνασα φεύγειν εἰς τοὔμπροσθεν. ATHENAEUS Δειπνοσοφίστων L. VII. = οὐκ ἄξιόν ἐστι τὸ τῆς σηπίας παρελθεῖν· τὴν γὰρ καλουμένην κύστιν παρὰ τὸν τράχηλον ἔχουσα πλήρη ζοφερᾶς ὑγρότητος, ἣν θολὸν καλοῦσιν, ὅταν καταλαμβάνηται, μεθίησιν ἔξω; τεχνομένη τῆς θαλάττης διαθολωθείσης, ποιήσασα περὶ αὐτὴν σκότος, ὑπεκδῦναι καὶ ἀποδρᾶναι τὴν τοῦ θηρεύοντος ὄψιν· ἀπομιμουμένη τοὺς Ὁμήρου θεοὺς κυανέῃ νεφέλῃ πολλάκις οὓς ἂν σῶσαι θέλωσιν ὑφαιρουμένους καὶ διακλέπτοντας. PLUTARCHUS de Solertia Animalium. = Godne tu wſpomnienia dlá ſwey oſobliwości mieyſce TERTULIANA, gdzie przyrównywa Marcyjonitów do tego rodzaju pláwów w owych słowach: *Sed enim ſepiae iſti (quorum figura, illud quoque piſculentum de cibis lex recuſavit) ut traductionem ſui ſentiunt, tenebras hinc blaſphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuſcujuſque jam proximam diſpargunt, jactando & aſſeverando ea, quæ relucentem bonitatem Creatoris infuſcent.* Adverſus *Marcionem*. L. II.

Wyraz *ſepia* użyty w ſtarych piſmach za rozpłyn piſarſki, i to ſzczególniey od Pismienników Rzymſkich, *d*) ma ſię rozumieć przenośnie, (*τροπικῶς*) a Pliniusz *Starſzy* wyraźnie oſtrzega, że ſię z połoki tego pławu inkauſt do piſania nie robił. *e*)

Indyjanie od niepamiętnych czaſów poſiadali tajémny ſpoſób robiénia wybornego inkauſtu, którego ſtarzy Rzymianie nie mogli dociec, *f*) ale go naśladowali. *g*) Wynalazek *Tuſzu* czyli inkauſtu Chińſkiégo gubi ſię także w dalekiéy Starożytności. Robotę jego opiſuje du Halde. *h*)

Naczynie do inkauſtu u Starożytnych zwało ſię *μελανοδοχεῖον*, *atramentarium*, częściéy *theca calamaria*, zkąd i polſkie nazwiſko *kałamárz*; bo w tém naczyniu bywały poſpolicie wydrążenia do zatykania trzcinek zporządzone. U Cypryyczyków, u których inkauſt był w ſztukach nakſztałt tuſzu Chińſkiego, miało to naczynie nazwiſko *ἀλειπτήριον*, i Nauczyciele Piſánia zwani tam byli *Διφθεραλείφοι*. *i*)

d) *Notaſque furvæ ſepiæ*
Gnidioſque nodos prodidit. AUSONIUS Epiſt. IV. ad *Theonem.*

e) *Mira in hoc ſepiarum natura, ſed ex his* (atramentum) *non fit.* Hiſtor. Mundi L. XXXV. C. VI.

f) *Apportatur & Indicum* (atramentum) *ex India inexploratæ adhuc inventionis mihi.* IDEM Ibidem.

g) *Sunt, qui & vini fæcem ſiccatam excoquant, affirmantque, ſi ex bono vino fæx fuerit, Indici ſpeciem hoc atramentum præbere.* IDEM. Ibidem.

h) Deſcription de la Chine. T. II.

i) *Jac:* MARTORELLI de Regia Theca Calamaria L. I. C. VII. Nomina vaſculi atramenti apud Græcos.

Nazwifko *καγικλεῖον*, *caniculum*, naczynia, w którém Céfarze Greccy miéwali fwóy fzarłatny inkauft, i od którego był Urzędnik Dworu Wfchodniego zwany *Κανικλεῖος*, (*Strażnik Kałamárza Céfarfkiego*) poźnieyfze wieki nadały. Były robione kałamárze z różnych materyałów, często rzeźbami, ofobliwie twarzami Bogów i talifmánami zdóbione, a kfztałt ich bywáł zwyczaynie wielościénny. *k*) (*πολυώψ*)

Ośmiościenny kfztałt poftrzegá fię w náydawnieyfzych. Takie fą trzy kałamárze zachowane z Starożytności, z których jeden wykopany w ftarym grobie przy *Turizzo* r. 1745, drugi dobyty z zawalifk *Pompejany*, obydwa złożoné w *Portici*, trzeci pofiadany od Familii Wassalich w *Neapolu*. Takowegóż kfztałtu jeft kałamárz malowany w starożytném Rękopiśmie Dyonizego z *Halikarnaffu*, którego wzór wydáł Montfaucon.

Kałamárze w Muzeum Herkulaneńfkiem zachowane z Wieku I, niektóre z zabytkami nawet inkauftu, mają poftać walcową. Ow kałamárz, któren pokazują w Skarbcu S. Dyonizego z *Areopagu*, i którego Właścicielem czynią tego Apoftoła *Francyi*, má poftać wiaderka, i nie jeft tak dáwny, jak niegdyś mniemano. Mufiały jednak kałamárze w Wiekach II i III miéwać poftać fkopka z rękojeftką, zkąd zwané fą u Polluxa *πέλλαι*. *l*) W poźnieyfzych wiekach Rabini Żydowfcy dawali fwym kałamárzóm poftać rogów, i takim naśladowanym dané było nazwifko *cornua*.

k) SCHWARTZIUS §. 12.
l) Onomaftici L. X. C. XIV.

Do ſprzętów piſarſkich należały: Puzdra do chowaniá trzcinek często z kałamárzami łączone; *m*) (*καλάμιδες*, *thecæ calamariæ*) a u młodzi do chowaniá ſtylów orzących po woſkach. *n*) (*γραφιάρια*, *thecæ graphiariæ*) Szybka ołowianá koliſtá do znaczeniá liniy, *o*) (*γυρὸς*, *παραγράφις*, *κυκλομόλιβδον*, *plumbum curvum*, *notatorium*) Prawidło podobne naſzému do proſtowaniá tychże liniy, *p*) (*κανὼν*, *κανωνὶς*, *regula*, *norma*) Nożyk proſty lub zakrzywiony czyli *ſcyzoryk* do zacinaniá trzcinek i obrzynaniá karty, *q*) (*σμίλη*, *γλυφὶς*, *ſcalprum librarium*) służący czaſem do cięciá głoſek na materyałach twardych. *r*) Osła (*θηγάνη*, *cos*)

m) *Sero enim ac vix remisit*, — — *ne cuivis comiti aut librario calamariæ aut graphiariæ thecæ adimerentur.* SUETONIUS in *Nerone*. —
Sortitus thecam calamis ornare memento,
Cætera nos dedimus, tu leviora para. MARTIALIS L. XIV. Epigr. XIX.

n) *Hæc tibi erunt armata ſuo graphiaria ferro*,
Si puero dones, non leve munus erit. IDEM. L. XIV. Epigr. XXI.

o) — — — — — *membrana*
Directa plumbo & pumice omnia æquata. CATULLUS Epigr. ad *Varrum*.

p) Nouveau Traité de Diplomatique L. I. Parte II. Sect. II. C. VIII.

q) *Scalpro librario venas sibi incidit.* SUETONIUS in *Vitellio*.

r) — — — οἶδ᾽ ἐγὼ καὶ δὴ πόρον
Ἐκ τοῦ Παλαμήδους, ὡς ἐκεῖνος τὰς πλάτας
Ῥίψω γράφων· — — — —
— — — — — — —
Ἄγε δὴ πινάκων ξεστῶν δέλτοι
Δέξασθε σμιλῆς ὁλκοὺς
Κήρυκας ἐμῶν μόχθων. — — ARISTOPHANES in Θεσμοφοριαζούσαις.

do oſtrzéniá ſcyzoryków. Ząb kiernozi *s*) lub koncha *t*) do gładzeniá karty. Kamién z piany morſkiéy, (*κίσσηρις*, *pumex*) którego dobierano z wyſpów *Melos*, *Scyros* i *Eolſkich*, *u*) używany był powſzechnie do ſkrobaniá trzcinek, zagładzania kóſmów karty papierowéy i opráw, a częſto do wyciéraniá całego piſma z pergaminowéy karty, na któréy co innego możná było napiſać. *w*) Takowe karty odnáwiáne zwały ſię *znowodpiſane*, (*chartæ reſcriptæ*) i na takich kartach przed lat kilkunaſtą odkryli w Bibliotece Watykańſkiéy Bruns i Giovinazzi ułámek XCI xiążki Hiſtoryi Rzymſkiéy Liwiusza od nikogo przedtém niewidziany, i dopiéro w r. 1773 na widok wyſzły. *x*) Na oſtatek gębka (*σπόγγος*, *ſpongia*) służyła do wywabiániá omyłek piſarſkich na wſzelkiéy materyi. *y*) Tak August Céſarz

s) *Calamo & atramento temperato, charta etiam dentata res agetur; ſcribis enim te meas literas ſuperiores vix legere potuiſſe.* CICERO ad *Quintum* Fratrem L. II. Epiſt. XV.

t) *Scabritia* (charta) *lævigatur dente conchave, ſed caducæ literæ fiunt.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XII.

u) *Atque, ut ait Catullus, libris laudatiſsimi ſunt* (pumices) *in Melo, Scyro & Aeoliis Inſulis.* IDEM L. XXXVI. C. XXI.

w) *Quoi dono lepidum novum libellum.*
Arida modo pumice expolitum. CATULLUS ad *Cornelium Nepotem.*
Nec fragili geminae poliantur pumice chartæ,
Hirſutus paſsis ut videare comis. OVIDIUS ad libellum ſuum. Triſtium L. I. Eleg. I.

x) T. LIVII Hiſtoriae L. XCI. Fragmentum *ἀνέκδοτον*. *Romæ* & *Lipsiæ*. 1773.

y) *Curre, ſed inſtructum comitetur pumice librum*
Spongia, muneribus convenit illa meis. MARTIALIS ad *Fauſtinum* L. IV. Epig X. = *σπόγγον ἔχειν καλάμων τὸν ψαίστορα ἀπὸ κνιδείων.* SVI-

zapytany od przyjaciół, jak mu ſię udawała Trajedyjá: Ajax, którą był zaczął układać, odpowiedziáł żartobliwie, że jego *Ajax wſiąkł w gębkę* z) oznaczając przez to zagładzanie gęſtych omyłek.

Té rozmaité narzędziá i ſprzęty Starożytni Piſarze, kiedy który z nich wźrok lub rękę utracił, poświęcać zwykli Merkuremu lub Muzom, jak ſię można naczytać tych ofiar w Greckich Zbierankach Skoropiſarſkich, a) ktore oſobno przedrukować kazał Schwartz. Piſarze Egiptſcy wyrządzali taki hołd Merkuremu czyli ſwemu Tautowi, jako

DAS in Lexico voce Σπόγγος. = *Erubeſcat ſpongia Marcionis, niſi quod ex abundanti retracto, quæ abſtulit, cum validius ſit illum ex his revinci, quæ ſervavit.* Q. SEPT. FLORENS TERTULLIANUS *Carthaginenſis.* Adverſus *Marcionem* L. V.

z) *Quaerentibuſque amicis, quidnam Ajax ageret? reſpondit, Ajacem ſuum in ſpongiam incubuiſse.* SUETONIUS in *Auguſto.*

a) Anthologiæ L. VI. Edit. *Henrici Stephani*: Náypięknieyszy z siedmiu Napisków Greckich, który wſzyſtkie narzędziá piſarskie z Łacińskich Pismienników okázané wyrażá, jeſt MENEDEMA *Skoropiſa* naſtępujący:

Γραμματικῷ πλήθοντα μελάσμασι κυκλομόλιβδον,
Καὶ κανόνα γραφίδων ἰθύτατον φύλακα,
Καὶ γραφικοῖο δοχεῖα μελαινοτατοῖο ῥεέτρου.
Ἄκρα τε μεσσοτόμους εὐγραφέας καλάμους,
Τρηχαλέον τε λίθον δονάκων εὐθηγέα κόσμον.
Ἔνθα περιτριβέων ὀξὺ χάραγμα πέλει,
Καὶ γραφικοῦ καλάμου πλατέος γλοχῖνα σιδήρου,
Ὅπλα σοὶ ἐμπορίης ἄνθετο τῆς ἰδίης:
Κεκμηκὼς Μενέδημος ὑπ' ἀχλύος ὄμμα παλαιόν
Ἑρμεία, σὺ δ' αἰεὶ φέρβε σὸν ἐργατίνην. L. VI. περὶ Ταχυγράφων.


Wynalezcy Pisma przez obowiązek zakonny. *b*) Wzorom zaś sprzętów pisarskich można się przypatrzyć w rozmaitych malowidłach na czele starych rękopism, n. p. náybliżéy w Bibliotece Césarskiéy w *Wiédniu* na czele EWANIELIY MATEUSZA, MARKA i ŁUKASZA, tudziéż sławnégo rękopisma DYOSKORYDESA opisanych przez LAMBECYUSZA i NESSELA. *c*)

§. XII.

Przyłączę uwági nad postacią xiążek u Starożytnych i wewnętrznémi onychże ozdobami, i na tém zakończę obráz *Kunsztu Pisarskiego* od piérwszego zarysu mysli Człowieka prowadzony.

Odkąd wszczęty był spór między Uczonémi o postać xiążek w Starożytności, czyli ta była wálkowatá lub czworgranná? tłum Filologów długo wierzył i popiérał wálkowatą, złudzony już nazwiskiém *zawiciá*, (*ἔιλημα*, *volumen*) które im wyobrážało kartę około wałka obwijaną, chociáż właściwie znaczyło xiążkę zwyczayną w oprawie, to jest, obwiniętą, zkąd i nazwisko oprawy samey powijającéy xiążkę *involucrum*; już wzorami pism w wałek uwijanych, jakié miéwają w ręku Osoby Imperatorów i Konsulów Rzymskich na piéniądzach ciśnięte i z marmurów ciosané, któré nie są xiążkami; już stateczném od kilku wieków mniemaniém Żydów, że ich náydawniéysze xiążki oko-

b) JAMBLICHUS de Mysteriis Ægyptiorum.

c) Commentarius de Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. *Viennæ in Austria*. 1665. = Breviarii Ejusdem T. I.

ło wałków obwijané były, co MARTORELLI jedén z náyświatleyszych Wieku Naszégo Starożytności Tłumaczów sądzi bydź wymysłém poźnych Rabinów, wszystkié mieysca Pisma na poparcie takowéy postaci xiążek przywodzone zręcznie i szczęśliwie, jako tego niedowodzącé, wykładając. d)

Żydzi sami podziśdzień náytroskliwiéy utrzymują postać uwoju czyli wałkowatą w swéy *X'ędze Prawa* zwanéy SEPHER-THORAH, i náydáwnieyszą tego zkładu xiążkę pokazują w Synagodze Kairskiéy mianą od nich za własnopismo EZDRASZA. Wszystkie Synagogi bogatsze posiadają podobne uwoje zapisané podług ich obrządków na pergaminie bez náymnieyszéy zkazy, inkaustém osobliwym, którén zowią *świętym* i okázałemi czworgrannémi czyli rownoległémi głoskami zwanémi MERUBAAD. e)

Ale po Grekach i Rzymianach nie pozostała się ani jedna xiążka tego kształtu. TROTZ Prawnik Utrechtski kázáł odsztychować mniemaną xiążkę wałkową, dając jéy wałkowi rogi, czoła i guzy, do których oznaczéniá ponakręcał źle zrozumiané mieysca Pismiénników Łacińskich; rzeczywistégo zaś wzoru takiéy xiążki na żadnym prawym pomniku nie widział i nie pokazał. f).

Niektórzy przypisywali wynalazek xiążek czworgran-

d) De Regia Theca Calamaria πάρεργον· C. I. de Librorum figura apud Hebræos.

e) Cérémonies & coûtumes des Juifs traduites de l' Italien de *Leon de Modène.* = Dictionnaire Universel Historique des Moeurs à l' article: SEPHER-THORAH.

f) De Prima Scribendi Origine. *Trajecti ad Rhenum.* 1738.

nych Attalowi i Królowi Pergamu, jak gdyby tén zkład xiążki nie był náyoczywiściéy tak dáwnym, jak xiążki bydź zaczęły. Inni z Izydorem datowali czworgranné xiążki od czasu, kiedy Sycyliyczykowie zaczęli obrzynać swoje, *g*) chociáż wyraźné wspomniénié Arystotelesa o obrzynaniu xiążek papiérowych, którégo Izydor nie postrzégł, *h*) przekonywá, że tén zwyczáy jest dáwnieyszy, a domysł zdrowy, że fálszywy jest zakład daty czworgrannéy xiążki od czasu ich obrzynania. Większá część kunsztu oprawy xiążek u Starożytnych, rozebraná w swych szczegolnościach, między którémi *młotanié* (*malleatio*) w dáwném i powszechném było użyciu, nié może bydź przystósowaná tylko do xiążek czworgrannych; i Lucyan rzucając żart na *Nieuczonégo*, który zgromadzáł i pięknie odziéwáł xiążki, ále ich czytać nie umiáł, gdzie wytknięté są między innémi *guzy xiążek* (ὄμφαλοι, *umbilici*) cale różné od motków krasnopisarskich, okazuje barzo jaśnie, że owé ozdoby oprawie zwyczaynych, jak znamy, xiążek, nie zaś uwojóm, lub urojonym wálkowatym xiążkóm przystáły. *i*)

Ani zmyslonych ozdób wálkowatych xiążek, nie dosta-

g) *Circumcidi libros Siciliæ primum increbuit.* Orig. L. VI.

h) Διὰ τι τῶν βιβλίων ἡ τομὴ ὄυσα ἐπίπεδος ϗ εὐθεῖα: ἔαν μὲν τις τέμνῃ παρὰ τὴν βασίν, γίνεται εὐθεῖα ἀνελιττομένη, ἔαν δὲ ἐγκλίνας, σκολιά. In Problematis. Sect. XVI. Probl. VI.

i) τινα γὰρ ἐλπίδα ϗ αὐτὸς ἔχων ἐις τὰ βιβλία, ϗ ἀνελίττεις ἀεὶ ϗ διακολλᾶς ϗ περικόπτεις ϗ ἀλείφεις τῷ κρόκῳ ϗ τε κέδρῳ, ϗ διφθέρας περιβάλλεις, ϗ ὀμφαλὺς ἐντίθεις, ὡς δὴ τι ἀπολαύσων αὐτῶν. Adversus Indoctum.

ło się nikomu widzieć w prawdziwych uwojach Muzeum Herkulaneńskiégo, gdzie ich około 200 dochowano. Owszém między malowidłami *Pompejany* widzieć na jednym obrazie skrzydlatégo chłopczyka, który Aryonowi na delfinie płynącému podaje xiążkę czworgranną, na innym widzieć Ptakowieszcza trzymającégo w prawéy ręce xięgę czworgranną i t. d. Podobnież widzieć można czworgranną xiążkę w ręku *Muzy*, którą wydał Ficoroni, i taką przy nogach Nauczyciela na starożytnym wycisku w glince palonéy wykopanym nie dawno w górze *Celiuszowey*, którén objaśnił Mamacchi. *k*)

Jeżeli na sławnéy rycinie *Ubostwin* Homera w wieku przeszłym odkrytéy *l*) widzimy uwóy zamiást xiążki zwyczaynéy, przyczyną błędu była niewiadomość Ryciarza, jakkolwiek w kunszcie ryciarskim biegłégo, który widząc gdzieś uwóy urzędniczy w ręku Osoby Magistratową Togę noszącéy, rozumiał, że to była postać pisma mogąca wyrážać xiążkę w ręku Osoby Filozofskim Płaszczém odzianéy.

Rzecz jest nie do uwierzénia, ażeby kiedy Piśmiennik jaki rozległé dzieła swojé zpisywał na karcie kilkadziesiąt stóp długiéy, którąby zwijał i rozwijał nakształt sztuki płótná. Ilé mieysca takowá karta potrzebowałaby zastąpić w przypadku wyszukaniá w niéy żądanych wyrazów? jak niewy-

k) Antiquitatum Christianarum T. III.

l) *Athanasii* KIRCHERI Vetus & Novum Latium. L. II. C. VII. Lapidis in Marino Agro inventi ἀποθεώσιν HOMERI exprimentis Interpretatio. *Amstelodami.* 1671. = *Gisberti* CUPERI Apotheosis HOMERI. 1697.



godnie byłoby ją czytać? kiedy można było náyobſzerniey-ſzé piſma w xiążce na karty dzielonéy jedną ręką objąć, i każdą jégo cząſtkę w ſwéy ſtronie łatwo pod oko ſtawić.

Xiążka zwana była u Greków, *βίβλος*, *τεῦχος*, u Łacinników *liber*, *volumen*, ani to oſtatnie nazwiſko nie było przywiązané do znaczéniá uwoju. Starzy Piſmiennicy obydwóch nazwiſk do oznaczéniá czworgrannéy xiążki używali, i *evolvere* znaczyło u nich w czytaniu przekładanié kart zwyczaynéy czworgrannéy xiążki. *m*)

Jedyná ściſła różnica, jaką między témi dwiéma wyrazami *liber* i *volumen* upatrzyć można, była ta, że wyráz *liber* oznaczáł xiążkę cáłkowité dziéło jakiégo Piśmiénnika w jednéy oprawie obéymującą, a wyráz *volumen* o-

m) *Chryſippus totum volumen implevit partim falsis oraculis:* CICERO de Divinatione L. II. C. LVI. i znowu Tenże niżéy o tem ſamem: *Atque omnium ſomniorum & talium plenus eſt Chryſippi liber.* C. LXX. = *Quoniam ſatis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius erit in altero libro exponere.* IDEM ad *Herennium* L. II. C. I. =

Sex ego Faſtorum ſcripsi totidemque libellos,

Cumque ſuo finem menſe volumen habet. OVIDIUS Triſt. L. I. Eleg. I. = *Improbum viſum eſt pietatem tuam multitudine diſtinere librorum, vel meum laborem plurimis voluminibus occupare.* JUL. CAPITOLINUS in *Gallienis Tribus* ad *Conſtantium Augustum.* = *Sallonium filium etiam Gallieni, qui & Gallienus dictus eſt, huic libro adjungam, ad aliud volumen tranſeam.* TREBELLIUS POLLIO de *Valeriano Juniore.* = =

Vadas, ſed redeas inevolutus,

Libros non legit ille, ſed libellos. MARTIALIS L. XI. Epigr. I. ad Librum ſuum de *Parthenio.* = Co MARCYALIS przez *evolvere*, to HORACY przez *verſare* wyraził: *Vos exemplaria Græca nocturna verſate manu, verſate diurna.* De Arte Poetica.

znaczáł wſzelką xiążkę, czy to całé jakié dziéło niepodzielóné na znaczné części (*in tomos*) w jednéy oprawie zawiérającą, czy jedną tylko część dzieła rozległégo podzielnégo na częsci, od innych oddzielnie oprawionych wyoſobnioną; *n*) lecz obydwa té wyrazy jedynie xiążkę zwyczayną wyobrażały, nie piſmo w walec uwinięté. *Uwoje* zaś (*κυλίνδροι*, *cylindri*) były właściwie piſma krótkié zmiéſzczoné na jednéy lub dwóch kartach, i to jednoſtronnych, jeźli te były z papiéru, albo przydłużſzé, lecz pod jedén rzut oka wyſtawiané, i mogącé ſię zwijać, jak mowią, w trąbkę. Takié były n. p. zapiſy ręczné, karty krajopiſarſkié i t. p. Tego rodzaju jeſt między innemi znakomitym Starożytności zabytkiém Karta pod panowaniém Teodozyu-

n) *Ingens poſtea numerus librorum in Ægypto a Ptolomæis Regibus vel conquisitus vel confectus eſt, ad millia fere voluminum ſeptingenta* A. GELLIUS Noct. Attic. L. VI. C. XVII. = *Si cui centum libri ſint legati, centum volumina ei dabimus*, — — *cum* (si quis) *haberet Homerum totum in uno volumine, non quadraginta octo libros computamus, ſed unum Homeri volumen pro libro accipiendum eſt.* ULPIANUS J. C. L. 52. D. de Legat. III. §. 2. = Z założeniá w przykładzie od ULPIANA domyślać się łatwo, że Starożytni XLVIII xiążek czyli Pieśni HOMERA, to jest XXIV *Iliady* i tyléż *Odyſseji* mogli mieć w oſobnych oprawach, i 48 xiążek z nich robić, chociáż za naſzych czaſów każdá z tych pieśni na jednym lub dwóch arkuſzach papiéru zmieścić się może. Nie była to rzecz osobliwá u Starożytnych, którzy ważné dzieła zpiſywali okázałémi czworgrannémi głoskami, jak się okázało na kartach 62 i 63, a układając je na papierze, robili z nich *wierzchopiſma*, jak na karcie 114.

sza *Wielkiego* zaryſowaná, wyrażająca gościńcé i drogi, którémi woyſka Rzymſkié po náywiękſzéy części Powiatów Zachodniégo Ceſarſtwa przechadzać zwykły, wydobytá z jednéy z Bibliotek Zakonnych w *Niémczech* od *Konrada* Celtesa, a wydaná na widok przez *Konrada* Peutyngiera. *o*)

Żeby ſobie wyſtawić jaſné wyobrażénié o uwojach w Starożytności, należy znać piſma, które niemi były właściwie. Uwojami były piſma prawniczé i urzędowé zwané przenośnie *táblicami*, *p*) (*δέλτοι*, *tabulæ*) chociaż już na papiérze i pergaminie piſywané, a to dlá zabytku dáwnych táblic drewnianych, na których podobné piſma ryto. *q*) Od takówych táblic *Archiwa* czyli zkłady starych piſm urzędowych wzięły u Rzymian nazwiſko *Tabularia*. *r*) (Ἀρχεῖα,

o) Peutingeriana Tabula Itineraria &c. *Vindobonæ*. 1753.

p) *Nam ſe quanquam conſcriptis paratiſque jam tabulis negavit ſuſcepturum, quæ non eſſet ſoluturus.* SUETONIUS in *Auguſto*. — *Conjurationes compreſsit, ac præter has L. Audasii falſarum tabularum rei.* IDEM Ibidem. —

Si tibi legitimis pactam junctamque tabellis
Non es amaturus, ducendi nulla videtur
Cauſa. — — — JUVENALIS Sat. L. II. —
— — — — *Si Libitinam effugerit æger*
Delebit tabulas. — — — — IDEM Sat. L. IV. — — *Tabularium autem appellatione chartæ quoque & membranæ continentur.* PAULLUS in IV. Sent. Tit. 7.

q) *Adverſus falſarios tum primum repertum, ne tabulæ niſi pertuſæ ac ter lino per foramina trajecto obsignarentur.* SUETONIUS in *Nerone*. —
Si decies lectis diverſa in parte tabellis
Vana ſupervacui dicunt χειρόγραφα ligni &c. JUVENALIS Sat. L. V.

r) *Tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenſo*

Χαρτοφυλάκια) Zawiadowcy takowych zkładów zwali ſię *Tabularii*, *s*) (Χαρτοφύλακες) a piſma takowé układający *Tabelliones*. *t*) (Νομικοὶ, Ἀγοραῖοι, Συμβολόγραφοι, Ταβελλίονες) Zwané były jeſzczé też piſma *codices*, *codicilli*, dlá tego, że zbiérané niegdyś piſma táblicowé układano w wiązki poſtać pniów wyrażającé; *u*) ztąd wyráz *codex* lub *caudex* oznaczał zrazu właściwie tylko xiążkę prawną, która zbiór podobnych piſm zawiérała, *w*) jak mianowané

tabularia interiiſse ſcimus omnes. CICERO pro *Archia* Poeta, = *Inſanumque forum aut populi tabularia vidit.* VIRGILIUS Γεωργικῶν L. II. = *Per Provincias Tabulariorum Publicorum uſum inſtituit.* J. CAPITOLINUS in *M. Aurelio* Philoſopho.

s) *Ego & adverſus Tabularium puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.* ULPIANUS. L. Ult. D. = MARCO. LIVIO. CELSO. TABULARIO. SCHOLAE. MEDICORUM. Inſcriptio apud GRUTERUM.

t) Ταβελλίων, ὁ τὰ τῆς πόλεως γράφων σύμβολαια, ὁ παρὰ τοῖς πολλοῖς νομικὸς λεγόμενος. SVIDAS in Lexico. = *Ad Africam ipſe Venatorem primo, poſt etiam Tabellionem fuiſse, deinde Advocatum fuiſse Fiſci, ex quo officio ad ampliſsima quæque pervenit.* J. CAPITOLINUS in *Opilio Macrino.*

u) *Antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant.* VARRO L. I. de Vita Populi Romani. = *Plurium tabularum contextum caudex apud antiquos dicebatur.* SENECA de Brevitate Vitæ C. XI. = *Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in Magiſtratu geſtarum.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XXXV. C. II. = = Starzy Piśmiennicy rzeczy goſpodarskich wyrazów *codex*, *codicillus* do oznaczaniá kłodziny drzew właściwie używali, tak KATO mówi: *Codicillos oleagineos & cætera ligna amurca cruda perſpergito, & in ſole ponito, perbibant bene.* L. de Re Ruſtica.

w) *Ignoſci tibi oportere, quod falſum codicem protuleris.* CICERO in *Verrem* II. =

były *Codex Hermogenianus*, *Theodoſianus*, *Juſtinianeus* i t. d. z zkazioną zaś łaciną do oznáczaniá wſzelkiégo rodzaju xiąż-ki użyty bydź zaczął.

Do rzędu uwojów należały potoczne piſma Zwiérzchno-ści i iéy Urzędów, jako to: wypowiedzi, (*edicta*) ukazy, (*juſſiones*) odpiſy, (*reſcripta*) uchwały, (*conſtitutiones*) wy-roki, (*decreta*) urządzenia, (*ordinationes*) ſprawy, (*facta*) prawa, (*leges*) i t. p. Przywileje, któremi Zwiérzchność wzywała do doſtojéńſtw i urzędów zwané u Swetoniusza *codicilli officiorum*, x) od których i Urzędy ſamé nazywané *Poteſtates Codicillares*. Bezpieczéńſtwa i wolności imiéniém Panujących wydawané, zwané od zwijaniá podwóynych kart z Greckiégo *dwuzwoje*. y) (Διπλώματα, *Diplomata*) Wſzel-

[illegible] *acrior illo*, [illegible]
Qui venit ad dubium grandi cum codice nomen. JUVENALIS Sat. L. IV.

x) *Senatui misit codicillos, quibus Prætorem extra ordinem designabat.* SUETONIUS in *Caligula.* = *Ac ne singillatim minima quæque enumerem, revocatas liberalitates ejus, judicia reſciſsa, aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos &c.* IDEM in *Claudio.*

y) *In diplomatibus libelliſque & epiſtolis signandis initio ſphinge uſus eſt, mox imagine Alexandri Magni, noviſsime ſua Dioſcoridis manu ſculpta.* IDEM in *Auguſto.* = *Prolata Divorum Julii & Auguſti diplomata ut vetera & obſoleta deflebat.* IDEM in *Caligula.* = *Diplomatibus primiſque epiſtolis ſuis Neronis cognomen adjecit.* IDEM in *Othone.* = *Feſtinationem Tabellarii, quem ad te* (Sauromates) *cum epiſtolis misit, diplomate adjuvi.* PLINIUS *Junior* L. X. Epiſt. XIV. *Trajano Imp.* = *Diplomata, quorum præteritus eſt dies, in uſu eſse non debent.* TRAJANUS IMP. *Plinio Secundo.* = *Uſque in hoc tempus, Domine! neque cuiquam diplomata commodavi, neque in rem ullam nisi tuam misi, quam perpetuam ſervationem meam quædam neceſsitas rupit. Uxori e-*

kie ugody między obywatelami urzędownie czynioné. Wſzelkié piſma przyczynné lub żałobné do objaśniénia ſpraw w ſądowym poſtępku Rzecznikóm służącé, zwané *libelli*, z) i ſzczególniéy témże nazwiſkiém oznaczáné prożby do Zwiérzchności, do których odbiérania Urzędnik przy Céſarzach nazywał ſię *Magister libellorum*. a) I takie to uwoje widzimy w ręku Konſulów i Imperatorów, ale któż naſzé przywileje, zaświadczénia, umowy, wyroki ſądowé, pozwy, *ſuppliki*. i t. d. nazwie xiążkami?

Liſty także długo od dáwnégo zwyczaju piſywania na korze drzew lub na woſkowanych táblicach nazywané *tabellæ*, któré rozrożniané u Rzymian, jeżeli były krótkié i do oddalonych oſób poſéłané, zwały ſię *epiſtolæ*, b) poźniéy

nim meæ, audita morte avi, volenti ad amitam ſuam excurrere, uſum eorum negare durum putavi. PLINIUS *Junior Trajano Imp.*

z) *Dic igitur, quid cauſidicis civilia præſtent*
Officia & magno comites in faſce libelli. JUVENALIS Sat. L. III.

a) *Tanta comitate adeuntium deſideria excipiens, ut quendam joco corripuerit, quod sic sibi libellum porrigere dubitaret, quasi elephanto ſtipem.* SUETONIUS in *Auguſto.* = *Centum autem atque viginti, quorum Othoni libellos datos invenerat, expoſcentium præmia ob editam in cæde Galbæ operam, conquiri & ſupplicio affici imperavit.* IDEM in *Vitellio.* = *In ſcriniis ejus* (Domitiani) *datus a Caro de me libellus inventus eſt.* PLINIUS *Junior* L. VII. Epiſt. XXVIII. *Rufo.* = *Libellum P. Actii Aquilæ Centurionis Cohortis Sextæ Equeſtris, quem mihi miſiſti, legi, cujus precibus motus, dedi filiæ ejus civitatem Romanam.* TRAJANUS IMP. *Plinio Secundo.*

b) *Epiſtola non debet siniſtram manum implere.* SENECA Epiſt. XLV. = *Cæſarem ſolitum accepimus epiſtolas tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil aliud ageret, ſeptenas.* PLINIUS Hiſt. Mundi

brevia, jeżeli do blizkich i przydłużfze, zwały fię *codicilli*, *c*) jeżeli z oznáymiéniém zwycięztwa, oplatané bywały wawrzyném i zwały fię *literæ laureatæ d*) zwykły fię zwijać wáł-

L. VII. C. XV. = *Satius fcilicet & uberius, quam epiftolarum anguftiæ sinunt, contigerit mihi in excufationem vel etiam in commendationem meam dicere.* PLINIUS *Junior* L. IV. Epift. XVII. ad *Gallum.*

c) *Simulac cepi a Seleuco tuo literas, ftatim quæsivi a Balbo per codicillos, quid efset in lege* CICERO Fam. L. VI. Epift. XVIII. = *Occubueram hora nona, cum ad te harum exemplum in codicillis exaravi.* IDEM Fam. L. IX. Epift. XXVI. =

Pudica & proba! redde codicillos. CATULLUS in Quandam. = *Video te, mi Lucili! cum maxime audio, adeo tecum fum, ut dubitem an incipiam non epiftolas, fed codicillos tibi fcribere.* SENECA Epift. LXVI. = *Quod eo magis miror — — in ipfa Lycia Bellerophonti codicillos datos, non epiftolas.* PLINIUS Hift. Mundi L. XIII. C. XIII. = *Codicillis quoque jucundifsimos & omnium horarum amicos profefsus.* SUETONIUS in *Tiberio.* = *Veteres quosdam ad fe Augufti codicillos de acerbitate & intolerantia morum ejus e facrario protulit.* IDEM Ibidem. = *Inftantius legitimos* (honores) *flagitanti id folum codicillis refcripsifse: quadraginta aureos in Saturnalia & sigillaria misifse ei.* IDEM in *Claudio.* = *Egrediebatur domo* (Avunculus meus) *accepit codicillos Retinæ Clafsiarii periculo exterrefacti.* PLINIUS *Junior* L. VI. Epift. XVI. *Tacito.*

d) *Sed neque literis, quas fcribere folitus eft, neque fafcibus imperatoriis insignia lauri prætulit.* C. JUL. CAESAR Commentarii de Bello Civili, L. III. = *Literæ a Pofthumio laureatæ fequuntur victoriam populi Romani.* LIVIUS Hift. Rom. L. V. = *Tabellarius, qui fe ex Macedonia venire diceret, reddidifse laureatas literas dicitur.* IDEM L. XIV. = *Laurus Romanis præcipue lætitia victoriarum, quæ nuntia additur literis, & militum lanceis pilifque.* PLINIUS Hift. Mundi L. XV. C. XXX. =

— — *Mifsa eft a Cæfare laurus*

Insignem ob cladem Germanæ pubis. PERSIUS Sat. VI. = *Etsi eo*

kowało, *e)* ale listy nie są xiążki, (*πολύπτυχοι*) i my je naszym sposobém zwijamy.

U Egiptcyan, którzy náydawniey mieli Biblioteki, postać xiążek nie była inná tylko czworgranná. Zklejano razem karty xiążkę zkładające z jednégo boku, a piérwszá karta, na któréy bywał napis xiążki, zwała się za Ptolemeuszów *Piérwszokleyną*, (*πρωτόκολλον*) i ztąd xięgi Urzędowé przyswoiły sobie powszechné nazwisko *Protokułów* od Archiwum Kapłanów Egiptskich. Takowé wiązanié xiążek nie daje żadnégo wyobrażenia o obwijaniu ich na wałkach. Na ostatek Ulpian rozeymując wątpliwość, czyli między xiążkami odkazanémi komu czyją ostatnią wolą mają się liczyć takżé uwoje czyli papiéry prawné? dosyć jasną położył różnicę między xiążką, a uwojém w Starożytności. *f)*

agente tunc in Italia dux quidam egisset fortiter contra Persas, nulla ejus mentione per textum longissimum facta, laureatas literas ad provinciarum signa mittebat. AMMIANUS MARCELLINUS. Hist. Rom. L. XVI. = *Actæ sunt res feliciter in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, atque ab omnibus locis ei laureatæ tabellæ datæ sunt.* AEL. LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.* = *Statim Romam laureatas literas misit, quæ ingentem in Urbe lætitiam fecerunt.* JUL. CAPITOLINUS in *Maximino.*

e) Cum hanc epistolam complicarem tabellarii a vobis venerant a. d. XI Kal. Sept. vicesimo die. CICERO ad *Quintum Fratrem* L. III. Epist. I. = *Cum complicarem hanc epistolam noctu, Abundus venit.* IDEM ad *Atticum.*

f) Librorum appellatione continentur omnia volumina, sive in charta sive in membrana sint, sive in quavis alia materia, sed & si in phylira aut tilia (ut nonnuli conficiunt) aut in quo alio corio, idem est

Przy zdobyczy *Mexyku* od Ka'tyllanów znalezioné były xiążki z obrazowém pismém fałdowané nakształt wachlarzów Dámskich. Tak zwijané zdarzá się u nas widzieć karty krajopisarskié kieszonkowé. Domyślają się niektórzy, że tak zwijané były u Starożytnych pisma zwané *libri plicatiles*. *g*) Xiążki Siamczyków z pismém zgłoskowém tak bywają pospolicie zkładané. *h*)

Co do wewnętrznych ozdób xiążek: między Xięgopisami czynili u Starożytnych klasę ludzi potrzebnych *Krasnopisowie* (Καλλίγραφοι, *Calligraphi*,) którzy z ostateczną pilnością i wdziękiém wypisywali dzieła rzadszé, jak wnosić należy z wyroku JUSTYNIANA, przez któręn tén Césarz zakazał był i szybko i pięknie piszącym przepisywać xiążek SEWERA Patryarchy Antyocheńskiégo. *i*) Krasnopisowie okazywali szczególnieyszé dowody swéy zręczności w głoskach na czele xiążek, w rozwodzie początkowych słów, w piérwszych warstach pisma, w podziale jego na słupy,

dicendum. Quod si in codicibus sint membranaceis vel etiam chartaceis vel etiam in eboreis vel alterius materiæ vel in ceratis codicillis an debeantur, videamus. Et Gajus Cassius scribit deberi & membranas legatis libris. L. 52. D. de Legat. III. §. 3.

g) SCHWARTZII Dissertatio de ornamentis librorum. *Lipsiæ*. 1756.

h) Encyclopédie des Sciences, des Arts & des Métiers à l' article : *Papier.*

i) *A nemine ergo scribantur neque ad pulchritudinem neque ad velocitatem scribentium:* Authent. Coll. IV. Tit. 21. Novella XLII. C. I. §. 2. = Podobnego działu Xięgopisów Greckich doczytujemy się między innemi w Listach SYNNEZYUSZA Biskupa *Ptolemaidy*, gdzie Skoropisowie zwani są γράφοντες ἐις τάχος, a Krasnopisowie γράφοντες ἐις κάλλος.

jakiémi jé náyczęściéy układáli, w napiſach rozdziałów, na które oſnowa xiążki dzieloná była, na oſtatek w podpiſach imion, stanu, oyczyzny, wieku i innych okoliczności życiá Autora, czaſu zakończéniá roboty i t. d. *k*)

Oprócz ozdoby z piękności głoſek; ryſowali obrazy Autorów na piérwſzéy karcie xiążki. *l*) Przyłączali czaſém malowidła ſtoſowné do treści dziéła, jakie widzieć np. w TERENCYUSZU *Watykańſkim*, gdzie ſą wyobrażoné maſki i część *dekoracyy* Starożytnégo Teatru. Liczbowali karty w xiążkach zwané *oſadami*, *m*) (σέλιδες, *paginæ*.) Wyráz *Pagi-*

k) *J.* G. SCHWANDNERI Diſsertatio Epiſtolaris de Calligraphiæ Nomenclatioue, cultu &c. *Vindobonæ*. 1756. = M. DENIS Einleitung in die Bücherkunde. I. Th. Wien. 1777.

l) *Quam brevis immenſum cepit membrana Maronem,*
Ipsius vultus prima tabella gerit. MARTIALIS L. XIV. Epigr. CLXXXIV.

m) *Paginæ dictæ, quod in libris ſuam quæque obtineat regionem, ut pagi, vel a pangendo, quod in illis verſus pangantur ideſt figantur.* FESTUS POMPEJUS de Verborum Significatione ſub P. = = *Non imitor* λακονισμὸν *tuum, altera jam pagella procedit.* CICERO Fam. L. XI. Epiſt. XXV. = *Reſpondebo primum tuæ poſtremæ paginæ, quæ mihi magnæ moleſtiæ fuit.* IDEM ad *Atticum* L. VI. Epiſt. II. =
Te ſolum meriti canerem memor, inque libellis
Crevifſet sine te pagina nulla meis. OVIDIUS Triſt. L. V. Eleg. IX. =
Namque oblita modi millesima pagina ſurgit.
Omnibus & creſcit multa damnoſa papyro. JUVENALIS Sat. L. III. = *Ego non paginam tantum, ſed etiam verſus ſyllabaſque numerabo.* PLINIUS *Junior* L. IV. Epiſt. XI. *Minutiano.* =
Centum explicentur paginæ Kalendarum. MARTIALIS ad *Titullum* L. VIII. Epigr. XLIV. =

na oznaczał także xiążkę, *n*) i ztąd xięgi Pisma S. nazwané *Pagina Sacra.* U Rzymian od dáwnégo zwyczaju kłóciá pism stylém na woskowanych táblicach zwané były takowé osady kart częstokroć *woskami. o*) (*ceræ*) Nazwisko to z czasém jedynie strony pism urzędowych i prawnych oznaczało. *p*)

Gdy zaczynali Krasnopisowie dziéło jakié, kładziony był od nich *xiężyczek, q*) (*μήνη, menis, lunula*) gdy zaś kończyli, *haczyk* lub *motek, r*) (*κορωνὶς, umbilicus, coro-*

Officium, sed nulla pium mihi pagina reddit. AUSONIUS *Paulino* Epist. XXV. = *Te vero, Auguste Venerabilis! multis paginis — — alii prosequentur.* AEL. LAMPRIDIUS in *Heliogabalo* ad *Constantium Aug.*

n) *Non equidem hoc studeo, bullàtis ut mihi nugis*
Pagina turgescat — — — PERSIUS Sat. V. =
Vobis pagina nostra dedicatur. MARTIALIS L. V. Epigr. II. ad Lectores.

o) *Dum scribo explevi totas ceras quatuor.* PLAUTUS in Curculione Act. III.

p) *— — — quid prima secundo*
Cera velit versu, solus multisque cohæres
Veloci percurre oculo — = HORATIUS Sermonum L. II. Sat. V. = *Pedium ex quadrante* (hæredem instituit) *in ima cera C. Octavium, etiam in familiam nomenque adoptavit.* SUETONIUS in *Cæsare.* = *Cautum, ut in testamentis primæ duæ ceræ testatorum modo nomine inscripto vacuæ signaturis ostenderentur.* IDEM in *Nerone.*

q) *Qui legis, deductos a prima menide libri*
Doctores Patriæ scito fuisse meæ. AUSONIUS in Professoribus Burdigalensibus.

r) *Deus, Deus nam me vetat,*
Inceptos, olim promissum carmen, iambos
Ad umbilicum adducere. HORATIUS L. ἐπῳδῶν Od. XIV. =
Ohe jam satis, ohe libelle!
Jam pervenimus usque ad umbilicos. MARTIALIS L. IV. Epigr. XCI. =

nis) jak i dziś kończąc pisma kryślimy. Zkąd u Łacinników *ad umbilicum perducere*, *coronidem imponere* znaczyło *zakończyć pismo*. Zwyczáy kończéniá rękopism przez wyrazy zkazioney łaciny: *explicit liber* zamiaſt *explicitus est*, już był znany w Wieku IV, *s*) zachowany nawet w piérwszych drukiém wyciśniętych xiążkach. Poźnieysi Xięgopisowie dodawali wiérszyki trącącé smakiém Gotów. *t*) Przy prácy zaś tak wycieńczającéy wźrok, jaką była xięgopisarska, zażywali, zwłászcza Krasnopisowie, lékarstwa na oczy zporządzonégo z soli, zwanégo *ἅλαπον*, do czego sol Frygiyská i Tarentyńská miané były za náyskutecznieyszé. *u*) Ztąd wyráz *salarium*, przeznaczony z czasém do oznaczaniá nadgrody wszelkiéy pracy, oznaczáł zrazu szczególniéy nadgrodę piszących. *w*)

Si nimius videor, seraque coronide longus
Esse liber, legito pauca, libellus ero. IDEM L. X. Epigr. I. =
Et mage principio grata coronis erit. IDEM.

s) *Solemus completis opusculis ad distinctionem rei alterius sequentis medium interponere* explicit *aut* feliciter, *aut aliquid istiusmodi.* HIERONYMUS Epist. XXXVI. ad *Marcellam* de Voce *διάπλασμα*.

t) Takie wierszyki były n. p. *Explicit, expliciat, ludere Scriptor eat. Scriptor, qui scripsit, cum Christo vivere possit. Detur pro penna Scriptori &c.* Naczytać się możná podobnych wiérszów pod Rękopismami w Bibliotekach. Tego gatunku náybawnieysze są pod LUKANEM Wieku XIII w Bibliotece Szkoły Gł: Koronnéy.

u) *Marinorum* (salium) *maxime laudatur Cyprius a Salamine, & e stagnis Tarentinus ac Phrygius, qui Tattæus vocatur. Hi duo oculis utiles.* PLINIUS Hist. Mundi L. XXXI. C. VII.

w) *Quum in Provinciam Quæstor* (Egnatius Marcellinus) *exisset, Scribam-*

Krafzono także głoſki rozmaitémi farbami, zwłáſzcza w rozdziałowych napiſach, brzegowych wykazách i słowach wáżnieyſzych. Piſywano je błękitno, zielono, żółto, náypoſpoliciéy jednak czérwono: ſzarłałém, cynobrém, a zwyczaynie minią, *x*) zkąd i prácujący około farbowaniá głoſek celnieyſzych, na których dokończénié Krafnopiſowie piſząc czárnym inkauſtém zoſtawiali próżné mieyſca, zwali ſię *Miniarzami*, (*Miniculatores*) i od czérwonych napiſów wzięła nazwiſko *Rubrica*, *y*) która zdobiła ſzczególniéy Prawa. Ztąd *Prawo Publiczne*, *z*) (*Jus Civile*) zwané było *Rubricæ*, a *Prawo Woytowſkie Rzymſkié* (*Jus Prætorium*) bez tych ozdób zwané było *Album*. *a*)

que, qui forte obtigerat ante legitimum ſalarii tempus amiſiſſet, quod acceperat ſcribæ daturus; intellexit & ſtatuit apud ſe ſubsidere non oportere. PLINIUS *Junior*. L. IV. Epiſt. XII.

x) *Minium in voluminibus quoque ſcriptura uſurpatur, clarioreſque literas vel in auro vel in marmore etiam in ſepulcris reddit.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XXVIII. C. VII. =

Inſtar tituli fulgidula notabo milto. TERENTIANUS *Maurus* inter Grammaticæ Latinæ Authores Antiquos *Heliæ* PUTSCHII. *Hanoviæ*. 1605.

y) — — — *ſcit tendere verſum*
Non ſecus ac si oculo rubricam dirigat uno. PERSIUS Sat. I. =
Cur mihi non liceat, juſsit quodcunque voluntas?
Excepto si quid Maſuri rubrica vetavit. IDEM Sat. V.

z) *Perlege rubras majorum leges.* JUVENALIS Sat. L. V. =
— — — *dicant, cur condita sit lex*
Bis ſex in tabulis? aut cur rubrica minetur?
Quæ prohibet peccare reos, — PRUDENTIUS contra *Symmachum* L. II.

a) *Quorum alii ſe ad album & rubricas tranſtulerunt, ac formularii (ut ait Cicero) leguleji quidam maluerunt.* QUINTILIANUS Inſt. Orat. L. XII. C. III.

Na ostatek już dlá zapachu karty, już dlá zabezpieczeniá od molów i gnilizny napuszczano xiążki cytrynową treścią, od czego i u PLINIUSZA *Starszégo* dochowané xięgi NUMY zwané są *libri citrati. b)* Náypowszechniéy jednak używany był do tego oléjek cedrowy, *c)* którégo przygotowaniá sposób opisał WITRUWIUSZ. *d)*

Daleko kosztownieysze nad wyliczoné wewnętrzné ozdoby xiążek było pisanié złotém i srebrém, do czego używani byli *Złotopisowie* (Χρυσόγραφοι, *Chrysographi*) długo na Wschodzie znakomity cech zkładający. Trwonié-nié tych ozdób w ostatnich wiekach Starożytności postąpiło aż do zbytku, na którén się w Wieku swoim użalał S. HIERONIM. *e)* MONTFAUCON okazał z niektórych dáwnych

b) *Et libros citratos fuisse, propterea arbitrarier tineas non tetigisse.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XIII.

c) — — — *speramus carmina fingi*
Posse linenda cedro & lævi servanda cupresso. HORATIUS in Arte Poet. =
Nec titulus minio nec cedro charta notetur. OVIDIUS Trist. L. I. Eclog. I. =
Quod neque sim cedro flavus nec pumice lævis,
Erubui Domino cultior esse meo. IDEM. Trist. L. III. Eleg. I. =
Cedro nunc licet ambules perunctus. MARTIALIS ad libellum L. II. Epigr. II. =
Hujus in arbitrio est, seu te juvenescere cedro
Seu jubeat diris vermibus esse cibum. AUSONIUS ad libellum suum Epigr. XXXIII. de *Proculo.*

d) *Ex cedro oleum, quod cedreum dicitur, nascitur, quo reliquæ res cum sint unctæ, uti etiam libri, a tineis & a carie non læduntur &c.* De Achitectura L. II. C. X.

e) *Inficiuntur membranæ colore purpureo, aurum liquescit in literas, gemmis codices vestiuntur, & nudus ante fores Christus emoritur.* Epist. XVIII. ad *Eustochium* Virginem.

Pisarzów sposób wyzłácania głosek u Starożytnych tak wyborny, iż trwá wiekami bez zmiany mocy i blasku, którégo dziś naśladować nie umiémy. *f*)

Między rękopismami pozostało się náywięcéy złotopism w Bibliach i w xiążkach Liturgicznych zwłaszcza na Wschodzie pisanych. Sławné były u Starych Ewanielie złotémi głoskami pisané własną ręką Teodozyusza *Młodszégo*, który uchodził za jednégo z náybiegleyszych Krasnopisów i Złotopisów. *g*) Na Zachodzie szacowano szczególniéy Biblie złotopisané za czasu Ottonów. Biblioteka Watykańská posiádá kilka Bibliy Greckich z takowemi pozłotami. Césarska w *Wiédniu* posiádá Ewanielie Łacińskié złotémi, a Greckié srébrnémi głoskami na fioletowym pergaminie zpisané. Biblioteka Królów Francuzkich posiada dziéłá S. Grzegorza *Nazyanzeńskiégo* złotémi głoskami. Náyprzednieysze są w tym gatunku złotopisma: Psałterz Grecki w *Zurychu*, *h*) i Ewanieliá przekładaniá Wulfili w *Upsalu*. *i*)

Że zaś nie tylko Chrześcijańská Starożytność tak kosztownie náyważnieysze u siebie pisma zdobiła, mamy dowód w barzo starych Rękopismach Wirgiliusza w Bibliotece Watykańskiey, *k*) i Dyoskorydesa w Bibliotece Augu-

f) Palæographiæ Græcæ L. I. C. V.

g) NICEPHORUS Breviarii Historiae L. XIV. C. XIII.

h) *J. J.* BREITINGERI Epistola de Antiquissimo Turicanæ Bibliothecæ Greco Psalmorum Libro. 1748.

i) *Johannis ab* IHRE Scripta Versionem Ulphilanam illustrantia. *Berolini*. 1773.

k) Picturæ antiquissimi Virgiliani Codicis Bibliothecæ Vaticanæ a *P. S. Bartoli* ære incisæ. *Romæ*. 1782.

ſtyańſkiéy w *Neapolu* z nieporównanémi wyzłotami. MONTFAUCON przywodzi podobné Rękopiſmo DYONIZEGO z *Halikarnaſsu*. *l*) Pięcioro Xiąg MOYŻESZA, (Πεντατεύχος) któré Starcy Żydowſcy przyniesli PTOLEMEUSZOWI *Filadelfowi*, zpiſané były złotémi głoſkami. *m*) U JULIUSZA KAPITOLINA doczytujémy ſię, że Matka MAXYMINA *Młodégo*, oddając Syna Nauczycielowi Piſma, dała mu cáłkowité dzieła HOMERA na ſzarłatnym pergaminie zpiſané także złotémi głoſkami. *n*) Podobné złotopiſmo poſiadała niegdyś Biblioteka Konſtantynopolitańská. Jak wiele ſzacownych piſm muſiałá Starożytność złotém piſywać, domyślić ſię można z świadectwa IZYDORA, który twiérdzi, że na pergaminach ſzarłatnych nie inaczéy, tylko złotém lub ſrébrém piſywano. *o*) Bogactwa té piśmienné więcéy jeſzcze okazywały ſię w oprawie xiążek, o którey będzie mieyſcé mówiéniá, gdy mi ſię zdarzy mieć rzecz o *Bibliotekach w Starożytności*.

Taki jeſt Obráz *Kunſztu Piſaniá u Starożytnych* z celnieyſzych tylko ſtron uważany, którym mám honór przy-

l) Palæographiæ Græcæ L. I. C. V.

m) *παρῆλθον μετὰ καὶ τῶν δώρων οἱ γέροντες, ἃ τῷ βασιλεῖ κομίσαι ὁ ἀρχιερεὺς αὐτοῖς ἔδωκε, καὶ τῶν διφθερῶν αἷς ἐγγεγραμμένους εἶχον τοὺς νόμους χρυσοῖς γράμμασιν.* FL. JOSEPHUS Antiquit. Judaic. L. XII. C. II.

n) *Cum Grammatico daretur* (Maximinus) *quædam mater ſua libros Homericos omnes purpureos dedit aureis literis ſcriptos.* In *Maximino Juniore.*

o) *Purpurea inficiuntur colore purpureo, in quibus aurum & argentum liqueſcens pateſcat in literis.* Orig. L. VI.



łożyć się, jako daniną z mojéy *professyi*, do Obchodu Imienin Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Jegomości MICHAŁA JERZEGO *CIOŁEK* PONIATOWSKIEGO, Arcybiskupa Gnieźnienskiego, Prymasa Korony Polskiey i W. Xięztwa Litewskiego, Pierwszego Xiążęcia, Administratora Dyecezyi Krakowskiey, Prezesa Naywyższey Rady nad Edukacyą Narodową, Konserwatora i Kanclerza *Akadémii Naszéy*; Imienin tak sprawiedliwie przeznaczonych, ażeby były dlá *Muz Polskich* Dniém Nowégo Roku Szkolnégo i Hasłém zaczynaniá tych prác około *Instrukcyi Publicznéy*, których powszechnym i istotnym działáczem jest i będzie zawsze *Kunszt Pisaniá*, a które Ten Pan w *Oyczyznie Swojéy* pod Náyłaskawszém Panowaniém MĄDREGO I DOBREGO KRÓLA STANISŁAWA AUGUSTA, odwágą, stałością i szczęściém postępowaniá ku Oświécéniu dlá reszty Europy przykładnéy, na Czele Prześwietnego Grona XII MĘŻÓW tak ważnéy sprężyny Rządu w *Rzeczypospolitéy* WSPANIAŁYCH OPIEKUNÓW, przez náytroskliwszé starániá o zbawiénné i użyteczné Nauki, przez względy i łaski dlá dobrych i czynnych Nauczycielów, z nieśmiertelną chwałą podnosi i zaszczycá; Imienin wieczyście szanownych dlá téy Jagiellonskiey *Nauk Wszechnicy*, która, jako posiádá náypięknieysze prawo chlubieniá się, że KAZIMIERZ WIELKI był Piérwszym Jéy Twórcą, a WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO Náyprzychylnieyszym Jéy Pomnożycielém, tak za náyuroczystszé poczytuje sobie Święto połączać drogą pamiątkę Swych Dáwnych Dobroczyńców z czułém wspominaniém Pra-

wych Ich w Królach i w Obywatelach Naſtępców, a za náymilſzą powinność wyrządzać hołdy czci, wdzięczności i náygorętſzych ślubów, oby náydłużéy i náyſzczęśliwiéy Żyjącym: PANUJACEMU KRÓLOWI, jako Swemu Wtórému Twórcy, i PIERWSZEMU KRÓLESTWA XIĄŻĘCIU, jako z Konſerwatorów Swoich Náyſzczodrobliwſzému, podając w piſmach do uwielbienia náypoźnieyſzym pokoléniom SŁODKIE IMIONA OBYDWÓCH DOBROCZYNNYCH POTOMKÓW, DOBROCZYNNÉGO JAGIEŁŁY.



TREŚĆ PODZIAŁÓW TÉY DYSSERTACYI.

KONIEC.

